МОДЕСТ РУБІНШТЕЙН

Капіталістична раціоналізація

З ПЕРЕДМОВОЮ АВТОРА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ ТА НОВИМ МАТЕРІЯЛОМ ПРО КРИЗОВЕ БЕЗРОБІТТЯ

Видавництво ВУРПС „Український Робітник“

МОДЕСТ РУБІНШТЕЙН

КАПІТАЛІСТИЧНА РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ

ПЕРЕРОБЛЕНО ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО
З III РОСІЙСЬКОГО ДОПОВНЕНОГО
ВИДАННЯ

З передмовою автора до українського видання
та новим матеріялом про кризове безробіття

ВИДАВНИЦТВО ВУРПС „УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

Бібліографічний опис цього видання, вміщено в «Літописі Українського Друку», «Картковому репертуарі» та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Друкарня „Укр. Робітник"
Укрголовліт № 2660
Замовл. № 603
Тираж 5000
6 аркуш.
Харків
1930

ПЕРЕДМОВА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Цю брошуру присвячено описові капіталістичної раціоналізації, під знаком якої відбувалася останніми роками стабілізація капіталізму.

За основний висновок цієї брошури була та засада, що „успіхи“ і поширення капіталістичної раціоналізації не тільки не послаблюють, але, навпаки, посилюють усі противенства сучасного капіталізму, призводять до виспівання нової економічної кризи, небувалого загострення імперіялістичної конкуренції і підсилення клясових суперечностей.

Наприкінці 1929 року і на початку 1930 розвиток суперечностей капіталістичної стабілізації і раціоналізації дійсно призвів до початку нової світової економічної кризи капіталізму.

Під знаком перших виявів кризи перебуває вже тепер усе міжнародне становище, усе економічне, соціяльне й політичне життя капіталістичного світу.

І закордоном, в капіталістичній пресі, в колах, де ще кілька місяців тому твердження про виспівання кризи в найкращому разі зустріло б скептичну посмішку, про кризу починають і кури балакати.

Навіть буржуазна економічна наука, яка, за зауваженнями Леніна, відрізняється від буржуазної публіцистики „тільки меншою щирістю і намаганням замазати суть справи, закрити ліс деревами“, не може уникнути численних фактів, що свідчать про наростання кризи.

З застереженнями, з самовтіхою, як кажуть американці, „посвистуючи для бадьорости“, багато буржуазних економістів мусять визнати не тільки наявність, але, хоча б в окремих галузях, також зв‘язок і єдність усіх цих фактів.

Таких прикладів можна було б навести десятки. Шановні буржуазні економісти мусять визнати розвиток світової економічної кризи. Правда, багато з них уникають самого слова „криза“, замінюючи його всякими бучними й мало зрозумілими для мас визначеннями. Цю дешеву втіху ми згодні їм дозволити, бо суть справи від цього не міняється. Можна називати як завгодно. Це не відмінить того факту, що описувані ними ж зрушення є частина ростучої світової кризи капіталізму, перший гуркіт бурі. До того ж уже

ці перші вияви своїм розмахом, повсюдністю, гостротою і глибиною геть перебільшують усі довоєнні приклади капіталістичних криз, а деякими сторонами вже перебільшили і велику повоєнну кризу 1920—21 року. Біржевий крах у Нью-Йорку, цей „небувалий землетрус“ у святому храмі фінансової столиці світу, був одним з найяскравіших виявів кризи. Але занепад господарської діяльности почався ще до краху, так в Сполучених Штатах, як і в багатьох капіталістичних державах.

Тепер криза охоплює за, дуже малими винятками, увесь капіталістичний світ. Усюди падають курси акцій, „нервуються“ біржі, зростають банкрутства, скорочується виробництво, закриваються заводи, фабрики і шахти.

Одночасно з промисловою кризою небувало загострилася світова аґрарна криза у виробництві збіжжя та продуктів тваринництва і в більшій мірі у виробництві сировинних продуктів колоній. Світові ціни на пшеницю, жито, риж, вовну, каву, чай, кавчук, цукор, бавовну та інші продукти дуже знижуються. Це руйнує і експропріює мільйони дрібних селян, ще дужче посилює безробіття і злидні. В зв'язку з капіталістичною перепродукцією усіх видів сировини, криза досягає нечувано ґрандіозних розмірів. Вона охопила своїми наслідками Китай і Індію. Струси світового ринку поширились до найдальших куточків Латинської Америки, Азії, Океанії та екваторіяльної Африки.

Ростуча міжнародня економічна криза є безпосередній підсумок, вияв, „вибух“ суперечностей в наслідок технічних реформ останніх років і „успіхів“ капіталістичної раціоналізації. Це—неминучий наслідок стабілізації, переведеної на основі раціоналізації.

Ця криза відрізняється від довоєнних капіталістичних криз насамперед тим, що на ній позначається глибоке загнивання і паразитичне переродження сучасного капіталізму. Розвиток монополії і фінансового капіталу, поділ землі спілками капіталістів і капіталістичними державами не тільки не могли запобігти розвиткові кризи, не тільки не послабили її інтенсивности, але, навпаки, спричинилися до особливої гостроти її виявів, до швидкого поширення на весь капіталістичний світ. Криза спиняється лише на кордонах Радянського Союзу.

Якраз в той час, коли капіталістичний світ охоплюють корчі нової світової кризи, коли крива капіталістичного розвитку різко повернула вниз, соціялістичне будівництво Радянського Союзу показує крутий перелім вгору.

Нечуване зрушення в галузі колективізації сільського господарства ставить по-новому усі завдання і перспективи соціялістичного будівництва. Труднощі й перешкоди ще величезні. Ще далеко не закінчено жорстокої боротьби.

Велике піднесення соціялістичного будівництва спричинюється до шаленого опору клясового ворога.

Але вже на досягненому ступені розвитку піднесення багатомільйонових мас бідняцького і середняцького селянства під проводом пролетаріяту до будівництва нового соціялістичного сільського господарства є, навіть за визнанням чужоземної буржуазії, великою подією останніх років, подією всесвітньо-історичної ваги. Цілком реально змальовується перспектива й можливість протягом найближчих років ліквідувати як клясу куркулів, цих, як говорив Ленін, „найлютіших, найбрутальніших, найдикіших визискувачів, що не раз відновлювали в історії інших країн владу поміщиків, царів, попів, капіталістів", підтяти саме коріння зросту капіталістичних відносин, вирвати з „ідіотизму сільського життя" мільйони людей, прилучивши їх до колективної праці, до свідомого використання сил природи за допомогою крицевих рабів—машин. Соціялістичний плян, перші основні елементи соціялістичної раціоналізації, що показали вже свої переваги в галузі промисловости, починають проходити і в сільське господарство. Відкриваються нові обрії перед злиденними, відсталими індивідуальними господарствами, що їх капіталізм прирікав на хижацьке марнотратство праці, на звироднілість і вимирання.

Радянський Союз, не зважаючи на весь тягар спадщини буржуазії і царату, показує тепер рекордні темпи розвитку продуктивних сил на новій соціялістичній основі. Усі сили трудящих Союзу спрямовано на виконання і перевиконання нечуваних за своїм розміром будівельних і виробничих планів, на виконання п'ятирічки за чотири роки, на підвищення врожайности, на зріст добробуту робітників і селянських мас.

І якраз в цей час міжнародній капіталізм гарячково намагається розв'язати завдання—„опанувати" зріст виробництва, скоротити продукцію, ліквідувати „зайві" запаси, удержати ціни від зниження, посилити визиск робітників і експропріяцію найбіднішого селянства.

Мільйони вмирають від голоду в Китаї, Індії і багатьох інших колоніях, мільйони безробітних у всіх капіталістичних країнах майже голодують. І одночасно капіталісти, як і за періоду кризи 1921 року, усувають з ринку і почасти ліквідують величезні запаси харчових продуктів, щоб припинити падіння цін.

Ділки чіказької збіжжевої біржі ждуть і прагнуть неврожаю, як єдиного рятунку.

Пшеницю в західніх штатах знову починають вживати як паливо. Фармерські бюра ставлять своїм основним завданням скорочення засіву цього року на 10—20%.

Бразільські плянтатори залишають гнити і почасти ви-

кидають у море величезні запаси кави, обговорюючи проєкт вирвати з землі мільйони кущів кави.

Цейлонські плянтатори залишають на полі черговий урожай чаю.

Цукровики обговорюють проєкт одного інженера, що пропонує залишити застосовуваний останніми роками метод виробництва, що забезпечував видобуття з цукрової тростини 100% цукру і перейти до старих способів, що залишають у відходах 15%. Европейський цукровий капітал дуже турбується новим методом Бергіюса, що удосконалив одержання цукрових речовин з деревної целюльози, і намагається сховати його патент під сукно.

Мільйони безробітних позбавлені змоги мати новий одяг, а тимчасом департамент хліборобства, „Фармерське бюро", сільськогосподарські школи і досвідні станції Сполучених Штатів широко пропагують скорочення бавовняних засівів (свого роду „засівна" кампанія навиворіт).

Спекулянти на бавовняних біржах свідомо поширюють жучка шкідника, що знищує засіви бавовни.

Єгипетський уряд силоміць запроваджує плян скорочення бавовняних засівів на $^1/_3$ припиненням подачі води для зрошення цілих районів.

Австралійський уряд асигнував $3^1/_2$ мільйони фунтів стерлінгів, щоб усунути з ринку $^1/_3$ всього торішнього збору вовни.

Ланкашірські бавовняні фабриканти пустили на злам 1929 р. десятки тисяч ткацьких верстатів тощо.

Такі самі явища відбуваються і в інших галузях світового господарства. Американські автомобільні фірми асигнували десятки мільйонів долярів в спеціяльний фонд при „Національній автомобільній комерційній палаті", призначення скуповувати і знищувати старі автомобілі. Голяндська колоніяльна влада намагається запровадити примусове обмеження збору кавчуку в дрібних тубільних господарствах на Яві.

Американські нафтовики в деяких штатах укладають угоди про відмовлення від використання багатьох технічних удосконалень при свердлінні нафтових свердловин.

Світові пароплавні трести за останні місяці „усунули з дії" і почасти знищили „зайвий" тоннаж, при чому, як свідчить Віртшафтсдінст, „усовувано з дії не тільки старі пароплави, але й численні сучасні моторові судна, економічність яких поза всяким сумнівом". А що перевози й фрахти проте зменшуються, „за найближчих місяців передбачається ще дужче скоротити число кораблів".

Трести часто цілими пачками скуповують патенти й винаходи, щоб не запроваджувати їх у життя.

Аналогічних фактів можна навести десятки.

Ще й надто. Обмеження виробництва і гальмування розвитку виробничих сил стає підчас кризи одною з найважливіших основ господарської політики монополістичного капіталу.

Найяскравіше це позначається саме в Сполучених Штатах—країні найбільшого розвитку продуктивних сил.

Досить впливова школа американських економістів на чолі з Карвером вже кілька років твердить, що „основне завдання нашої господарської політики є в тому, щоб створити справжні гальма поширенню продукції".

На с.-г. конференції американської „Академії політичних і соціяльних наук", що відбулася в березні цього року, основний доповідач Персон (директор тейлорівського товариства) закликав промисловців „загаяти швидкість промислового розвитку і зросту механізації", ліквідувати „індустріяльний джаз-банд", за яким не встигає виплатоспроможний попит і який тому спричинює лише нечуване безробіття.

Одно з основних завдань створюваної Гувером економічної ради, цього, за заявами ліберальних журналістів, „капіталістичного Держпляну", є, за офіційним повідомленням, „припинення поширення підприємств".

Нарешті, основним важливішим прикладом марнотратства й нищення продуктивних сил сучасним капіталізмом підчас кризи є безробіття. Ще до кризи неухильний зріст безробіття в наслідок капіталістичної раціоналізації примусив Стюарта Чейза, ліберального американського економіста, що заплутався в нетрах капіталістичних противенств, вигукнути: *„Що більше можемо ми продукувати, то гірше. Це якась економіка божевільні"*.

Вже в наслідок перших виявів кризи безробіття досягло нечуваних в історії капіталізму розмірів. Число безробітних на кінець лютого 1930 року досягло за найобережнішими підрахунками 20 мільйонів чоловіка, не враховуючи Китаю, Індії, Індонезії та інших колоній, де воно не піддається навіть приблизному обчисленню. Цим підривається сама основа продуктивних сил, захитується сталість усієї капіталістичної системи в цілому.

Капіталізм доби імперіялізму є, як це довів Ленін,—умирущий, загнилий капіталізм. Підчас кризи ці вияви загнивання виступають з особливою яскравістю і силою, особливо широко втілюються. Чи може бути яскравіше протиставлення двох світів—умирущого капіталізму і диктатури пролетаріяту в Радянському Союзі, ніж вищенаведені факти? І саме тому, що це протиставлення розуміє кожен робітник і безробітний, саме тому, що одночасний розвиток світової капіталістичної кризи і зріст соціялістичного будівництва в СРСР підтинають основні, останні під-

пори ладу визиску і пригноблення,— світовий капіталізм напружує всі свої сили для готування нових імперіялістичних воєн, для спроб знищення війною країни рад.

Запекле цькування Радянського Союзу, спроби нової бльокади і прориву монополії зовнішньої торгівлі, „чорний похід" попів усіх мастей і релігій, одверте готування війни—всі ці корчі контрреволюції є безпосереднім наслідком розвитку економічної кризи капіталізму і швидкого зросту і зміцнення СРСР.

Але одночасно наслідки кризи створюють для найширших мас трудящих становище, коли для них немає іншої поради, крім боротьби з капіталізмом до краю, коли існування капіталізму для них стає нестерпним.

Саме наслідки кризи є основою нового революційного піднесення, загострення страйкової боротьби, руху безробітних і боротьби трудящих колоній проти імперіялізму.

Криза остаточно руйнує рештки капіталістичної стабілізації. Від активности компартій і революційного профруху, від успішности їхньої боротьби за більшість робітничих мас залежатиме можливість усунути нові воєнні авантури проти СРСР і використати неминуче в багатьох країнах з дальшим розвитком кризи виникнення революційної ситуації для переможних революційних боїв.

М. Рубінштейн

Москва, березень 1930 року

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО РОСІЙСЬКОГО ВИДАННЯ

За півтора року від часу випуску першого видання цієї брошури раціоналізація в більшості країн капіталістичного світу відбувалася ще швидшим темпом, ніж колись. Усі важливі тенденції її розвитку і висновки, намічені в брошурі на основі перших етапів розвитку, цілком потвердились в країнах, що перші почали запроваджувати раціоналізацію в широкому маштабі, а також в багатьох нових країнах, в тисячах нових фактів і явищ.

Швидким темпом відбувався технічний розвиток, особливо енергетики, хемії, транспорту і зв'язку. Ще швидше зростав визиск праці, намагання підсилити визиск її, ущільнити, максимально використати робочу силу. Відповідно до цього дуже зросло виснаження робочої сили, кількість нещасних випадків, хороби і смертність. Особливо яскраво позначився один з основних наслідків капіталістичної раціоналізації—безробіття. Зокрема, чітко виявилось ростуче вже давніш, так зване, „структурне" або „технологічне" безробіття в Сполучених Штатах, зменшення абсолютної чисельности пролетаріяту, як безпосередній наслідок раціоналізації і одно з характерних явищ сучасного капіталізму.

Всупереч бучним обіцянкам реформістів, реальна зарплата в більшості країн, зачіплених раціоналізацією, повільно знижується, в кращому разі, лишається на колишньому рівні, а це при значній інтенсивності праці рівнозначне фактичному зниженню. Робочий час збільшився, не зважаючи на одночасне запровадження скороченого робочого тижня.

Великому зростові продуктивности праці і продуктивної здібности промисловости цілком не відповідало поширення ринків. Підсиленим об'єднанням концентрованого капіталу вдалося добитись майже в усіх країнах підвищення цін на основні продукти промисловости, не зважаючи на зниження собівартости в наслідок раціоналізації.

Таким чином, суперечності капіталістичної раціоналізації, в міру її поширення й охоплення нових країн, дедалі збільшуються, стають наявнішими, гострішими, напруженішими. З посиленням тиснення на робітничі кляси, після першої смуги пасивности й розпачу, починається одсіч на-

ступові капіталу, органічно зв'язаному з розвитком раціоналізації. Запекла боротьба американських гірників і текстильників, хвиля страйкового руху в Німеччині і Франції, страйк текстильників у Польщі й багато інших виступів є лише перші спроби опору наслідкам раціоналізації, перші вістуни неминучих клясових сутичок.

Таким чином одночасно з поширенням охоплення й посиленням темпу раціоналізації ми бачимо явні ознаки ростучої її кризи, брак перспектив розвитку. Ця криза є одночасно найважливішим елементом і відображенням загальної кризи стабілізації, основною причиною її несталости, великим збудником до готування війни, як останньої надії буржуазії кожної з великих капіталістичних країн врятуватись від суперечностей.

Вивчення підсумків раціоналізації, як і аналіза всіх міжнародніх економічних обставин, ясно показують неминучість загострення капіталістичних суперечностей і наростання та посилення клясової боротьби. Більша сміливість, рішучість і впертість, більше знання сил ворога і його метод, виразна уява про завдання і найближчі перспективи боротьби, безкомпромісне викриття основних прибічників капіталістичної раціоналізації та імперіялізму—реформістів—дадуть революційному авангардові робітників Заходу можливість повести за собою маси і стати дійсно переможною силою в наступних боях з капіталом.

М. Р.

Москва, листопад 1928 року.

І. ВСТУП

Раціоналізація стала тепер одним з найзлободенніших питань економічного життя і робітничого руху Заходу. Вона є ударним гаслом буржуазії і одночасно „модним" терміном, в який вкладають найрізноманітніший зміст, який свідомо поширюється і перекручується, щоб невиразною оболонкою приховати визискувацькі тенденції капіталу.

Особливо яскраво це позначається в Німеччині, де розбитий у війні німецький капіталізм, оживлений перемогою над робітничою клясою і впорскуванням американських капіталів, насамперед цим шляхом намагається вийти з безвиходу, знову знайти своє „місце під сонцем".

Відбите тисячоголосою луною підприємницької і реформістської преси, літератури, з'їздів і конференцій, обґрунтоване всіма даними теоретичної і практичної офіційної науки, це гасло концентрованого капіталу гіпнотизує „суспільну думку", заплутує за допомогою соціял-демократії і профспілкової бюрократії верхні шари робітників. Але раціоналізація зовсім не є виключна особливість Німеччини. Насамперед, зовсім не випадково, саме слово раціоналізація часто й густо суміщується в европейській літературі з терміном „американізація". Сполучені Штати Америки, безперечно, є основним, хоч і недосяжним для Европи „ідеалом" раціоналізації виробництва, її взірцевим втіленням. І справді, раціоналізація виробництва в Америці відбувається вже не один рік, ввесь час прискорюючи свій темп, охоплюючи ширше й глибше все нові галузі.

Але і в інших европейських країнах, крім Німеччини, ми знаходимо ті самі тенденції. Услід за стабілізацією франка раціоналізація стала черговим гаслом і французького капіталу. Так само, як у свій час у Німеччині, кінець інфляції спонукав французьку буржуазію шукати нових способів здешевлення собівартости продукції. Інтенсифікація праці, понаднормові, відрядні роботи, тейлорізм, конвайєрна робота тощо, а разом з ними і зниження зарплати стали гаслом дня.

Нарешті, засуджений на загибіль капіталізм Англії напружує свої останні сили і всіма методами й способами шукає рятунку, новими підпорами намагається підтримати імперію, що розвалюється.

В тій чи іншій мірі, в тих чи інших формах ми бачимо ті самі явища і в багатьох інших промислових країнах Европи—Бельгії, Чехо-Словаччині, Італії, Скандинавії тощо. Нарешті, як ми покажемо далі, багато істотних елементів сучасної раціоналізації, окремі яскраві її приклади є і в районах цілком молодого, недавнього індустріяльного розвитку—в Канаді, Австралії та Південній Африці, Японії і в промислових містах Китаю та Індії.

Раціоналізація, відповідно до всього характеру сучасного капіталізму, безперечно, стала міжнароднім явищем. Вона є відсвітом міжнародньої кризи капіталізму, зброєю буржуазії кожної з капіталістичних країн в жорстоких сутичках за зовнішні ринки і сфери впливу. І з цих спроб буржуазії кожної країни складається в цілому нове загострення міжнароднього „хрестового походу проти людського життя робітників", походу, що його провадить капітал,—прагнення перетворити боротьбу за ринки в світове змагання в справі пониження життєвого рівня і посилення визиску „своїх" робітників нібито в зв'язку з чужоземною небезпекою.

Поряд із безперечним технічним поступом [1], капіталістична раціоналізація намагається підвищити продуктивність праці, насамперед інтенсифікацією її, максимальним використанням робочої сили, досягненням тієї самої продукції з меншим числом робітників і нижчою їх кваліфікацією, пониженням відносної більшости робітників і абсолютної зарплати.

Різні сторони раціоналізації—*заміна робітника машиною та інтенсифікація* людської праці—в капіталістичних обставинах неподільно зв'язані між собою, невід'ємні одна від одної. Розвиток техніки (а цей розвиток, як ми покажемо далі, безперечно триває і прискорюється, не зважаючи на кризу капіталізму) в капіталістичних обставинах неминуче спричинюється до посилення визиску праці. Це—нерозривний діялектичний процес, що його не можна поділити на дві частини. Блискучий Марксів опис суперечностей машини в її капіталістичному застосуванні цілком стосується і сучасного процесу раціоналізації [2]. Раціоналізація в усіх

[1] „Буржуазія не може існувати, не спричинюючи постійних переворотів в засобах виробництва, отже, і в усіх суспільних відносинах".—К. Маркс „Комуністичний маніфест".

[2] „Суперечностей і антагонізмів, невіддільних від капіталістичного застосування машин, не існує, бо вони походять не від самих машин, а від їхнього капіталістичного застосування! Тому що машина сама по собі скорочує робочий час, тимчасом як її капіталістичне застосування подовжує робочий день; тому що сама по собі вона полегшує працю, а капіталістичне її застосування підвищує інтенсивність праці; тому що сама по собі вона знаменує перемогу людини над силами природи, а капіталістичне її застосування упідлеглює людину силам природи; тому що сама по собі вона збіль-

її формах, технічних й організаційних, що запроваджують новітні наукові винаходи і одверто є „потогонні", переводиться за капіталізму завжди коштом робітничої кляси, збільшенням неоплаченої частки її праці, викиданням в лави безробітних і павперів великих її шарів, соціяльною деґрадацією, виснаженням, пригнобленням більшости залишених на роботі.

Основна мета й наслідок капіталістичної раціоналізації— *досягнення більшої продуктивности з меншою кількістю робочої сили і,* а це найважливіше, *з меншою сумою зарплати на одиницю продукції.*

Може постати питання, *що ж нового в сучасній раціоналізації?* Адже, всі ці явища і тенденції завжди супроводили капіталістичний розвиток. Їх докладно проаналізував Маркс [1] і надзвичайно яскраво популяризувала Роза Люксембурґ [2].

Новим є, на нашу думку, надзвичайне прискорення темпу розвитку усіх цих суперечних тенденцій в деяких країнах (насамперед, у Німеччині), відновлення їхньої дії після тривалої перерви, а також величина їхнього поширення, що охоплює в тій чи іншій мірі основні промислові держави, усі найважливіші галузі виробництва. Новою є нечувана свідомість і пляновість переводжуваного за допомогою раціоналізації капіталістичного наступу на робітничу клясу, що стає основою усієї економічної політики буржуазії і збільшується за допомогою могутніх трестів, централізованих підприємницьких об'єднань, усього державного апарату. І, нарешті, основним, що переводить ці кількісні зміни в якісні, є ті економічні обставини, в яких сучасна раціоналізація відбувається, обставини найглибшої кризи усього капіталістичного ладу в цілому, повсюдної невідповідности разширеного виробничого апарату і невпинно скорочуваної купівельної здібности широких мас.

У цих обставинах раціоналізація,—що для капіталістів окремих країн, галузей виробництва, підприємств, здається за основний рятунок,—стає в міру свого поширення чинником, що поглиблює кризу, заводить капіталізм в іще більшу скруту. У цих економічних обставинах раціоналізація пе-

---

шує багатство продуцента, а за капіталістичного застосування перетворює його в павпера тощо,—то буржуазний економіст просто говорить, що розгляд машини самої по собі якнайпереконливіше доводить, що всі ці суперечности є зовнішня видимість нищої дійсности, а самі по собі, отже і в теорії, вони зовсім не існують.

Таким чином, він уникає дальших міркувань і, крім того, приписує своєму противникові таке безглуздя, ніби він бореться не проти капіталістичного застосування, а проти самої машини". „Капітал", том І.

[1] „Капітал" том І, розд. XII, том III, розділ XIV і „Теорії додаткової вартости", розділ „Машини": а) погляди Рікардо.

[2] Р. Люксембург.—Вступ в політичну економію.

ретворюється в періодичне коньюнктурне безробіття, в дедалі ширше, перманентне, абсолютно безпорадне при збереженні капіталістичних суспільних відносин. Велетенські армії безробітних стають уже не резервовими, а ніби зайвими, засудженими на загибіль. Із зростом продуктивности праці, при неможливості поширення продукції через скорочення збуту, *число робітників в основних промислових країнах починає зменшуватися не тільки відносно, але й абсолютно.* Все це виразно змальовують обставини, що їх передбачав Маркс, коли він писав, що *„якби розвиток продуктивних сил зменшував абсолютне число робітників, цебто в дійсності давав би змогу всій нації провадити все своє виробництво в коротший час, то це викликало б революцію, бо більшість людности вийшла б у тираж. В цьому знову виявляється специфічна межа капіталістичної продукції“* [1].

Підхід до цієї „межі“ надзвичайно прискорюється сучасною раціоналізацією, а також цілком відміняє весь її характер, форми вияву й наслідки для робітничої кляси.

В зв'язку з усіма цими особливостями, раціоналізація виробництва вимагає великої уваги широких робітничих мас Заходу й особливо їхніх профспілкових організацій. Постійний нагляд за її практикою в кожній галузі промисловости, в кожному великому підприємстві, вивчення цих матеріялів, велика увага до всіх, надзвичайно ускладнених, економічних питань, перевірка і критика офіційних матеріялів про становище робітничої кляси, нарешті, вивчання в кожній країні економічного становища в інших країнах, що безпосередньо через усі кордони впливає на становище трудящих,—все це є неодмінне завдання робітничих організацій. Але, зрозуміла річ, основне завдання робітничої кляси є організація сил для одсічі, для боротьби з повсюдним наступом капіталу, переводжуваним у вигляді раціоналізації, а часто лише під маркою раціоналізації. Ця боротьба може бути успішною тільки при мобілізації найширших робітничих мас так тих, хто працює, як і безробітних, так організованих, як і неорганізованих, реорганізації робітничого руху, коли можна так висловитися, „раціоналізації“ його організаційних форм і метод боротьби, що далеко ще відстають від розмаху пляновости, підготованости капіталістичного наступу.

Суперечності капіталістичної раціоналізації безпорадні. Вони безперечно наближають, прискорюють загибіль капіталізму. Але ця загибіль не може статися автоматично, без великої активности, напруженості волі, витримки й ясности завдань робітничої кляси.

---

[1] „Капітал“, том III.

II. ТЕХНІЧНІ РЕФОРМИ СУЧАСНОСТИ

В усіх без винятку капіталістичних країнах можна бачити останніми часами нове посилення спроб урятуватися від кризи, припинити падіння норми зиску, перемогти в конкуренції на міжнародніх ринках із допомогою посилення визиску праці робітничої кляси. Ці прагнення здійснюються двома основними шляхами:

1) *безпосереднім наступом капіталу,* що підвищує ступінь визиску за допомогою збільшення робочого часу (Німеччина, Англія, Італія), пониження номінальної заробітної плати, скорочення законодавства у справі охорони праці тощо;

2) *раціоналізацією виробництва,* що спричинюється до посилення визиску складнішими, посереднішими шляхами. Раціоналізація зводиться в основному: а) до великого прискорення заміни ручної праці машинами; б) до посиленої інтенсифікації ручної праці; в) до організаційних заходів, що підвищують продуктивність підприємств і виробництва в цілому.

Заміна ручної праці машиною, технічне удосконалення виробництва, безперечно, триває і прискорюється, не зважаючи на занепад капіталізму, труднощі збуту і скорочення виробництва.

Особливість технічного поступу за наших часів є поступовість і безперервність, його ніби *конвайєрний хід.* Здебільша немає дуже значних стрибків, що їх створюють індивідуальні великі винаходи, але зате дедалі більше прискорюється безперестанний, ніби по-фабричному організований, потік дрібних удосконалень, винаходів, змін виробничих метод. В загальному підсумку вони призводять до глибокої зміни виробничих процесів. Майже завжди вони є наслідком колективної праці. Нарешті, дедалі більша частина цих винаходів і удосконалень виникає безпосередньо на підприємствах. Як це давно вже практикувалося в німецькій хемічній і електричній промисловості, всі великі підприємства створюють окремі відділи і лабораторії, де працюють деєятки, іноді сотні найманих робітників (інженерів, хеміків тощо), здебільша з дуже малою оплатою, обов'язком яких є безперервно „винаходити".

Усі великі трести й підприємства Сполучених Штатів мають тепер лабораторії і дослідницькі інститути, що мають характер справжніх „фабрик винаходів".

Усього 1928 року було приблизно 1500 промислових дослідницьких лабораторій. Промисловість витрачала на їхнє утримання понад 200 мільйонів долярів на рік і приблизно стільки ж становили витрати уряду на аналогічні дослідницькі інститути (бюра стандартів).

Для характеристики методі винахідництва візьмемо один не дуже великий машинобудівельний трест, який щороку „винаходить" по 5-6 важливих машин і кілька десятків дрібнішого приладдя. Інспектори і комівояжери тресту підчас своїх подорожів ретельно збирають записи й скарги споживачів і негайно повідомляють про них центр. Підсумовування усіх запитів виявляє потребу зміни якогось деталю або здійснення в конструкції машини нової ідеї. Відповідна проблема ставиться для опрацювання механічному відділові, де кілька інструкторів одночасно роблять попередні начерки й рисунки з своєї спеціяльности. Кожен з цих начерків проходить через десятки інженерів різних фахів, що виправляють, доповнюють і опрацьовують проєкт. Тут цілком немає місця „героїчному" винаходові, раптовому надхненню—тільки повільна, напосідлива, систематична праця багатьох осіб з спеціяльними знаннями і досвідом. Жаден з них не вважає себе за винахідника, не зветься і не є по суті ним, але всі вони разом є винахідницькою групою, і без співробітництва будь-кого з них винаходу не було б.

Таким чином, *винаходи* нібито *„робляться на замовлення"*. І це стосується не тільки до дрібних змін конструкції машин, але й до великих винаходів, що революціонізують відповідні галузі промисловости, або створюють нові виробництва. Такі винаходи є лише завершенням, кульмінаційним пунктом попередніх винаходів, досліджень, підготовчих робіт, колективних напосідливих зусиль. Правильність цього твердження можна простежити на історії усіх великих винаходів останнього часу.

Темп цього безперервного потоку удосконалень останніми часами прискорився остільки, що кількісні зміни переходять у якісні і створюють загальні зміни технічної основи багатьох виробництв.

Особливо яскраво і швидко цей процес відбувається у Сполучених Штатах, трохи повільніше у Німеччині. Але одночасно треба підкреслити *глибоко міжнародній характер сучасного технічного розвитку.* Не зважаючи на всі капіталістичні перешкоди, сучасна техніка переноситься в нові країни в своїх останніх формах, і кожне нове технічне досягнення за короткий час стає надбанням усієї світової промисловости.

Країни молодого капіталістичного розвитку мають цією стороною навіть перевагу над старими, одразу створюючи промисловість на новій технічній базі, не зазнаючи тяжкої залежности від старого устаткування, що загрожує при запровадженні нових винаходів знеціненням основного капіталу.

Основні особливості сучасного технічного розвитку

зводяться до великого поширення застосування електричної енергії, прискорення механізації та автоматизації виробничих процесів, їхньої „хемізації" (цебто проникнення хемічних процесів в цілком нові галузі виробництва і їхнього найбільшого поширення), значного прискорення виробництва, зміни сировини й матеріялів, особливостей масової продукції, що вимагає найглибшої спеціялізації і поділу праці, механізації серед заводського транспорту (конвайєри), величезного розвитку двигунів із внутрішнім горінням, загальних успіхів транспорту тощо.

Ці технічні успіхи останніми роками проходять в галузі продукції, що довгий час були відносно нерухомі (гірництво, будівництво, текстильне виробництво, сільське господарство), роблячи в них глибокі зміни обставин, умов і типу праці.

Одним з найяскравіших показників технічних реформ сучасної промисловости є швидке зростання *електрифікації.* Тільки на електричній основі можлива загальна, викінчена механізація і машинізація виробництва. Електрика, що дозволяє перекидати на сотні кілометрів величезні потоки енергії, роздрібнювати їх, перетворювати в першу-ліпшу форму, відділяти якою завгодно відстанню двигун від робочого струменту, глибоко відмінює усі без винятку галузі виробництва. З однієї центральної станції, що часто використовує раніш не застосовувані сорти палива або силу падіння води, вона рухає заводи й фабрики цілих районів, постачає їм світло, тепло й енергію для транспорту. Вона створює в багатьох країнах *переміщення індустріяльних центрів,* викликає до життя нові галузі виробництва (особливо електрохемічну і електрометалюргійну). Вона є ніби універсальний засіб для механізації, автоматизації і, таким чином, технічної раціоналізації виробництва, цілком перетворюючи виробничі обставини на підприємстві.

Електрика дає можливість запровадити автоматичний середзаводський транспорт, поставити до кожної машини окремий мотор, моментально включати, виключати й заміняти першу-ліпшу частину виконавчого механізму, як завгодно відміняти швидкість руху верстатів, автоматичну послідовність механічних операцій. Це створює дивовижну гнучкість виробництва, можливість як завгодно комбінувати окремі частини того складного цілого, яким є сучасна фабрика. Одночасно досягається пильного обліку і контролю виробничих процесів, можливости їхнього плянування. Нарешті, електрика дуже відміняє хемічне виробництво, створюючи багато цілком нових його галузей.

Не спиняючись тут на величезній темі про перетворчу ролю електрики в різних галузях виробництва, ми наве-

демо лише кілька цифр, що показують, які величезні успіхи сталися в основних промислових країнах в галузі електрифікації за останні 10—15 років. Світова продукція електрики становила 1928 року понад 200 млрд кіловат-годин, більш, ніж у 5 разів, перевищуючи продукцію 1913 р.

Особливо визначаються цією стороною *Сполучені Штати.* Кількість вироблюваної електричної енергії зросла там від 1912 по 1926 рік більше, ніж у $3^1/_2$ рази, досягнувши 1925 року величезної цифри в 65 млрд кіловат-годин—понад 500 кіловат-годин на людину за рік. 1927 року продукція електрики на станціях загального користування становила вже 80,2 млрд кіловат-годин, 1928—87,8 млрд, а за перші 6 місяців 1929 року—47,3 млрд. Уся країна укрита мережею електропередач високого напруження завдовжки понад 200.000 миль, цебто лише трохи менше від довжини залізниць.

Енергія Ніягарських водоспадів передається тепер на відстань 237 миль. 1927 року переведено вдалу спробу сполучення електричних мереж і обміну електричним струмом Бостону і Чікаго, міст, що лежать одне від одного над відстані понад 1000 миль.

Останніми часами почалось будівництво автоматичних гідростанцій, що майже не потребують обслуговування. Наприклад, електростанція коло Луізвіля на річці Огайо в 100.000 кіловат обслуговується двома робітниками—механіком та його помічником, що лише перевіряють вимірники та струменти.

Підвищення напруження струму для передач на великі відстані значно знижує втрату току при передачі.

Одночасне обслуговування всіх великих районів із сполучених одна з одною станцій дозволяє значно скоротити невикористовувані резерви окремих станцій, раціонально розподілити, так звані, „пікові“ навантаження і, взагалі, значно підвищити коефіцієнт використання енергії.

Особливо цікавими для нас є зміни відсотку електрифікації промисловости, цебто кількости енергії одержуваної промисловістю у вигляді електрики щодо всієї використовуваної нею енергії. Цей відсоток становив:

1909 р.	26,1
1914 „	39,6
1919 „	55,4
1923 „	67,0
1926 „	72,0
1927 „	73,2

У залізній і стальній промисловості цей відсоток становить 68, в інших галузях металюргії—84, у машинобудівництві—близько 100%.

Величезний зріст електрифікації відбувається і в *Ні-*

меччині. Загальне число електричної енергії збільшилося з 5,1 млрд кіловат-годин 1913 року до 21,2 млрд—1926 р., 25,1 млрд кіловат-годин 1927[1] і приблизно 29 млрд 1928 р. Споживання електрики зростає щороку на 10—15%. Потужність електричних станцій досягла 1927 р. 10,2 млн кіловат.

Величезний процес електрифікації відбувся і в *Італії, Франції, Норвегії, Швеції, Японії, Канаді, Австралії* та багатьох інших країнах.

Не зважаючи на всі успіхи використання водної енергії, величезний зріст застосування нафти тощо, головною енергетичною основою сучасної промисловости покищо лишається *вугілля.* В зв'язку з цим, величезну вагу має *механізація гірництва,* що довгий час було відносно нерухомою галуззю виробництва, яка майже не відміняла метод праці. Але останніми роками основна галузь гірництва—видобуток вугілля—дуже відмінилася, особливо в Сполучених Штатах і в Німеччині. Ручний свердел заміняється механічним, ширше застосовуються зарубні, підбійні, різальні та інші машини, ще ширше вживаються струменти, що рухаються стисненим повітрям — пневматичні молотки тощо. Особливе значіння для зміни характеру виробництва має механізація транспорту вугілля під землею—застосування навантажувальних машин і заміна кінного тягу ваґончиків електричними льокомотивами або конвайєрними системами. Ці технічні зміни значно підвищують виробіток, що припадає на одного робітника, роблять „зайвими" сотні тисяч робітників і радикально відміняють обставини, умови і тип праці залишених на виробництві робітників. За влучним виразом одного американського економіста, „гірник уперше стає фабричним робітником".

В наслідок усіх цих змін значно підвищується продуктивність шахт навіть при скороченні числа робітників. А що вугільне виробництво в наслідок багатьох причин зазнало глибокої міжнароднього кризи, лише тимчасово перерваної 1926 року англійським страйком, цей зріст продуктивности неминуче спричинюється до викидання з виробництва багатьох робітників.

У Сполучених Штатах продуктивність на одного робітника за зміну невпинно зростає і досягла останніми часами середньої цифри 4,5 тонни. 74% вугілля 1928 року здобуто машиновим способом.

В окремих цілком механізованих шахтах пересічна продуктивність на робітника досягає 10, іноді навіть 15 тон за зміну.

---

[1] „Wirtschaft und Statistik", 1929, № 3.

У Німеччині число машин в кам'яновугільному виробництві виросло з 16.816—1913 року до 68.963—1924 року і 82.000—1927 року.

Особливо швидко зросло застосування машин у Рурі. Відсоток вугілля, одержуваного за допомогою машин, до всієї продукції відмінився там таким чином:

1913 р.	2,2
1925 „	48
1926 „	67
1927 „	83
1928 „	88

На думку спеціялістів Рурсько-Вестфальський район ніколи не переживав таких широких технічних переворотів, як останніми роками. Механізація видобутку вугілля дійшла майже до максимального розміру. В транспорті вугілля під землею швидко зростає роля льокомотивів, скреперів і конвайєрів, що транспортують уже більшу частину видобуваного вугілля (число коней в шахтах зменшилося в Рурі від 1913 року на 75%). Дуже поширилося застосування стисненого повітря. Автоматичні стрілки та багато іншого приладдя заміняють допоміжних робітників. Дерев'яні підпори заміняють бетоном. В надземних роботах починають застосовувати нові методи очистки вугілля (з відпомповуванням пороху)—брикетування тощо.

Майже такий самий зріст продуктивности помічається у Франції, Чехо-Словаччині, Угорщині. У Бельгії понад 80% вугілля добувається тепер за допомогою машин (1924 року лише 54%), і продуктивність на одного підземного робітника підвищилася від 1913 до 1927 року на 24%, не зважаючи на скорочення за цей період робочого часу.

Ще більш успіхів досягнено у видобутку бурого вугілля, що надзвичайно поширився за останнє десятиріччя в Німеччині, а також в інших галузях гірництва, особливо у видобутку калію, залізної руди, міді, золота і срібла. Нові способи збагачення руд дозволяють раціонально використовувати запаси, що їх раніше не видобувалося.

Не менше значіння мають успіхи *теплової техніки*, що значно збільшують економію у спалюванні палива, дають змогу краще його використовувати, а також застосовувати ті сорти палива, які раніш лишалися цілком невикористаними. Сюди стосується удосконалення паровиків, підвищення тиснення пари до 100 і більше атмосфер, застосування, так званих, водяних екранів, централізований автоматичний контроль паровиків (що робить цілком непотрібними паровичників), швидкий розвиток і збільшення потужности парових турбін (до 200 тис. кінських сил), спалювання вугілля у вигляді пороху, що його можна подавати трубами,

як рідину, широке використання коксових газів (зокрема для центрального опалення цілих районів) тощо.

У Сполучених Штатах від 1919 до 1925 року видобуток електрики з палива виріс на 79%, тимчасом як кількість застосовуваного для цієї мети вугілля збільшилася лише на 14,5%, а нафти навіть зменшилась.

З тієї самої кількости умовного палива можна було одержати 1928 р. удвоє більше електричного струму, ніж 1919 р. Крім значних успіхів в методах спалювання палива, велику вагу в здобутті цієї економії має ростуче збільшення потужности парових турбін і електричних ґенераторів.

Усі ці успіхи в одержанні палива і його використанні дуже підвищили кількість застосовуваної людністю і, насамперед промисловістю енергії.

За обчисленнями Гільберта[1] потрібно було б „три мільярди рабів, що напружено працюють", щоб проробити роботу, щорічно виконувану паровими машинами й турбінами Сполучених Штатів. На кожного жителя, за цими обчисленнями, припадає по 30 механічних рабів.

За офіційними даними, машини в Сполучених Штатах давали 1914 року пересічно по 3,19 кін. сили на кожного робітника в промисловості, цебто енергію рівну 48 чоловікам, тимчасом як 1923 року на 1 робітника припадало вже 3,77 кін. сил, а це рівнозначне праці 56 людей, 1925 р. на кожного робітника припадало вже 4,3 кін. сил, а 1927 р.— 4,7 кін. сил.

Хемічна промисловість особливо значних технічних успіхів досягла останніми роками, вже давно почавши в найширшому маштабі систематично використовувати наукові відкриття і дослідження, що їх безперервно провадить цілий штаб учених в добре устаткованих заводських лябораторіях і щільно зв'язаних з промисловістю наукових інститутах. Основних успіхів хемічна промисловість досягла останніми роками в таких галузях:

1. Дальше удосконалення переганяння вугілля і зв'язаних з ним фарбарської, фармацевтичної та інших галузей промисловости.

2. Початок практичного здійснення перетворення вугілля різними способами в рідке паливо для двигунів із внутрішнім горінням (метода „гідроґенізації" вугілля Бергіюса, Фішера тощо).

3. Успішні спроби одержання рідкого палива (алькоголю) з різних видів целюльози (соломи, тирси, дерева), що мають величезне значіння для багатьох тропічних колоніяльних країв, а також північних лісових (Канада).

4. Значне удосконалення і здешевлення метод одер-

[1] „Amerikan Economic Review", 1923.

жання зв'язаного азоту з повітря (галузь продукції, що має величезне значіння для постачання сільському господарству штучних добрив і одночасно як основа для виготовлення найважливіших вибухових речовин).

5. Виробництво штучного шовку, що безперестанно поширювалося і удосконалювалося останніми роками, уже більше, ніж у чотири рази, перебільшило кількість продукованого у всьому світі природного шовку і стало серйозним чинником текстильної промисловости: з 5000 тон 1913 року воно підвищилося до 65 тис. тон 1925 року, зростаючи від цього часу ще швидшими темпами: 1927 р. приблизно 125 тис., 1928 р.—169 тис. тон.

6. Удосконалення методи Бергіюса в справі одержання цукрових речовин з деревної целюльози.

7. Невпинний розвиток військової хемії—вибухових речовин, отруйних газів тощо.

Немає жадної галузі промисловости, гірництва, будівництва, сільського господарства тощо, де не можна було б відзначити застосування і зросту хемічних процесів і хемічних метод дослідження.

Треба підкреслити, що майже всі вищевідзначені галузі хемічної промисловости, хоч би який „мирний" характер вони мали зовнішньо (наприклад, виробництво штучного шовку), є по суті військовим виробництвом, бо за найкоротший час їх можна устаткувати на безпосереднє обслуговування військових потреб. Тому хемічний капітал ще дужче заінтересований у готуванні війни, ніж металюрґійні фабриканти. Базікання Гільфердінґа про мирний і демократичний характер хемічного капіталу є така сама лицемірна балаканина, як і твердження про його меншу заінтересованість у підвищенні визиску праці.

Немає галузі виробництва, яка так яскраво виявляла б усі основні суперечності сучасного капіталізму, як хемічна промисловість [1].

Цікаво відзначити, що значна частина вищезазначених нових галузей хемії (фіксація азоту, гідроґенізація вугілля тощо) потребує дії каталізаторів при надзвичайно високій температурі й тисненні (до 1500 атмосфер). Через це вони стали можливі лише в наслідок нових успіхів металюрґії, створення матеріялів, що мають великий опір—особливо хромової і хромово-натрієвої сталі. Таким чином, технічні досягнення в одних галузях спричинюють і уможливлюють гострі зміни в цілком інших виробництвах.

Металеве виробництво також надзвичайно яскраво й виразно виявляє нові тенденції технічного розвитку. *Мета-*

[1] Див. М. Рубінштейн „Мировая химическая промышленность"—„Плановое Хозяйство" 1927 г., № 7 і книга „Империалистические войны будущего". М. 1929, розд. V—6.

люргія, що пережила за повоєнного періоду глибоку майже повсюдну кризу, проте показує значне збільшення продуктивности доменних печей, механізацію їхнього навантаження і обслуговування.

На великих підприємствах Сполучених Штатів продуктивність на одного робітника у виробництві чавуну за 25 років збільшилась на 377%.

Значні успіхи зробила елекрометалюргія. Дедалі більшого значіння набувають різноманітні *металеві стопи*, що дають для машинобудівництва легші й одночасно міцніші матеріяли. Без них були б нездійсненні сучасні швидкості моторів і верстатів, успіхи авіяції і потрібні в хемічній промисловості високі тиснення.

Великої ваги в усіх галузях виробництва і в транспорті набуває алюміній і його стопи, за останні роки також магній, стоп якого—електрон—ще легший і міцніший від алюмінію. Таким чином, дедалі більша частина добування металів переходить з металюргії в хемічну і електричну промисловість. Боротьба за манган, нікель, хром, кобальт, цинк, ванадій та інші рідкісні металі, запаси яких є переважно в колоніяльних країнах, стають тому за один з найважливіших елементів сучасної імперіялістичної політики.

Одночасно значні успіхи зроблено у вивченні обробітку заліза і сталі, їхніх механічних властивостей, так званої, „утоми“ металів тощо.

У *металообробній* промисловості великі зміни сталися вже підчас війни, що потребувала масового виробництва великих кількостей військової амуніції за найкоротший термін. Повоєнна криза дуже затримала розвиток цих метод, і тільки останніми роками ми спостерігаємо швидке поширення досвіду й виробничих „метод“ воєнної промисловости в „мирних“ виробництвах.

В обробітку металів можна відзначити велике поширення автоматів та напівавтоматів, широке застосування електрики, механізацію середзаводського транспорту, що дуже відміняють увесь перебіг виробничих процесів. Одночасно з надзвичайною спеціялізацією машин і верстатів для масового виробництва, зростом їхї величини й потужности можна помітити й іншу тенденцію—до створення „всебічних“ і універсальних машин, що піддають ту саму річ одночасно різнобічному обробіткові. Всі ці зміни „робочого струменту“ у машинобудівництві мають велике значіння, бо вони здебільша є основою технічних реформ в усіх інших галузях виробництва.

Вже пристрої до електромотора викликають значних змін конструкції вальниць, зникнення пасових передач, полегшення роботи верстатом (пуск, зупинка й переміна

швидкостей звичайним натискуванням кнопок, не сходячи з місця, застосування кольорових оптичних сиґналів тощо). Прискорення ходу токарних верстатів (револьверних і автоматів) досягає 5000 обертів на хвилину. Сучасні свердлові верстати для обробітку легких металів досягають 20.000 обертів на хвилину. Розвиток стругальних, шліфувальних, фрезерних та інших метальообробних верстатів також показує велике збільшення продуктивности. Одночасно спрощення обслуговування робить можливим нагляд одного робітника за більшим числом верстатів і заміну кваліфікованих робітників підученими. Вимоги масового виробництва: велика потужність, швидкість і точність, змінність частин спричинилися в багатьох галузях машинобудівництва за останні роки до цілковитої зміни моделів.

Текстильне виробництво (насамперед, бавовняне) вже в XIX столітті було найбільше механізоване. Потім воно застигло в дальшому розвиткові й тепер переживає в Сполучених Штатах хвилю нових технічних змін, що супроводять перехід промисловости в нові центри, ближче до сировини й дешевої робочої сили. Поширення автоматичних ткацьких верстатів дуже підвищує продуктивність праці й витискує значну частину кваліфікованих робітників. Там, де раніше один ткач обслуговував 6—8 верстатів (а в Европі 2—4 верстати), тепер звичайно один ткач доглядає 16—24 верстати. На деяких фабриках один кваліфікований робітник з трьома підученими помічниками обслуговує 64—72 ткацьких верстатів.

На одному текстильному підприємстві в Лоренсі (Нова Англія) 1928 року запроваджено обслуговування одним ткачем 105 Дрейперівських магазинних верстатів. На півдні Сполучених Штатів обслуговування сотні верстатів одним ткачем стає звичайним явищем. Одна фірма має намір на кінець 1929 року запровадити обслуговування 150 верстатів одним ткачем.

Великі технічні реформи відбуваються в *скляній* промисловості. Тільки останніми часами в Европі поширилося механічне видування пляшок, що давно вже застосовувалося в Америці. Одночасно багато нових винаходів зробили великий переворот у виробництві віконного скла, переводячи його на нову, ніби конвайєрну, методу. Нові машини (переважно, Ліббей-Оуенса і Фурко) швидко витиснюють своєрідний, що цілими поколіннями створювався, шар кваліфікованих робітників-склярів, насамперед видувальників. Одна сучасна машина під доглядом механіка і підручного продукує 115.000 пляшок за 24 години, цебто більше, ніж колись могли б зробити 40 кваліфікованих видувальників.

Недивно, що, за даними міжнароднього конґресу скля-

рів, робітники-склярі цілих округ Шотляндії безнадійно втратили роботу в наслідок швидкого поширення в Англії механічного видування пляшок. Те саме сталося в Німеччині у виробництві віконного скла, так само в Бельгії, Чехо-Словаччині і особливо швидко в Сполучених Штатах.

У *паперовому* виробництві, що вже давно досягло високого ступеня механізації, за останнє десятиліття багато дечого відмінилося. В той час як 20 років тому для вироблення однієї тонни газетного паперу на добу треба було пересічно 6—7 чоловіка, 1915 року це число скоротилося до 4—5 робітників, 1920 року—3—4, а 1925 воно становило лише 1,5. Найновіші німецькі паперові машини виробляють за 24 години 120.000—150.000 кіло паперу, при чому витрата на зарплату на 1 кілограм паперу у 10 разів менша, ніж на дрібних фабриках.

У *друкарському* виробництві, з одного боку, швидке поширення і удосконалення складацьких машин, з другого—поширення способу офсет (ротаційної літографії), фотомеханічної репродукції ілюстрацій (що заміняє ручну працю гравера хеміком і механіком), фотолітографії, що цілком витиснює ручні малюнки, і багато інших удосконалень, значно скорочують кількість потрібних робітників, прискорюють виробництво і відміняють тип кваліфікації робітників.

Винайдена 1928 р. в Сполучених Штатах метода *„далекодруку“* за допомогою *телескладацької машини* дозволяє з одного центра одночасно телеграфними дротами провадити автоматичне складання газетних статтів і телеграм в десятках міст. Цей апарат загрожує витиснути з виробництва значні частини кваліфікованих складачів. Одна людина на передатнику керує десятками друкарень на якій завгодно відстані, при чому на місці друкування досить нагляду одного механіка над 5 машинами. Продуктивність машини досягає 35 тисяч літер за годину, цебто в три рази більше звичайної на лінотипі і в 20—35 разів більше, ніж за ручного складання.

Безнастанно зростає швидкість друкування на ротаційних машинах, особливо стерео- та електротипів, що виготовлюються гальванічно (здебільша нікелевих), і витримують яке завгодно навантаження. Сучасні газетні ротаційки друкують одночасно з обох боків аркуша, розрізають, складають й упаковують газети з надзвичайною швидкістю.

Механізація охопила також усі процеси *палітурних* робіт, виготовлення конторського приладдя тощо.

Період швидкої механізації переживає *виробництво цегли.* Воно до останнього часу зберігало відсталі ручні способи праці, що майже не відмінялися від єгипетських фараонів і потребували великої кількости робочих рук.

Нова цегляна машина з одним робітником виробляє до 50.000 цеглин за годину.

Ще більші реформи у *будівельному виробництві* у зв'язку з поширенням залізобетонних конструкцій, стандартизації матеріялів, механізації виробництва тощо.

Поява нових будівельних матеріялів, застосування сталевої рями як основного кістяка будівель, що дозволяє досягати якої завгодно їхньої висоти, широке використання на будівлях стисненого повітря й електричного струму, нові методи закладання фундаменту виготовлення стандартизованих частин будівлі на фабриках,—весь цей потік удосконалень цілком перетворює всі методи будівництва й тип праці будівельних робітників.

Яке велике прискорення і підвищення продуктивности уможливлюють нові методи, показують такі кілька прикладів.

У Сполучених Штатах 1928 року збудовано 21-поверхову залізобетонну будівлю (готель у Чікаґо) за 3 зимові місяці, при чому працювало лише 24 робітники. Металевий корпус 25. поверхової будівлі в Чікаґо зібрано за 36 робочих днів артіллю в 50 чоловіка. Сталь привозили на вантажниках безпосередньо з завода, і за один день будовано півтора поверха. Автомобільний завод у Понтіяку (продуктивністю на 1000 машин в день) збудовано, устатковано й пущено в хід за 6 місяців.

За такий самий термін споруджуються досить великі гідроелектричні станції.

У Берліні будування будинків з бетонових плит, попередньо виготовлених на фабриці або на місці будівлі (плит великих розмірів—аж до цілої стіни на один поверх), при одночасному будівництві цілої групи будівель, дозволяло споруджувати за один день чотириповерховий будинок. Ряд метод зимового будування набув уже масової практики, знищуючи колишню сезоновість виробництва. Пневматичне сушіння будівель ще дужче прискорює хід виробництва. Великі будівельні роботи (гребель, гідроелектричних станцій тощо) також остільки механізовано, що застосування ручної сили сходить до мінімуму. І ці будівництва своєю організацією дедалі більше переходять до заводського типу.

Прискорення виробництва

Одним з найважливіших загальних наслідків усіх цих технічних змін є надзвичайне прискорення виробництва. У металевій промисловості й транспорті створення нових сортів сталі дозволяє досягати швидкостей верстатів, моторів і турбін, які ще кілька років тому здавалися цілком неймовірними. Наприклад, ще 3—4 роки тому швидкість в

1600 обертів у секунду вважалася рекордною для авіяційних і автомобільних моторів. Тепер така швидкість є досить звичайна, доходячи в окремих випадках до 4000 обертів в секунду. Максимальна швидкість обертання сконструйованої у Франції турбіни досягла 11.000 за секунду—660.000 за хвилину. У Сполучених Штатах конструюють турбіни з швидкістю обертання, яку важко збагнути—1.000.000 обертів за хвилину [1].

Але крім цих рекордних досягнень, звичайна швидкість машин і верстатів (для токарних верстатів у зв'язку з запровадженням, так званої, швидкорізної сталі) безупинно підвищується. Збільшення кількости одночасно оброблюваних продуктів, неухильне прагнення скоротити перерви й, по змозі, добитися цілковитої безперервности виробництва, надзвичайна спеціялізація і поділ праці—все це разом з організаційними змінами виробничих процесів, випрямленням і скороченням шляхів, що їх проходить оброблюваний продукт, тощо створюють величезне прискорення виробничих процесів в цілому. Загальновідомі дані, що їх наводить Форд у своїй останній книзі [2], в якій він повідомляє, що від одержання на заводі руди й вугілля до випуску готового автомобіля час скоротився за останні 5 років з 2 тижнів до 52 годин, а коли авто збирається у самому Детройті—до 37 годин. Цілковите переустаткування заводу для виробництва нової моделі „А" дозволило скоротити виробничий цикл до 30 годин. Така швидкість в Сполучених Штатах не є винятком. На заводах Гері (стального тресту) від одержання руди до випуску рельсів минає менш ніж 2 доби. У хемічній промисловості незмінно скорочується час, потрібний для різних реакцій, при чому широке застосування за останніх років, так званих, каталізаторів дозволяє досягати дивовижних наслідків. Електрична чиньба шкури скорочує процеси, що тривали місяці і навіть роки, до одного дня. У тартаках Сполучених Штатів сушіння дерева на повітрі, що тривало кілька місяців, заміняється науково-контрольованим сушінням парою за 2—3 дні. Вище ми вже відзначали величезне прискорення усіх будівельних робіт.

Як ми побачимо далі, саме це прискорення виробництва в сучасних обставинах надзвичайно поглиблює основні капіталістичні суперечности, бо уможливлює нечувано швидке розширення виробничого апарату, якому цілком не відповідають можливості розширення ринку. Одночасно воно, як відзначав ще Маркс, є одним з основних засобів для підвищення інтенсивности праці.

---

[1] „American vear Book", 1925.
[2] The Ford industries. Detroit, 1927.

Ми не можемо тут спинятися на інших сторонах технічної й організаційної раціоналізації, непорушно зв'язаних з відзначеними вище тенденціями технічного процесу.

Сюди належать: *стандартизація, нормалізація і типізація* виробництва, створювані ними зміни монтажу й можливість взаємозмінности частин без особливого припасовування (через це значно скорочуються слюсарські роботи), дедалі більша спеціялізація машин й трудових процесів, що дозволяють збільшувати відносне число підучених робітників, прагнення до примусового, визначуваного усім механізмом виробництва, темпу й послідовности операцій, загальне поширення принципу кругових рухів (ротації), використання покидьків тощо.

Основну ролю, особливо в Америці, відограє механізація, прагнення замінити живу робочу силу машинами; на окремих прикладах цього ми вже раніше спинялися.

Велике значіння при механізації має бажання підприємців „зробити себе незалежними від доброї волі робітника".

Ось, наприклад, як об'ява в провідному американському журналі раціоналізації виробництва вихваляє конваєри та інші транспортові прилади.

> „*Некваліфікована робоча сила по 10 центів за годину.* Постійна, надійна, ніколи не страйкує, ладна працювати 18 годин на день за ту саму ставку, працює без нагляду. Справді американського походження, ніколи не стомлюється, не звертає уваги на спеку, працює в 4 години дня з такою самою швидкістю, як і в 9 годин ранку. Вона підійматиме і кластиме, схоплюватиме й нестиме, подаватиме роботу до машин і відноситиме готові продукти, навантажуватиме і розвантажуватиме ваґони, переноситиме вугілля, чавун або золу без рукавиць і без скарг. Вона працюватиме у дворі, або де завгодно, без закурювання і зупинок для балачок".

Але ще більше значіння має механізація для підприємців тією стороною, що в капіталістичних обставинах вона неминуче й неухильно посилює визиск праці, збільшує неоплачувану його частину.

III. РОБОТА „БЕЗПЕРЕРВНИМ ПОТОКОМ"

Усі ці технічні зміни підвищують органічну будову капіталу, відносно збільшують його сталу частину коштом змінної, а тому зменшують норму прибутку. Капітал намагається компенсувати це падіння багатьма засобами (прискоренням обороту капіталу, для основних імперіялістичних держав підсиленням експорту капіталу в колонії тощо),

з яких основним є, проте, значне підсилення використання скороченої змінної частини за допомогою *підсилення інтенсифікації праці.*

Крім безпосереднього наступу капіталу на умови праці, це досягається за допомогою сучасної техніки, за допомогою максимального „ущільнення" праці, цілковитого використання кожної робочої секунди, різноманітних засобів спонукування робітників до максимальної продуктивности.

Своє крайнє завершення це „ущільнення" та інтенсифікація праці має у методі, так званої, „поточної" або „безперервної" праці (Fliessarbeit), правильніше—роботи „безперервним потоком", або за другим німецьким визначенням—„ланцюгової роботи"—„роботи коло ланцюга" (Bandarbeit, Arbeit an der Kette тощо).

Здебільша ця метода зв'язана (хоч і не обов'язково, як це ми побачимо далі) з застосуванням дійсно рухливого ланцюга або стьожки, за найпоширенішим англійським визначенням—конвайєра, що безперервним потоком проносить повз робітників речі, які треба обробити.

Застосування конвайєрів і „поточної роботи" остільки глибоко відміняє весь характер виробничих обставин робітника, усього типу праці і взаємовідносин на підприємстві, що робітничий рух Заходу повинен найуважніше стежити за кожним новим кроком у розвитку їх застосування, вивчати їх вплив на робітників, визначати в цьому питанні свою тактику. Робота „безперервним потоком" є найтиповішим, найпоказовішим, найвикінченішим виявом раціоналізації. Тому ми вважаємо, що для того, щоб збагнути основні тенденції і суперечності сучасної раціоналізації, треба докладніше спинитися на цій її формі, хоч чисельно охоплює вона в Европі лише незначні шари робітників.

Конвайєри в Сполучених Штатах

Конвайєри застосовувались в Сполучених Штатах задовго до Форда, зокрема, на відомих чіказьких різницях. Особливо широко застосовувано їх в усіх без винятку підприємствах автомобільної промисловости, що визначається, як відомо, цілком виключною швидкістю свого технічного розвитку і зросту продуктивности.

За зауваженням американського економіста Тогвелла[1], „робота безперервним потоком стає в Сполучених Штатах основним принципом усієї індустрії".

Крім автомобільного виробництва, конвайєри дуже поширені в усіх галузях металевої промисловости, звичайно, особливо в підприємствах з масовою продукцією. Треба відзначити велике поширення їх останніми часами у ли-

[1] R. Tugwell. Industries coming of age.

варнях, де вони цілком перетворюють усі обставини виробництва, часто скорочують число робітників наполовину і глибоко відміняють характер кваліфікації робітників. „Ливарство уперше стає продуктом системи, а не окремих індивідуумів. Всебічний ливар—„аристократ майстерні"—поволі зникає і його заміняють нашвидку підготовлені для спеціяльної роботи і тому дешеві підучені робітники".

Але не менш широко застосовано конвайєри у Сполучених Штатах на хемічних, скляних, харчових, тютюнових фабриках, цукроварнях, зернових елеваторах, для подачі до печей вугілля і руди, прибирання золи тощо. Буквально немає галузі виробництва, де в тій чи іншій формі вони б не застосовувалися.

Окремо треба відзначити застосування конвайєрів у гірництві, де конвайєрна передача у більшій мірі, ніж застосування врубних машин, перетворює організацію виробництва й тип машин у копальні, уперше перетворює вугляра в робітника звичайного фабричного типу.

Галузь застосування конвайєрів не обмежується безпосередньо виробництвом. Вони широко пройшли в торгівлю, особливо в великих універсальних магазинах і фірмах для відсилання краму. Часто застосовуються вони в банках, конторах, навіть у ресторанах (з самообслуговуванням). Дедалі більше застосовуються вони в центральних поштампах і телеграфах Сполучених Штатів.

Треба відзначити їхнє широке застосування на всеможливих вантажних роботах у портах, на залізничних станціях, складах, на будівлях, тартаках, навіть в сільському господарстві. Словом, немає такої галузі господарської діяльности, де в тому чи іншому маштабі не застосовувано б конвайєрів.

Вплив конвайєрів на виробничі процеси

Основне первісне значіння конвайєра у виробництві було в механізації серед заводського транспорту, в майже цілковитому витисненні людської праці з цієї надзвичайно важливої ланки виробничих процесів. Вже це одно мало наслідком прискорення й „упорядкування" виробництва.

Але значіння конвайєрів у виробництві далеко переростає їхню ролю як механічного транспорту. Це зумовлюється переважно основною їхньою особливістю—безперервністю подачі матеріялів і віддачі оброблених продуктів,—що перетворює їхнє пересування по заводу в безперервний потік, який тече біля відносно нерухомих робітників. Це створює для всього характеру виробництва, типу працюючих у ньому тощо найглибші наслідки.

Конвайєр стає із звичайного транспортового механізму механічним, *автоматичним регулятором і організатором усього*

виробничого процесу. Він примусово визначає його темп, послідовність його фаз, швидкість рухів робітників і їхню дисципліну.

Дуже важливим наслідком (а почасти й умовою) застосування конвайєрів є *зміна розташування майстерень і знарядь виробництва всередині кожної майстерні.* Колишній поділ на майстерні з більш-менш однаковими типами верстатів і знарядь (наприклад, у металообробних підприємствах вилучення в окремі майстерні токарних, свердлових, фрезерних верстатів, молотів і пресів, гарячого оброблення тощо) заміняється розташуванням знарядь і верстатів послідовно за ходом виробничих процесів.

Таким чином, цеховий поділ праці заміняється груповим. У дальшому розвитку ця тенденція неминуче призводить до частково здійсненого у Форда та інших американських підприємствах перетворення майстерень у самостійні фабрики частин, що можуть бути відокремлені також і територіяльно.

Це перетворення підприємств у фабрики частин, об'єднувані трестом і доповнювані збиральними підприємствами в центрах споживання, дозволяє добитися максимальної стандартизації випущених виробів і геть більшої спеціялізації праці, ніж на звичайних підприємствах.

Вплив на робочу силу

Вже ця реорганізація розміщення машин і робітників має величезне значіння для зміни взаємовідносин робітників. Хоч би яка не була їхня особиста праця, хоч би як кожен з них не був прикутий до місця й одноманітних, повторюваних рухів, робітники не замкнуті в майстерні з однорідними роботами. Вони бачать навколо себе більш або менш викінчену частину виробничого процесу. Не зважаючи на спеціялізацію індивідуальної роботи, що доходить до надмірности, праця ніби наочно для кожного колективізується, і це поряд із зміною складу робітників допомагає остаточному усуненню ремесничих, цехових навичок, традицій, забобонів тощо.

Цілком безперечним наслідком застосування конвайєрів є, насамперед, *скорочення* потрібної *робочої сили,* почасти витисненням транспортових робітників, а почасти підвищенням продуктивности усіх робітників. З цим нерозривно зв'язаний другий безперечний наслідок застосування конвайєрів і роботи „безперевним потоком"—*прискорення виробничих процесів* і темпу роботи, що його досягають переважно „ущільненням" робочого часу, себто скороченням усяких дожидань, перерв, простоїв. Вже це створює в багатьох випадках, за висновками американських практиків, більшення продуктивности на 200—300%.

Третім наслідком є прискорення загальної тенденції сучасної промисловости до скорочення кваліфікованої праці й заміни її, так званими, підученими. Це відбувається в наслідок цілком потрібної для переведення поточної роботи крайньої спеціялізації операцій, аж до зведення функцій робітника до пари постійно повторюваних одноманітних рухів. Рямці розподілу і спеціялізації праці розсуваються до небувалих розмірів.

Загальновідомі дані Форда про склад робітників його заводу, де 43% усіх робіт потребують лише одноденної виучки, 36%—від одного до восьми днів, 6%—від одного до двух тижнів, 14%—від 1 місяця до 1 року і 1%—від 1 року до 6 років.

За повідомленням проф. Вінстона в „Атлантік Менслі" в усій надзвичайно конвайєризованій автомобільній промисловості Сполучених Штатів понад 80% робітників не потребують жадної кваліфікації. Німецький інженер Ріпель[1], що докладно обслідував завод Форда, повідомляє, що в одному з основних відділів холодного обробітку металів на 1200 некваліфікованих робітників коло 644 верстатів є 240 інструментальників і 85 установників, що відповідають за верстати, їхнє мастіння, порядок тощо. У ковальському відділі на 2000 некваліфікованих робітників є 500 інструментальників, що постійно виготовляють матриці та струменти. Цікаве зауваження Ріпеля, що „продуктивними робітниками" у Форда вважаються тільки ті, хто працює на верстатах або коло конвайєра, цебто некваліфіковані (вірніш підучені), тимчасом як кваліфіковані робітники—інструментальники, установники—вважаються за допоміжних. Становище й термінологія, як ми бачимо, цілком зворотні нашим звичайним.

Інтенсивність праці коло конвайєра

В питанні про інтенсивність праці коло конвайєра є найрізноманітніші погляди. Ми залишаємо на боці мало ймовірні, в усякому разі, нічим не доведені і не обґрунтовані міркування самого Форда.

Німецький студент Гельмут Хультч, під впливом доповіді Готль-Лілієнфельда (автора легенди про „білий соціялізм" Форда), поїхавши в Детройт і попрацювавши кілька місяців на лінії збирання тракторних моторів на заводі Рівер-Руж, описує свої враження в надзвичайно рожевому тоні. За його словами, кожен робітник, виконуючи свою операцію, звичайно рухається услід за конвайєром на невелику відстань (від кількох сантиметрів до 2—3 метрів), а потім вертається назад на своє первісне місце. Це надає

[1] Paul Riepel. „Ford Betriebe und Fordmethoden".

усій роботі характеру ніби ритмичного „танцю“ людей, що рухаються взад і вперед поруч із лінією збирання. Темп конвайєра відміняється, часто навіть непомітно для робітників. Ним керує завідатель майстерні, залежно від передбаченої для даної зміни продуктивности. Для окремих рухів немає призначеного темпу й послідовности (як у Тейлора), і кожен пристосовується, як хоче, відповідно до рухів конвайєра. Підучують нових робітників звичайним показуванням, без правил, за традицією. Майстер обмежується порадами. Хронометражу й листовних вказівок, інструкційних карток тощо немає. Основне полегшення праці, на думку Хультча, створюється її ритмічним характером. Установка цього ритму—основне суб'єктивне завдання кожного нового робітника. Кожен рух наочно для кожного робітника відбувається в ланцюгу, що приводить до готового продукту. Це дає кожному робітникові, одночасно і тим, хто перебуває коло спеціяльних машин поза конвайєром, відчуття безпосереднього зв'язку з цілим. За категоричною заявою Хультча, усі працюють безперервно, але здебільша встигають зробити всі потрібні операції без надмірної квапливости, і жадного перенапруження у Форда немає. Треба відзначити, що Хультч працював як практикант, кожен день міняв місце роботи і тому не міг особисто зазнати впливу одноманітности праці.

Ще рожевішу картину дають враження одного з членів німецької профспілкової делеґації, що була в Сполучених Штатах 1925 року.

Крім загального, цілком некритичного вихваляння усіх метод Форда, автор опису, Фуртвенґлер, особливо тішиться тим, що він бачив у Мільвокі завод автомобільних рям, де широке застосування конвайєрів доповнене майже цілковитою автоматизацією обробних машин. На всім шляху автомобільної рями по конвайєру вона лише 2—3 рази обробляється людськими руками. Ряд одноманітних робіт у Форда, виконуваних робітниками, тут механізований. Автор вважає це логічним завершенням метод Форда, де, проте, кількісні зміни переходять у якісні, і, завдяки ще більшій спеціялізації і автоматизації, роля персоналу цілком відміняється. Робітники стають машиністами, наглядачами, що лише стежать за рухом машин.

Але і в самого Форда значною компенсацією інтенсивности й одноманітности праці є, на думку Фуртвенґлера, право прийомного бюра з бажання робітників і навіть мимо волі майстра, переводити їх з однієї роботи на іншу. Багато інших обслідувачів теж підкреслюють це право, але при цьому відзначають, що з якихось таємничих причин робітники майже ніколи з нього не користуються і навіть гостро заперечували один час запропоновану від Фор-

да обов'язкову переміну роботи після певного терміну.

Сам Форд пояснює це, як відомо, „натурою" більшости робітників, які нібито вимагають підлеглої, позбавленої всякої відповідальности роботи й зовсім не відчувають болюче її одноманітности і тяжкости.

Справа тут, зрозуміла річ, не в цьому, а швидше в тому, що інтенсивність і монотонність праці коло конвайєра, більш-менш однакова у всіх відділах, і, як відзначає уже згаданий тут Ріпель, „робота відбирає стільки сил, що робітник задоволений (?) можливістю заробити трохи грошей і ні для чого вже іншого не може зібрати духовної і фізичної енергії".

У Форда на чолі кожного десятка, іноді навіть п'яти робітників ставиться, так званий, „лідер", що одержує лише на кілька копійок більше від звичайних робітників, іноді навіть стільки ж (лише надіючись на підвищення в майбутньому). Вони роблять звичайну роботу і не за страх, а за совість служать капіталові, підвищуючи норми виробітку, стежачи за продуктивністю своєї групи і сприяючи установленню потогонного темпу роботи. При роботі на конвайєрі вони розміщуються на початку і в кінці кожної конвайєрної дільниці, встановлюючи, таким чином, темп роботи усіх інших робітників.

Один фордівський робітник у шотляндській робочій газеті „Форверд" дає яскраву картину надзвичайного перенапруження робочої сили у Форда і твердить, що робота коло конвайєра за відносно короткий час призводить до глибокого нервового виснаження. Він докладно описує методи прискорення роботи, складні витівки, застосовувані для цієї мети при визначенні зарплати, потреба робітникові для виходу у відхідок або до лікаря при захоруванні ждати від майстра замісника з спеціяльного резерву. За його твердженням (і це збігається з даними про склад фордівських робітників), американці з діда-прадіда не хочуть іти до Форда на роботу коло конвайєра, не зважаючи на всі його принади (те саме, між іншим, кажуть про німців німецькі „мандрівники" в Сполучених Штатах). Там працюють лише „свіжі" іміґранти з найвідсталіших національностей, і то здебільша лише короткий час, щоб зібрати трохи грошей і кинути роботу.

Навіть коли робота майже не потребує фізичних зусиль (а багато робіт у Форда, не зважаючи на всю механізацію, потребують чималого напруження), незчисленне повторення одноманітних рухів на кінець дня виснажує робітника. Тимчасом темп рооти весь час повинен лишатися незмінним. Іноді підчас другої половини дня майстер прискорює швидкість руху конвайєра.

Навіть окремі буржуазні обслідувачі, наприклад, такий

уважливий і вдумливий спостерігач, як Артур Файлер[1], розповідають зовсім інші враження, ніж американські патріоти з АДГБ. Як він пише, лише як рідкий виняток трапляються окремі випадки, коли швидкість конвайєра регулюється погодженням підприємців „з робітничими представництвами“(?).

В цих випадках при прискоренні темпу на тій самій дільниці конвайєра ставиться відповідно більше робітників і в кінці ланцюга містяться 2—3 резервові робітники, що захоплюють і обробляють речі, пропущені тими, хто не встиг за темпом. А звичайно „стьожка витискує максимум і часто більше, ніж можна витерпіти. Конкуренція неорганізованих і ненавчених робітників дозволяє вибирати їх. Первісний темп і час установлюють спеціяльні рекордисти, що одержують подвійну плату. Решта *повинні* поспішати за ними, як невеличкі колеса паротягу, швидше обертаючись, поспішають за більшими“. Файлер говорить, що бачив у Форда надзвичайне перенапруження робітників коло конвайєра. Але ще гірша дія конвайєра на таких, здавалося б, легких роботах, як у Сірса Ребука (величезний торговельний дім у Чікаґо, що розсилає посилки), де молоді дівчата сортують, відзначають тощо листи, що проходять мимо них по стьожці з неймовірною швидкістю. Неймовірний примусовий темп роботи не дозволяє буквально робітницям прогнати муху, що сіла на обличчя. Те саме і на багатьох харчових (бісквітних) фабриках.

З численних метод, що їх застосовують американські підприємці для прискорення інтенсивности праці коло конвайєра, можна відзначити таке: 1) майстер поступово, здебільша непомітно для робітників, збільшує швидкість руху конвайєра, 2) найспритніший і найметкіший робітник стає першим коло конвайєрного ланцюга і йому обіцяють платити трохи більше, коли він проробить свою частину виробничого процесу по змозі швидше. Решта повинна відповідно посилити інтенсивність праці, бо інакше конвайєр пронесе мимо роботу; 3) на деякий період для переведення певної роботи коло конвайєра ставиться достатнє число робітників і конвайєр пускається на повний хід. Через певний час частину робітників відсилають на іншу роботу, але решта повинна виконати ту саму норму й напружувати всі свої сили. Наприклад, на заводі Гудзона, практикується „артільна система“: адміністрація встановлює певний час для вироблення певної частини продукції. Потім частину артілі ставлять на іншу роботу або звільняють, але решта повинна виконувати норму. Те саме буває підчас хороби частини робітників, бо майстер дуже недвозначно радить робітникам „краще не хворувати“, та й тиснення то-

[1] Arthur Feiler. „Amerika d' Europa“.

варишів примушує хорих, по змозі, довше кріпитися і не лишати роботу. Дженерал Моторс практикує складну систему бонусів, яка примушує робітників напружувати всі сили, одночасно не знаючи заздалегідь, скільки вони одержать. Форд, що практикує почасову оплату (з поступовим підвищенням за термін служби), тисячами звільняє старих робітників, що дослужилися до 7—8 долярів в день, і часто приймає їх через короткий термін знову, але вже як „новаків"—з оплатою в 5—6 долярів.

Багато підприємств широко застосовують своєрідне капіталістичне змагання окремих відділів, змін, конвайєрів, окремих робітників. Портрети „рекордсменів" вміщуються в підприємницьких заводських газетах. Основним збудником до піднесення інтенсивности є побоювання звільнення і намагання заробити більше за короткий період „буму", за яким звичайно йде довге безробіття.

Усі ці хитрощі, при цілковитій відсутності охорони праці, відпусток, перерв тощо, виснажують робітників за такий короткий термін, що вже через кілька років напруженої роботи вони не можуть встигати за темпом і викидаються в лави безнадійно безробітних. Робітник, що проробив 5—6 років у Форда, вважається за остільки „зношеного", що він не знайде роботи на жадному іншому заводі.

Конвайєри в Европі

Останніми часами широко застосовуються конвайєри й методи „поточної роботи" в европейській промисловості, насамперед, в автомобільному виробництві.

У Франції їх вживають досить широко на автомобільних заводах Рено і Сітроєна.

Досить широке застосування конвайєрів і праці безперервним потоком спостерігається останніми часами в Німеччині, де багато з „передових" підприємців (особливо ті, що відбули тепер модну прощу до Сполучених Штатів) розглядають їх як одно із знарядь „раціоналізації", засіб при найменшій витраті капіталу добитися збільшення продукції, прискорення виробничого процесу і зниження собівартости.

Методу роботи безперервним потоком застосовують тепер багато великих підприємств: автомобільні заводи Опеля і Бренабора, завод магнето Боша (в Штутґарті), акумуляторні заводи Гаґена, деякі підприємства Загальної Компанії Електрики і, нарешті, особливо широко у Сіменса.

Вивчання проблем „поточної роботи", не зважаючи на щойно почате практичне її застосування, поставлено в Німеччині досить систематично, і трохи більшу увагу, ніж у Сполучених Штатах, надається при цьому і робітникам „коло ланцюга". Це пояснюється тим, що німецьких під-

приємців дуже турбувало питання про опір запровадженню поточної роботи, як вони кажуть, „включенню в ланцюг", з боку німецьких робітників, організованіших, кваліфікованіших і з іншими навичками та традиціями.

Ще більшу увагу вони звертають на „робітниче питання" тому, що вони мають твердий намір запроваджувати методи „поточної роботи" без того незначного підвищення зарплати, яке колись було у Форда і в інших американських підприємствах. Вони намагаються добитися, таким чином, за найкоротший термін найбільшого зниження частки зарплати у вартості продукту й підвищення норми додаткової вартости, а в наслідок удержання (часто й підвищення) цін картелями і трестами—відповідно ще більшого підвищення норм зиску. Вся ця операція не могла пройти спокійно, і цим пояснюється увага, якої надають у Німеччині, так званій, „психології поточної роботи".

На жаль, жадна з робітничих організацій Німеччини не зробила спроби хоч трохи систематично дослідити умови праці при „поточній роботі". З цього питання є лише окремі, дуже уривчасті замітки робітничих кореспондентів. В одній з таких заміток повідомляється про досвід запровадження поточної роботи на заводі Боша в Штуттарті. Тамтешні робітники прозвали конвайер „ланцюгом Дауеса". Кореспондент відзначає надзвичайне посилення інтенсивности праці, що примушує робітника не втрачати й секунди. Сухотний робітник, що закахикався підчас проходу повз нього оброблюваної речі, позбавлений змоги закінчити операцію перше, ніж річ перейде до другого, негайно звільняється за порушення темпу виробництва. Скоро до даного конвайєра доберуть групу добрих робітників-автоматів, ще не виснажених, рух ланцюга непомітно й поступово прискорюється. При цьому цей досвід німецького фордизму ніде не супроводиться збільшенням зарплати і тому, при загальному виснаженні робітників Німеччини за останнє десятиліття, він призводить до зношування і викидання з виробництва за ще коротший термін, ніж у Сполучених Штатах.

Суперечності роботи „безперервним потоком"

Усі вищенаведені матеріяли, не зважаючи на суперечність і неопрацьованість окремих даних, показують, нам здається, досить ясно, що в методах роботи безперервним потоком ми маємо справу з одною з вищих для нашої доби форм організації виробництва на підприємстві й одночасно з вищим ступенем розвитку й гостроти капіталістичних суперечностей. В нашу тему не входить виклад основного економічного противенства, зв'язаного з усякою технічною раціоналізацією в умовах сучасного капіталізму, що особливо гостро позначається в „безперервній роботі".

Це—противенство між технікою й економікою, між зростом продукції і можливостями збуту.

Але нас цікавлять в даному разі суперечності капіталістичного застосування „безперервної роботи" в соціяльній царині, у впливі її на робітничу клясу.

Ми вже відзначили глибоке противенство між колективістичним характером роботи безперервним потоком, що ясно для кожного робітника зв'язує його функції з цілим, і запаморочливою дією її капіталістичної практики, що перетворює робітника в автомата, що з безнадійною одноманітністю повторює день-у-день ті самі рухи, без перерви хоч на хвилинку, без змоги сказати хоча б слово сусідові,—словом, що справді робить з нього ґвинтик складної машини з конвайєра, верстатів і „включених у ланцюг" людей.

Надзвичайно підвищуючи потенціяльні можливості робітничої солідарности в наслідок „уніфікації" робочої маси, остаточної ліквідації всяких решток цеховщини, робота безперервним потоком одночасно посилює у майстерні владу майстра, як агента підприємця, дозволяє йому непомітно керувати усім темпом роботи, утруднює виступи і організацію робітників у наслідок легкости заміни кожного з них нашвидку підученими новими.

Нарешті, у впливі на становище робітників „робота безперервним потоком" надзвичайно посилює і загострює загальну тенденцію машинового розвитку за капіталізму, так яскраво змальовану ще Марксом; при величезному підвищенні продуктивности праці й можливості її полегшити (за допомогою механізації тяжкої і невдячної транспортової роботи, усунення багатьох зайвих рухів, нахилянь, підіймання ваги тощо) робота „безперервним потоком" в капіталістичних обставинах незмінно й неминуче спричинює неймовірну інтенсифікацію праці, нервове виснаження робітників, пригнобну одноманітність. Таким чином, навіть у випадках деякого підвищення зарплати, вона призводить до швидшого витрачання сил, до скорочення життя й періоду працездатности, до наслідків, аналогічних з прикрим пониженням реальної заробітної плати. Це могутнє знаряддя технічного прогресу людства в капіталістичних умовах створюється цілком коштом робітника, коштом пониження частки зарплати в продукції, його сил, його здоров'я, можливости опору, його деґрадації в раба машини. Ці суперечності закладені, зрозуміло, в усіх основних тенденціях сучасного капіталістичного виробництва. Але методи роботи безперервним потоком доводять їх до крайнього, викінченого розвитку[1].

[1] В нашу тему не входить обговорення метод усунення цих суперечностей в умовах пролетарської держави,—питання, що вже стало практично перед Радянським Союзом, що почав реорганізовувати своє виробництво на новій основі.

Щодо впливу на робітничий рух методи роботи безперервним потоком остаточно усувають можливості партизанської „боротьби“ цехових профспілок колишнього типу. Як зауважив один американський профспілковий діяч про робітників автомобільної промисловости, „ми не можемо організувати в цехові спілки робітників, у яких немає цехів“.

І цілковита неорганізованість найбільше „конвайєризованих“ галузей американської промисловости не є випадковістю. Цього не розуміє вищезгаданий Фуртвенґлер, який вважає, що „тільки неорганізованість фордівських робітників дозволяє надуживати темпом конвайєра“, який відзначає, що американські профбюрократи ставляться до Форда дуже прихильно, і який тішиться тим, що „в Німеччині Форд не буде проти профспілок“.

Запровадження роботи безперервним потоком ставить проблему виробничих спілок і створення завкомів в усій широті, робить її не завданням далекого майбутнього, а насущною потребою дня. Разом з тим воно потребує найглибшої зміни усієї спілкової роботи на підприємстві. В поточній роботі спілок воно висуває поряд з новою постановкою питань зарплати цілком нові питання про темп конвайєра і участь спілкових органів у його регулюванні, дальшому скороченні робочого часу при його інтенсифікації, нових формах і вимогах страйку тощо. Нарешті, в наслідок непримиренности і гостроти всіх вищезазначених суперечностей у капіталістичних обставинах, воно явно для кожного свідомого робітника показує усю безнадійність реформістського профруху.

IV. ТЕХНІЧНІ РЕФОРМИ І РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Останніми роками в методах сільськогосподарського виробництва відбувається багато технічних змін, що в деяких розвідках набули гучної назви „сільськогосподарської революції“.

Ці зміни потребують великої уваги робітників усіх країн, бо вони безпосередньо або посередньо неминуче позначаться на їхньому становищі.

Особливо позначаються ці реформи, зрозуміло, на становищі багатомільйонової армії сільськогосподарських робітників. Але й робітники промисловости в тих чи інших формах зазнають цього впливу. Абсолютна чисельність сільськогосподарської людности неупинно скорочується під впливом раціоналізації і концентрації.

У зв'язку з цим, посилюється наступ на умови праці

сільськогосподарських робітників, а також значно збільшується безробіття в містах, під впливом приходу туди зруйнованого хліборобського населення. Механізація і раціоналізація сільськогосподарства в Канаді, Аргентіні і Австралії скорочує можливість еміграції з Европи (особливо з Англії та Італії). Закриваються або значно звужуються останні щілини для еміграційних потоків в повоєнній Европі. Ще й надто. Тиснення демпінгу сільськогосподарських продуктів із Західньої півкулі впливає на сільське господарство Европи. Не зважаючи на багато великих перешкод, і тут значно прискорюється процес індустріялізації та раціоналізації сільського господарства, руйнується і викидається в міста найбідніше селянство, посилюється тиснення на сільськогосподарських робітників.

Визиск праці сільськогосподарських робітників під впливом раціоналізації значно зростає. Але одночасно самий тип сільськогосподарських робітників цілком відміняється. Надії на одержання власного шматка землі, прагнення до самостійного господарства дедалі більше зникають. Форми й методи праці дедалі більше наближаються до умов праці в промисловості, і це зближення виробничих обставин полегшує можливості єдиного фронту клясової боротьби. В цім розділі ми розглянемо характер і наслідки технічних реформ сільського господарства в Сполучених Штатах і Канаді, що є найбільше типові й мають особливо велике міжнародне значіння.

75 років тому один сільськогосподарський робітник обслуговував у Сполучених Штатах, пересічно, 12 акрів засіву, тепер—приблизно 34. В деяких штатах з найбільшою механізацією хліборобства це пересічне число становить понад 100 акрів, а на окремих великих фармах—понад 300 акрів. Характерною рисою розвитку сільського господарства у Сполучених Штатах є швидкий зріст продукції не так на одиницю площі, як на одного робітника. В основі цього розвитку за останні роки перебуває зміна енергетичної бази хліборобства, величезний зріст „енергоозброєности" людської праці, в наслідок поширення двигунів з внутрішнім горінням. За останні 8 років механізація особливо прискорилась. Досить відзначити, що від 1920 до 1926 року трактори додали до сільськогосподарського устаткування 7 мільйонів кінських сил, стаціонарні двигуни—2 мільйони, ваговози—4 мільйони.

З 47 мільйонів кінських сил, застосовуваних в сільському господарстві 1924 року, приблизно 60% становили механічні двигуни. Яку вагу має цей зріст енергетичної бази сільського господарства, показує така таблиця американського департаменту хліборобства (обґрунтована на довоєнних даних).

Країни	Число кін. сил на робітника в с. г.	Індекс обсягу прод. на с.-г. роб. (За 100 взято переєічну, зважену для всіх країн)
Італія	0,19	45
Франція	0,37	90
Німеччина	0,55	119
Великобританія	0,88	126
Спол. Штати	2,05	292
Алабама	0,81	112
Нью-Йорк	1,69	250
Айова	3,86	595
Небраска	4,71	910

Тепер на одного робітника в сільському господарстві Сполучених Штатів припадає 4,5 кінських сил, цебто кількість, цілком відповідна промисловості (зате коефіцієнт використання двигунів у сільському господарстві значно нижчий).

1890 року вартість сільськогосподарських машин становила 500 млн дол., 1900 року—750 млн дол., 1910—1.250 млн дол., 1920—3.500 млн дол. Навіть беручи на увагу зріст цін, маємо велике збільшення. Вартість машин на 1 акр оброблюваної землі становила 1910 року 76 центів, 1920 року—376 центів, від 1920 р. ці зсуви почали розвиватися ще швидшим темпом.

Число тракторів, що становило 1920 року 229.332, на 1925 рік подвоїлося, досягнувши 460 тисяч. А тепер у Сполучених Штатах нараховується вже понад 1 мільйон тракторів.

Останніми часами швидко поширюються нові машини, особливо комбайни. Комбайн є комбінована косарка, молотарка, віялка, що виїздить (з трактором) на достиглу ниву і скидає в причіпний візок зав'язані мішки зерна, готові до відсилання у млин. Обслуговуваний 2—3 робітниками комбайн за два тижні збирає врожай з 500 акрів (приблизно 200 гектарів). Комбайн скорочує вартість збору врожаю на 30—50%.

Механізація спричинюється не тільки до ростучого витиснення фармерів, але й до скорочення потреби в найманій робочій силі (як відносно, так і в абсолютних цифрах). Наприклад, секретар бюра хліборобства у Канзасі пише, що „від того часу, як почав поширюватися комбайн, у Канзасі не було скрути щодо одержання робочих рук. 1914 року для збору врожаю треба було зі сторони 50—60 тисяч робітників, а тепер попит цілком мізерний". В цьому штаті було 1918 року 5400 тракторів і 14 комбайнів, а 1928 року—50.000 тракторів і 20.000 комбайнів. Вже 1927 р. половину пшениці зібрано за допомогою комбайнів.

За оцінкою американського т-ва сільськогосподарських інженерів, у наслідок продажу за 1927 рік 15.000 комбайнів[1] приблизно 40—50 тис. чоловіка були витиснені з роботи на ланах, а проти того часу, коли комбайнів не було взагалі, потреба в робочій силі скоротилася в цілому на 135 тис.

За твердженням бюлетеню „Nat. City Bank of New-York", „щорічний рух робочої сили, що мав колись величезне значіння для збору врожаю в пшеничну смугу південно-заходу, став практично справою минулого".

Треба відзначити, що комбайн працює з трактором значно дешевше, ніж з кіньми. У наслідок цього комбайн дуже часто спонукує до моторизації всього підприємства, охоплення його викінченою системою машин, що рухаються механічною силою. Одна машина немов чіпляється за другу, так само, як це робиться в промисловості.

Те саме, що в Сполучених Штатах, відбувається ще швидшим темпом у Канаді.

Особливо потрібно відзначити, що комбайн поширюється в Канаді ще швидше, ніж у Спол. Штатах. У самому Саскатчевані продано 1928 року 5000 комбайнів. В тому ж маштабі продавалися комбайни в Альберті й Манітобі. Одночасно дуже зросла продажа тракторів—1927 року на 54% більше, ніж 1926 року. Число наявних тракторів зросло за 1927 рік на 20%. В деяких районах зріст дорівнював 100, 200 і 300%. В трьох степових провінціях є тепер 45.000 тракторів.

Поширення комбайну дуже скорочує робочу силу. „Через кілька років потік мандрівних робітників на пшеничні лани Заходу підчас збору врожаю стане справою минулого, і робітникам доведеться думати про інші шанси придбати харч на зиму". Треба мати на увазі, що осінь у Канаді коротка. Жнива й молотіння повинні бути закінчені не більш як за 2 місяці. Колись у Канаді було завжди досить роботи для прийшлих робітників на ці два місяці (аж до 18 годин на день). З допомогою комбайну ввесь процес збору врожаю закінчується за один тиждень. Вже тепер в сільськогосподарських штатах Канади робітники, що приїздять з Англії, часто одержують роботу на 1—2 тижні і потім опиняються в лавах безнадійно безробітних.

Сільське господарство є останньою великою галуззю виробництва, що підтягається тепер до промисловости за методами організації виробництва і праці (як ми бачили

---

[1] 1914 року в Спол. Штатах зроблено 270 комбайнів, 1923 р.—4012, 1926—11.470, 1927 р.—приблизно 15.000. Частину з них вивезено з країни. Згідно з останніми звітами, за сезон 1928 року продано в самих Спол. Штатах 21.000 комбайнів, на 61% більше від продажу 1927 року (бюлетень „Nat. City Bank of New-York", грудень 1928 р.). 1929 р. загальне число комбайнів в Спол. Штатах становить приблизно 65.000.

аналогічні процеси відбуваються тепер також у гірництві й будівництві). Це підтягання сільського господарства відбувається за періоду, коли рівень розвитку промисловости дозволяє великим сільськогосподарським підприємствам одразу перескочити через ряд етапів, пророблених промисловістю за багато десятиліть, одразу освоїти й використати ряд новітніх тенденцій технічного розвитку (особливо в галузі хемії).

З цього боку сільське господарство—це перша царина виробництва людства з її історією багатьох тисячоліть—у своїх сучасних формах стає ніби „молодою" галуззю виробництва, одним з тих „нових виробництв", що переживають великі реформи, типовим зразком яких є хемічна промисловість. Але всі ці реформи відбуваються в обставинах занепаду й загнивання світового капіталізму. Характерно, що всі „молоді" нові виробництва, не зважаючи на свій зріст, цілком відтворюють і ще більше загострюють суперечності занепадного капіталізму. Зокрема, раціоналізація і механізація сільського господарства посилює, а не послаблює сільськогосподарську кризу і є важливим елементом підготовки загальної господарської кризи. Наслідки цієї раціоналізації для трудящих є ті самі, що і в промисловості. Спричинюване нею підвищення продукції, зріст продуктивности праці тощо супроводяться зменшенням не тільки відносного, але й абсолютного числа робітників, цебто посилюють створюване раціоналізацією промисловости, так зване, структурне або „технологічне" безробіття.

У Західній Европі всі ці явища відбуваються повільніше, натрапляють на багато великих перешкод і труднощів, але й тут великі, науково поставлені й раціоналізовані господарства поступово витиснюють дрібні, що виживають тільки за допомогою зниження життєвого рівня селянства.

Таким чином, технічні реформи і зріст продуктивности сільського господарства в умовах сучасного капіталізму ще дужче поглиблюють і загострюють світову сільськогосподарську кризу, посилюють і прискорюють розвиток капіталістичних суперечностей. Вони призводять до експропріяції найширших мас дрібного селянства, погіршення становища сільськогосподарських робітників, загострення міського безробіття, значного скорочення можливостей еміґрації.

V. ВПЛИВ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НА СТАНОВИЩЕ РОБІТНИЧОЇ КЛЯСИ

Раціоналізація і безробіття

Основним наслідком капіталістичної раціоналізації для робітничої кляси є значний зріст безробіття. Розвиток техніки, запровадження нових машин, зріст продуктивности

праці завжди викликали за капіталізму зріст резервової армії безробітних. Бурхливий зріст продуктивности англійських текстильників підчас переходу до машинового виробництва за короткий термін замінив мільйон ручних ткачів чвертю мільйона машинових і спричинився у свій час до нечуваного зросту безробіття і злиднів. Ще й надто, він позначився і за межами Англії, особливо в Шлезі та Індії, всюди знижуючи заробітну плату, створюючи мільйони безробітних, спричинюючись до голоду й злиднів.

Надалі резервова армія незмінно зростає з перебігом промислового розвитку, являючи собою неминучу умову існування капіталізму. Як писав Маркс: „*Постійне штучне створення перелюднення, яке поглинається лише в періоди гарячкового розквіту, становить одну з неминучих умов виробництва для сучасної промисловости*“[1]. Маркс їдко висміював теорії буржуазних економістів про, так звану, компенсацію, про те, що створюване розвитком машини безробіття поволі зникає, бо позбавлених роботи робітників вбирають в себе нові галузі виробництва, теорії, повторювані тепер реформістами усіх країн для „потіхи“ викидуваних на вулицю робітників. Навіть буржуазний економіст. Гобсон дав докладну і вбивчу критику таких міркувань[2].

Сучасна раціоналізація є цілковитим потвердженням відповідних засад Маркса.

Але одночасно створюване нею безробіття відзначається від „звичайного“ довоєнного своєю широтою, повсюдністю і цілковитою безпорадністю ліквідації й тих, хоча б часткових, можливостей компенсації, що їх мав довоєнний капіталізм (колонія, еміґрація тощо).

Прискорення технічного прогресу та інтенсифікація праці відбуваються в обставинах повсюдної тривалої кризи (зрозуміло, лише в капіталістичному розумінні), скорочення внутрішніх ринків і загострення боротьби за зовнішні в наслідок індустріялізації нових країн і багатьох інших причин.

В цих умовах витиснення робітників машиною та інтенсифікація праці призводять до створення величезних армій безробітних, що в кілька разів перебільшують „нормальний“ довоєнний їхній склад. Ці маси безробітних, при сучасному становищі світового капіталізму, не можуть бути знову застосовані у виробництві в наслідок його поширення.

Через міжнародній характер кризи перепродукції і раціоналізації, а також через ряд інших економічних і політичних причин, вони позбавлені також можливости еміґрації. З „резервової“ армії капіталізму вони перетворюються в

[1] Маркс—„Теорія додаткової вартости“.
[2] Дж. Гобсон—„Розвиток сучасного капіталізму“.

„зайву“ армію, частково й тимчасово підгодовувану капіталістичною державою (коштом податків з широких народніх мас), але при тривалому збереженні сучасного стану приреченну на вимирання.

На відміну від довоєнної, ця армія безробітних включає значну масу кваліфікованих робітників, що їх, насамперед і здебільша, безнадійно витиснює автоматична машина й нові методи виробництва. Тиснення цих величезних мас безробітних неминуче позначається на підсиленні визиску праці залишених на роботі і, отже, прискорює дальше витиснення їх із виробництва, створюючи ніби зачароване коло, з якого не може знайти виходу сучасний капіталізм.

Дуже яскраві приклади, так званого, прихованого безробіття через невідповідність розвитку продуктивних сил, купівельної спроможности людности й місткости ринків дав міністер праці Сполучених Штатів Девіс[1]. За його даними, 24% вугільних шахт Сполучених Штатів, працюючи повний час, могли б виробити все споживане всередині країни й експортоване закордон вугілля. Крім того, що з промисловости безнадійно витиснено за останнє десятиліття кілька сот тисяч гірників, уся промисловість працює ніби спазмодично, випадково—по 2—3 дні на тиждень, затримуючи робітників весь рік. У взуттєвій промисловості 14,5% фабрик з 60% робітників, працюючи повний час, дали б 95% вироблюваного і продаваного взуття. Тепер вони виробляють лише приблизно 20% всієї кількости, яку могли б дати при повному навантаженні, 2,8% млинів з 42% робітників виробляють 62% борошна Сполучених Штатів, а працюючи повний час, могли б продукувати всю потрібну кількість. З теперішнім устаткованням можна виробити всю споживану в Сполучених Штатах за рік кількість сталі й заліза за 7 місяців, віконного скла—за 3 місяці.

За підрахунком Чейза, невикористовані виробничі можливості рівнозначні річному безробіттю $2^1/_2$ мільйонів чоловіка, а це приблизно відповідає дійсній кількості безробітних, що стала в Сполучених Штатах „перманентною“ навіть в, так звані, нормальні роки.

Через саме лише „сезонове“ безробіття щороку, пересічно, не працює 1.750 тисяч чоловіка з 11 мільйонів в обробній промисловості. Крім того, значна частина пролетаріяту систематично працює скорочений робочий час. Все це—в роки доброї коньюнктури, за наявности значного обмеження імміграції. За років кризи це нормальне число безробітних підвищується до 4—5 мільйонів.

[1] „Monthly Labor Review“, № 1, 1926.

До останнього часу наявність сталого прихованого безробіття не перешкоджала, проте, збільшенню абсолютної чисельности американського пролетаріяту. А за останні роки *чисельність промислових робітників у Сполучених Штатах починає зменшуватися і в абсолютних цифрах,* не зважаючи на абсолютний зріст продукції[1]. Це „структурне“ або, як його називають в Америці, „технологічне“ безробіття є, безперечно, наслідок раціоналізації. Промислова депресія 1927 року, що лише в невеликих розмірах відбилася на розмірах продукції, одразу виявила й загострила безробіття. Число безробітних взимку 1927—28 року дійшло до 4—6 мільйонів, цебто майже до обсягу жорстокої кризи 1921 року. Все це притягло загальну увагу до того факту, який може вважатися за найхарактерніше явище повоєнного капіталізму,—що в наймогутнішій капіталістичній країні світу, яка пережила підчас і після війни смугу небувалого розквіту й одночасно майже припинила імігрaцію, розвиток технічного прогресу й раціоналізації спричинюється лише до витиснення дедалі ширших шарів трудящих в лави безнадійно безробітних.

Становище в Европі не краще. Наприклад, *в Англії* відсоток безробітних у профспілках, що становив 1912 року 2,1%, 1914 року 3,3%, за повоєнного періоду не спускався нижче за 9%; 1926 року він підноситься до 13%, а в багатьох галузях виробництва становить, у зв'язку із страйком гірників, понад 50% робітників, що раніш працювали (виробництво заліза, сталі, суднобудівництво тощо). Закінчення страйку не могло знизити безробіття в значній мірі, бо збільшення робочого дня гірників викинуло з вугільного виробництва майже 250.000 робітників і уможливило наступ капіталу в усіх інших виробництвах, який спричинює ті самі наслідки.

Армія безробітних в Англії, що коливалася до війни між 150—250 тис. чоловіка, за повоєнного періоду коливається між 1.250.000—1.500.000, коли взяти офіційні дані, безперечно дуже зменшені.

На початок 1929 року кількість застрахованих, що одержують допомогу, досягла 1.500.000. Приблизно така сама кількість безробітних одержує допомогу за законом про бідних. Нарешті, величезне число безробітних (понад 500 тисяч за один лише 1928—29 рік) викреслюється з списків тих, хто одержує допомогу.

І в Англії ми маємо безперечні ознаки зросту структурного безробіття, зменшення абсолютної чисельности продуктивно зайнятого пролетаріяту. Наприклад, число ро-

---

[1] М. Рубінштейн—„Противоречия американского капитализма“. М. 1929, розд. „Безработица в Соединенных Штатах“.

бітників у промисловості і транспорті від початку 1923 року до початку 1928 року зменшилося на 6%, не зважаючи на зріст продукції за цей період на 7%. З вугільної промисловости викинуто понад 200.000 робітників, що не мають жадної надії вернутися на виробництво.

Розвиток, так званих, нових виробництв виявляється цілком недостатнім, щоб увібрати в себе хоч трохи значну частину викинутих із старих індустрій. Наприклад, в п'ятьох переважних групах нових виробництв (автомобільна, хемічна промисловість, виробництво кольорових металів, електротехніка й виробництво штучного шовку) число робітників зросло від 1924 до 1927 року лише на 62.000, цебто учетверо менше, ніж число безнадійно викинутих з самої лише вугільної промисловости.

Безробіття в *Німеччині,* що піднеслося взимку 1928—29 року на цілком нечувану височінь, показує за останні роки особливо гострі коливання. Але якраз ця чутливість до найменших змін коньюнктури показує, що справа не тільки в господарській коньюнктурі, що безробіття має глибші причини. Її зв'язок з процесом раціоналізації, що так бурхливо розгорнувся за останні роки, не може викликати жадних сумнівів. До війни число безробітних у Німеччині становило за періоди доброї коньюнктури приблизно 100.000, підчас кризи 500.000—600.000. Одночасно промисловість вбирала щороку понад півмільйона нових робітників, цебто в кілька разів більше від „нормальної" резервової армії. За останні два роки число безробітних, зареєстрованих на біржах праці, не спускалося нижче від мільйона.

Взимку 1928—29 року досить було невеликої депресії, щоб число безробітних раптово збільшилося до 3 мільйонів, а разом з тими, хто працює скорочений час, до 4 мільйонів, цебто майже до $^1/_3$ робітничої кляси—цифра, що побиває всі колишні „рекорди". Не дарма всі зусилля соціяльдемократичних міністрів спрямовані тепер на скорочення допомоги безробітним.

З тими чи іншими особливостями й варіяціями, відзначені вище характерні риси сучасного безробіття виявляються в переважній більшості капіталістичних країн. За єдиний важливий виняток до цього часу була *Франція.* Відсутність хоч трохи великого безробіття у Франції пояснюється переважно тим, що французька буржуазія останньою перевела стабілізацію валюти і тому до цього часу ще має певну експортну премію на чужоземних ринках (значення яких в економіці Франції в багато разів перевищує довоєнне). Крім того, французький уряд штучно скорочував число безробітних, масово висилаючи чужоземних іміґрантів. Вищезазначена експортна премія показує тенден-

цію до неухильного скорочення, і тому процес раціоналізації виробництва, що розвивається тепер, і загострювана криза сільського господарства за найближчих років створять і у Франції армію безробітних, яка потім, безперечно, зростатиме.

Структурний характер безробіття в основних капіталістичних країнах зовсім не визначає пом'якшення або послаблення коньюнктурних коливань. Навпаки, якраз це глибоке коріння сучасного безробіття створює небувалу чуйність ринку праці до найменших коньюнктурних коливань. Досить найменшого зниження продукції, щоб одразу виявити приховане безробіття і дати велике збільшення безробітних. Тимчасом такі періоди депресії дедалі частішають у всіх капіталістичних країнах. Економіка більшости капіталістичних країн наближається до стану, що його Енгельс у свій час передбачав для Англії, стану, коли „хронічний застій стане нормальним становищем сучасної індустрії, припускаючи лише незначні коливання".

Треба відзначити, що становище безробітних ще дужче загострюється в наслідок законодавчих обмежень імміграції. Британські домініони, в тому числі такі характерні краї ростучого капіталізму, як Канада, Австралія і Нова Зеляндія, самі зазнають небувалого безробіття і дуже обмежили приплив імміграції.

Треба окремо відзначити величезне безробіття в країнах, що порівнюючи недавно стали на шлях капіталістичного розвитку й переживають надзвичайно швидкий зріст індустріялізації.

Наприклад, у Японії, коли взяти чисельність фабрично-заводських робітників 1926 року за 100, то 1928 року вона становила 94,8, а 1928 року—90,34 (індекси японського держбанку). Це скорочення на 10% викликали переважно масові звільнення через раціоналізацію в текстильній промисловості, де одночасно продукція зросла за ці роки на 15%. Число веретін у бавовняній продукції було 1929 року на 1 мільйон (майже 20%) вище, ніж 1926 року, а число робітників на 17% менше. Не дивно, що безробіття дуже загострилося. В Австралії безробіття, що становило до війни 2—3% пролетаріяту, останніми роками становить 8—11%. В Індії, Китаї, Індонезії і багатьох тропічних колоніяльних краях втягування робітників ростучою промисловістю і плянтаціями далеко не встигає за руйнуванням і пролетаризацією аґрарної людности.

Тому всякий технічний поступ, усякі окремі спроби раціоналізації в цих країнах неминуче викликають ще більше загострення безробіття.

Зріст безробіття звичайно супроводиться в капіталі-

стичних країнах, на перший погляд, парадоксальним явищем—одночасним збільшенням робочого часу. Це явище спостерігається тепер особливо яскраво в Німеччині. Як відзначає з роблено-наївним дивуванням один німецький буржуазний журнал, „загрозливо високе безробіття супроводиться значною додатковою роботою залишеної на підприємствах робочої армії".

Повне безробіття і, отже, злидні значної частини пролетаріяту, скорочений робочий тиждень (і, отже, відповідне скорочення і без того низької зарплати) другої частини і одночасно не тільки скасування восьмигодинного робочого дня, але й, крім того, небувале число понаднормової праці—такі наслідки німецької раціоналізації.

Те саме і в усіх інших країнах, де раціоналізація стала на черзі дня і зріст безробіття неминуче супроводиться шаленими атаками підприємців на восьмигодинний робочий день (Англія, Франція, Чехо-Словаччина тощо)[1].

Як пише Стюарт Чейз:

> „Той факт, що шалений перебіг масового виробництва усуває робітників швидше, ніж створює нові можливості праці, примушує залишених на роботі працювати в скрутніших умовах і довше. Дедалі більше зростає число людей, що не знають ні праці, ні відпочинку, взагалі нічого, крім трагедії. Сучасна машина не створила безробіття, але зробила його з дрібного подразнення одною з основних болячок людности... Куди діватися витисненим? Єдина відповідь—ослін у парку, ослін, якому віднині судилося дедалі більше зростати в довжину... Витиснення людини машиною відбувається тепер швидшим темпом, ніж будь-коли раніш, справді фантастичним темпом".

Він показує, що можливості втиснути ще більше людей в неймовірно збільшену систему розподілу вичерпані. Механічні прилади починають виштовхувати робітників і з цієї галузі. Чейз з непорозумінням констатує:

> „Люди повинні тисячами блукати по вулицях без роботи, бо машини можуть дати більше, ніж треба, щоб постачати усім... Віднині що краще ми будемо продукувати, то буде гірше... Це—економіка божевільні"[2].

---

[1] Технічний прогрес ані трохи не відміняє цих тенденцій. Коли машина є наймогутнішим засобом для того, щоб збільшити продуктивність праці, себто скоротити робочий час, потрібний для виробництва товарів, то як носій капіталу, вона стає... наймогутнішим засобом для того, щоб удовжити робочий день понад усі природні межі. Вона створює, з одного боку, нові умови, що дозволяють капіталові дати цілковиту волю цій своїй постійній тенденції, з другого боку—створює нові мотиви, що загострюють його невситиму жагу чужої праці". Маркс. „Капітал", том I, стор. 395.

[2] S. Chase,—„Men and machines".

Чейз—ліберал, що заплутався в надрах суперечностей американського капіталізму, не бачить поради. Цього виходу дійсно немає в рямцях капіталізму. Книга Чейза характерна саме тією стороною, що сучасне безробіття є для нього найяскравішим виявом цього безвиходу капіталістичних суперечностей, цієї нездатности капіталізму погодити розвиток виробничих сил не тільки з інтересами, але і з самим існуванням мільйонів трудящих.

Сучасне безробіття є одним з найважливіших наслідків того розвитку капіталістичних суперечностей, що так гостро виявилися в імперіялістичній війні. Його розвиток безпосередньо зв'язаний з підготовленням нових воєн[1].

Війна стає тепер для імперіялістичних хижаків ніби самоціллю також тією стороною, що вона дає їм засіб зменшити *„зайвину" людности.* Це може здатися надто потворним і неймовірним, але для кожного, хто пережив досвід війни 1914—1918 р.р. і вивчив характер сучасного підготовлення нових воєн, в цьому немає нічого неймовірного. Капітал нічого не має проти зросту резервової армії безробітних. Вона йому корисна й потрібна для постійного тиснення на робітників. Але за сучасности розміри цієї армії стають надто грізними для самого існування капіталізму. І капіталісти не від того, щоб кинути ці „зайвинні" маси у війну і винищити їх.

В усякому разі, безперечно, що величезні армії безробітних будуть першими кадрами масових імперіялістичних армій, першими жертвами наступних воєн. З'ясувати їм причини й характер підготовлення наступних воєн і революційну програму боротьби з війною є найважливішим завданням робітничого авангарду.

Кризове безробіття

За сучасности до ростучого безробіття в наслідок капіталістичної раціоналізації до сезонових і коньюнктурних коливань ринку праці додається ще ширше *безробіття, спричинене безпосередньо економічною світовою кризою.*

Зріст цього небувалого розмірами безробіття іде одночасно з двох боків:

1) воно є наслідком безпосереднього закриття підприємств, скорочення виробництва, масових звільнень, переходу на скорочений робочий тиждень. В тій чи іншій мірі ці явища охоплюють тепер усі капіталістичні країни без винятку, усі найважливіші галузі виробництва;

2) з другого боку, чисельність безробітних гостро збільшується в наслідок створюваного кризою масового руйнування дрібної буржуазії, що спричинює величезний зріст

[1] Див. М. Рубінштейн. „Империалистические войны будущего". М. 1929.

шукачів праці, особливо жінок і підлітків. Особливо позначається цією стороною загострення світової аграрної кризи, яка в усіх капіталістичних країнах, від Сполучених Штатів до найдальших колоній, жене мільйони зруйнованих селян на шукання роботи в місті.

Тоді як розвиток кризи викидає з роботи багато мільйонів робітників, на чинних підприємствах капіталістична раціоналізація відбувається ще швидшим темпом. Саме посиленням раціоналізації виробництва та визиску праці капіталісти кожної з промислових країн сподіваються усунути поглиблення кризи, надолужити скорочення ринків всередині країни натиском на зовнішні ринки, експортом тощо. В наслідок цього, хоч величезна частина робітничих кадрів викидається на вулицю, залишені в підприємствах мусять працювати довше й інтенсивніше.

Ця комбінація трьох основних джерел безробіття—1) промислової кризи, 2) поглиблення аграрної індустріялізації і 3) посилення капіталістичної раціоналізації — є основною особливістю сучасного становища, основною причиною так небувалих розмірів безробіття, як і його загального охоплення всіх категорій трудящих.

Дуже тяжко дати хоч трохи ясну картину абсолютних розмірів безробіття тепер. Буржуазна статистика мало цікавиться кількістю безробітних. Багато країн, в тому числі і Сполучені Штати, зовсім не провадять статистики безробіття. Більшість інших держав відзначають лише безробітних, що одержують допомогу, або безробітних членів профспілок, цебто ті категорії, що становлять лише невелику частину загального числа безробітних.

З розвитком кризи уряди так само, як наука і преса буржуазії, гарячково намагаються замазати зріст безробіття, в багатьох країнах дають безперечно фалшиві відомості, що переменшують справжню кількість безробітних в кілька разів. Нижченаведена таблиця заснована тому лише на приблизних оцінках і не може претендувати на точність. Більшість даних узято з урядової і профспілкової статистики, додаючи до неї лише засновані на цілком надійних повідомленнях робітничої преси поправки, наприклад, про число виключених зі списків тих, хто одержує допомогу, тощо. Значна частина даних переносить на весь промисловий пролетаріят дані про відсоток безробітних серед членів профспілок.

Тимчасом, як правило, безробіття вражає неорганізовані шари пролетаріяту дужче, ніж профспілки робітничої аристократії. Майже в жадній країні не взято на увагу безробітних сільськогосподарських робітників. Таким чином, цифри таблиці дають мінімальну оцінку світового безробіття:

Чисельність безробітних у лютому 1930 року.

Сполучені Штати	6.000.000	(за іншими даними 7 млн.)
Німеччина	3.500.000	
Англія	2.000.000	
Італія	1.000.000	
Австрія	500 000	
Польща	400.000	
Чехо-Словаччина	400.000	
Угорщина	300.000	
Болгарія	200.000	
Югославія	200.000	
Румунія	200.000	
Греччина	100.000	
Еспанія	150 000	
Португалія	100.000	
Скандинавські країни і Фінляндія	150.000	
Інші європ. країни (Голяндія, Бельгія, Швейцарія)	100.000	
Південна Америка	1.000.000	
Мехіко	500.000	
Канада	200.000	
Австралія	200 000	
Південна Африка	100.000	
Японія	1.000.000	(за іншими даними навіть 1.700.000).
	19.350.000	

Таким чином, на самому початку розвитку світової економічної кризи чисельність безробітних, за найобережнішою оцінкою, становить приблизно 20 мільйонів чоловіка, не рахуючи Китаю, Індії, Індонезії та інших колоній, де воно не піддається навіть приблизній цифровій оцінці. В самому лише Китаї, де цілі провінції вимирають з голоду і мільйони тікають світ за очі, безробітних рахують мільйонами.

Отже, взимку 1929—30 року, через 10 років після формального закінчення війни, в підсумку п'яти років стабілізації капіталізму, після хвалених успіхів капіталістичної раціоналізації, величезних досягнень науки, техніки тощо, не менш за 20.000.000 чоловіка позбавлені роботи й заробітку. Коли взяти на увагу їхні родини, не менш 80 мільйонів приречені на злидні, напівголодне існування, а часто й на голод та вимирання.

Такі безперечні факти, така дійсність капіталістичної стабілізації. Так виглядає „організований" капіталізм наших днів, в якому всілякі опортуністи намагалися відшукати пом'якшення внутрішніх суперечностей, перебуття проблеми ринку та інші реформістські міражі.

Сучасне безробіття є не тільки найважливішим виявом кризи для робітничих мас, але й найяскравішим покажчиком занепаду і гниття капіталізму, бунту продуктивних сил проти капіталістичних відносин, що сковують їхній зріст.

Боротьба безробітних

Вже сама чисельність безробіття дуже відміняє характер, завдання і значіння руху безробітних. Кількість переходить у якість.

Навіть незалежно від ряду інших причин, самий розмах сучасного безробіття спричинюється до гострої зміни його ролі в революційній боротьбі, створює інші обставини, інший резонанс для кожного виступу безробітних.

У багатьох країнах Середньої Європи немає робітничої родини, що її не зачепило б безробіття. У Німеччині, Австрії, Угорщині і на Балканах викинуто з виробництва від $^1/_4$ до $^1/_3$ робітничої кляси. У Польщі безробітні і напівбезробітні становлять понад $^1/_3$, майже $^1/_2$ робітничої кляси.

У багатьох промислових містах і селищах Америки й Европи, в деяких індустріяльних районах, безробіття стає майже загальним, охоплюючи більшість пролетаріяту й отже, спричинюючись до злиднів більшости людности.

В наслідок цього дуже скорочується основа й можливості для спроб поділу на тих, хто має роботу, і безробітних, поділу, що становить суть політики фашизму й соціяльфашизму щодо безробітних.

Розвиток кризи створює загальну непевність у роботі, непевність щодо завтрішнього дня майже кожного робітника так кваліфікованого, як і некваліфікованого.

Межі між тими, хто має роботу, і безробітними майже щодня відміняються і тому в значній мірі зникають.

Боротьба безробітних стає боротьбою усієї робітничої кляси, від її успіху залежить доля залишених на підприємствах, безпосередні перспективи їхньої економічної боротьби.

Ця взаємозалежність і солідарність створюється також і з другого боку.

Криза викликає ростуче посилення *походу* капіталістичних урядів *проти забезпечення безробітних.*

Уряди намагаються цим шляхом зробити ощадження і звести кінці з кінцями в бюджетах, що вимагають дедалі більших витрат на поліцію, оплату відсотківза позики тощо.

В обставинах, створюваних розвитком кризи, загальною несталістю капіталізму, рух безробітних може й повинен стати могутнім революційним чинником.

Основне завдання компартій і революційного профруху є посилена, концентрована агітаційна й організаційна робота для того, щоб стати на чолі цього міжнароднього руху безробітних і влити його в загальний потік клясової боротьби, органічно зв'язати його з боротьбою залишених у виробництві, дати ясну мету, дати найширшу підтримку усім трудящим.

Злочином проти справи робітничої кляси були б усякі спроби гальмувати рух безробітних з того приводу, що революційний профрух організаційно ні до чого не підготовлений, що ця хвиля охоплює ще незміцнілі й неоформлені організації. Революційні спілки й меншості повинні боротьбу проти безробіття всіма засобами поширювати, загострювати і підносити на вищий ступінь.

Ця боротьба повинна в сучасних обставинах мати яскраво політичний характер.

Зрозуміло, революційний профрух кожної країни повинен висунути у боротьбі проти безробіття конкретну програму вимог, що походить з повсякденних потреб безробітних того чи іншого району, виробництва, професії, з особливостей законодавства про забезпечення безробітних тощо. Одночасно само життя, щоденний досвід показує безробітним, що колишня програма-мінімум у даному разі недостатня, що звичайні методи боротьби тут безцільні. Боротьба безробітних за шматок хліба й нічліг об'єктивними обставинами кризи перетворюється в безпосередню боротьбу з капіталізмом, в боротьбу проти капіталістичної держави і соціяль-фашизму.

Сучасне безробіття є найяскравішим виявом загальної кризи капіталізму.

Воно з надзвичайною виразністю виявляє становище, передбачене в Комуністичному Маніфесті, де Маркс і Енгельс писали:

> „Дедалі стає очевиднішим, що буржуазія нездібна лишитися пануючою клясою... Вона нездібна до панування тому, що вона не може забезпечити своїм рабам навіть їхнього рабського існування, бо вона вимушена довести їх до такого стану, в якому вона повинна годувати їх, а не існувати їхнім коштом. Суспільство не може жити під її владою, інакше кажучи, життя буржуазії несумісне з життям суспільства".

До цієї картини можна тепер зробити лише те доповнення, що й підгодовувати своїх рабів буржуазія вже не може й не хоче, а вони й собі не можуть і не хочуть терпіти надзвичайний тягар цього рабства.

Саме цією підоймою—розпачем, обуренням, зненавистю багатомільйонових мас безробітних—треба зрушити ще ширші маси трудящих.

Хвиля безробіття і рух безробітних викликані занепадом капіталістичної стабілізації. Вони й собі завдають решткам цієї стабілізації нових сильних ударів.

Зміни заробітньої плати

Не менш важливими для робітничої кляси наслідками раціоналізації є її впливи на заробітну плату.

При цьому зміни реальної зарплати, як м рила життєво го рівня робітників, дуже різноманітні, залежно від країни виробництва, кваліфікації тощо. Здебільша підвищення реальної зарплати є примарним, бо воно не компенсує гострого посилення інтенсивности праці. Посилення напруженості праці вимагає збільшення витрат на харчі, бо інакше робітник не зможе відновлювати свої сили й витримувати хоча б короткий час шалений темп раціоналізованої роботи.

Наприклад, за підрахунками бреславльського професора Розенберга[1], підвищення продуктивности, що його можна досягти різними тейлористськими і фордистськими методами, вимагає відносно більшої витрати сил. Робітник вагою в 75 кіло повинен для відновлення сил, витрачених на тейлоризованій роботі, одержати замість 50 грам жиру 339 грам, або відповідний еквівалент (цукру, білків тощо). Це потребує також значного підвищення зарплати, якого в практиці сучасної раціоналізації ніколи не було для жадної групи робітників.

Крім того, це посилення інтенсивности праці в наслідок раціоналізації гостро підвищує захорування робітників і кількість нещасних випадків. Про це свідчать численні офіційні матеріяли, звіти фабричних інспекторів, повідомлення профспілкових конференцій, фабзавкомів тощо.

Потрібна в більшості „раціоналізованих" виробничих процесів швидка одноманітна діяльність окремих дрібних м'яснів при невикористанні інших м'яснів і нервів і велике зосередження уваги вимагають значного нервового напруження для точної координації руху. І не зважаючи на те, що в робітника не лишається почуття тяжкої фізичної м'язневої утоми, рештки утоми нагромаджуються день-у-день, залишаючи хронічну перевтому, виснаження і хороби, поступово ростучу непрацездатність.

Крім більшої сприйнятливости до усяких захорувань, „раціоналізована" праця створює особливо велике поширення серед трудящих нервових хороб, що частково одержали навіть особливу назву „індустріяльних неврозів". Ці неврози стають злобою дня промислових (а також комерційних і банківських) підприємств у великих американських містах, де робітники і клерки часто виснажуються нервово.

Американські, англійські, німецькі відомості останніх років говорять про нечуване збільшення захорувань, смертности й нещасних випадків серед робітників.

Наприклад, число зареєстрованих нещасних випадків у Німеччині досягло за 1928 рік майже 1 мільйона (на 12% вище 1927 року).

---

[1] „Reichsarbeitsblatt", 1926, № 16.

Коли взяти на увагу майже цілковиту відсутність соціяльного страхування в Сполучених Штатах і той факт, що ніде в капіталістичних державах Европи, разом з тим і в країні найбільшого розвитку соціяльного страхування—Німеччині, хорий робітник не одержує повного свого заробітку, ясно, що *збільшення захорувань призводить до зменшення реальної* зарплати робітничої кляси. Крім того, раціоналізація незмінно супроводиться скороченням „непродуктивних" витрат на соціяльне страхування, що його переводить капітал за допомогою державного апарату. Це ще дужче знижує заробітну плату. Нарешті, усі ці причини скорочують життя робітників і ще дужче скорочують період їхньої працездатности. За заявами підприємців, старики (а під такими вони розуміють усіх робітників понад 40 років) не можуть устигати за темпом сучасного виробництва й „гарантувати максимальну продуктивність". Тому їх у першу чергу викидають з підприємств без усякої надії знову вернутися на виробництво.

За дослідженнями віденського фізіолога Дуріга вже у віці приблизно 35 років сучасний робітник цілком зношений.

Все це, а також ряд інших моментів, на яких ми тут не спиняємося, звичайно не береться на увагу при обчисленні реальної зарплати, і тому значно перебільшується зарплата окремих категорій робітників, які нібито підвищили свій заробіток в наслідок раціоналізації[1].

Але ще важливішим в цій справі і до того ж загальним міжнароднім наслідком раціоналізації є швидке спадання частки зарплати у продукції даного підриємства і виробництва, а також загальне скорочення частки робітничої кляси в продукції країни коштом частки капіталу.

Навіть в тих рідких випадках, коли реальна зарплата частини робітників підвищується з інтенсифікацією виробництва, прибутки робітничої кляси в цілому зменшуються, бо число робітників не зростає відповідно до зросту виробництва, і залишені на роботі не одержують підвищення зарплати, відповідного зростові їхньої продуктивности. Таким чином, становище робітничої кляси в цілому, в наслідок успіхів капіталістичної раціоналізації, безумовно погіршується. Все це випливає з вищенаведених даних про підвищення або стабілізацію продукції при зменшенні числа робітників і потверджується багатьма іншими, на жаль уривчастими дослідженнями і матеріялами, які ми спробували згрупувати у дальшому викладі.

---

[1] Докладні матеріяли про зміни зарплати за останні роки див. у звіті Викон. Бюра Профінтерну IV конгресові—„Международное профдвижение 1924—27 г." М. 1928 р. і в журналі „Sozialökonomische Arbeiter Rundschau".

Зростання продуктивности праці і зменшення частки зарплати в продукції

Сполучені Штати. Одну з найширших спроб дати цифровий вираз зросту продуктивности праці в наслідок технічного прогресу та інтенсифікації праці зробило урядове бюро статистики праці в Сполучених Штатах. За допомогою досить складної методи воно склало, так звані, „індекси продуктивности", що визначають зріст продуктивности за пересічну робочу годину (цебто беручи на увагу скорочення робочого часу), починаючи від 1914 року. В *автомобільній* промисловості ці індекси становлять:

1914 р.	100	1921 р.	214
1916 „	171	1922 „	264
1918 „	106	1923 „	299
1920 „	133	1925 „	310

Таким чином, в автомобільній промисловості, що вже і 1914 року стояла на дуже високому рівні й найяскравіше виявляла основні тенденції виробничого прогресу, продуктивність на людино-годину зросла за останнє десятиліття більш як у три рази.

Для *залізної і стальної* промисловости відповідний індекс (1914 р.—100) становив 1925 р.—159, в домнах—194; у *взуттєвій* промисловості—117; *паперовій*—134; у *бавовняній* промисловості він становив (за 100 взято 1916 рік) для прядіння 109,7, для ткання—124,8; у *цементовій* промисловості індекс продуктивности становив 157,8; у *шкіряній*—128,2 (при чому після деякого падіння він дав за останні 5 років зріст на 34%); у *млиновій* він дорівнював 139; у *цукровій* промисловості—зріст на 27,3% за останні 3 роки; у *різницях* індекс становив 127,5; в *нафтоперегінних* заводах 172, а при іншій, надійнішій методі обчислення—193,2 (при чому тут не взято на увагу новітніх технічних змін—особливо крекінг-процесу). Нарешті, у виробництві гумових шин індекс продуктивности дав найбільший зріст, становлячи 1925 року 311 і майже подвоївшись від 1921 р.

За дослідженням проф. Дей[1], продуктивність на людину в усіх галузях американської промисловости піднеслась від 1899 року по 1922 пересічно на 40%, а реальна зарплата підвищилась за той самий час лише на 4—5%.

За даними промислових переписів, продукція на одного робітника в промисловості зросла від 1899 до 1925 року на 50%. При цьому від 1899 до 1907 р. зріст збільшився на 10%, з 1909 до 1919 р. було деяке зниження, а від 1919 до 1925 величезний приріст—на 40%. Від 1923 до 1925 р. приріст

[1] „Economic Review", березень 1923.

був максимальний—за 2 роки на 10%[1]. Якраз за останні роки, цебто за період найбільшого розвитку раціоналізації і продуктивности праці, зарплата, навіть за офіційними даними, була стабільна, а в деяких виробництвах почала знижуватися. В усякому разі частина зарплати в вартості продукції безперечно знижується.

За обчисленнями Кучинського[2], частина зарплати промислового пролетаріяту, як складова частина вартости продукції, зменшилася за останню чверть століття майже наполовину (коли 1899 р. взяти за 100, то 1924 року вона становила лише 49%). Точні підрахунки, як правильно зауважує Кучинський, неможливі, але він сам підкреслює, що в дійсності зменшення частини зарплати у вартості продукції було ще більше і зростало прогресивно з кожним роком. Він вважає це однозначним із відповідним падінням „соціяльного життєвого рівня" робітничої кляси.

За обчисленням, заснованим на даних департаменту торговлі (American Vear Book 1269), за першу чверть XX століття число робітників зросло на 86%, число кінських сил, вживаних у промисловості, на 228%, загальна вартість продукції на 431%, а вартість, додана в процесі виробництва[3], на 435%. За тим самим джерелом, продуктивність на одного робітника (з поправкою на ціни) піднеслась від 1914 року до 1926 р., пересічно, на 26%.

Досить цікаві матеріяли з цього питання наведено на з'їзді Американської Федерації Праці 1926 року в промові профспілкового робітника Фрея. Він відзначає, наприклад, що, не зважаючи на геть вищу зарплату американських гірників проти европейських, витрати на зарплату на 1 тонну вугілля у Сполучених Штатах пересічно на 25% менші, ніж в Европі.

Продуктивність робітників Генеральної корпорації моторів з 1919 до 1925 р. більше, ніж подвоїлася, при незмінній зарплаті:

1919 р.—85.980 робітників виробили 391.938 автомобілів
1925 р.—83.274 „ „ 835.902 „

У стальному виробництві продуктивність виросла від 1914 до 1925 року на 50%, не зважаючи на заміну для однієї, третини робітників 12-годинного робочого дня восьмигодинним. За даними Pollak Foundation, в деяких відділах стального виробництва 2 чоловіки виконують роботу, що її виконували до війни 20 чоловіка; у навантаженні чавуну 7 чоловіка досить там, де було раніш 128, тощо. При цьому пе-

[1] „Monthly Labor Review", 1927 № 6.
[2] „Finanzpolitische Korrespondenz" 4 вересня 1926 р.
[3] Так у промислових переписах англо-саксонських країн зазначається вартість продукції за вирахуванням вартости сировини і матеріялів.

ресічна зарплата в стальній промисловості, навіть за офіційними даними, знизилась[1]. У будівництві один робітник з фарбо-розприскувальною машиною робить ту саму роботу, що раніш 4—6 чоловіка з малярними щітками. Те саме в багатьох інших виробництвах. В наслідок „американський робітник працює з нижчою часткою зарплати у відношенні до його продукії, ніж у країнах низької зарплати в Европі".

Не спиняючись тут на европейських країнах (про них далі), ми наведемо лише кілька прикладів з далеких заокеанських країн, що показують, наскільки міжнародній характер мають сучасні процеси раціоналізації та їхні наслідки для робітничої кляси.

Наприклад, цілком аналогічні европейським зміни продуктивности праці й зарплати можна бачити і в далекій *Австралії*—цьому, за твердженнями европейських реформістів, „робітничому раю", „соціяльній частині світу",—де нібито мирно зникають клясові суперечності і будується соціялізм. Країна переживає за останні роки швидкі технічні зміни, що призводять до зросту продуктивности, якому далеко не відповідає зріст зарплати і місткости ринку. В наслідок цього знижується життєвий рівень трудящих, зростає безробіття і одночасно зростають прибутки капіталу. За даними австралійської офіційної статистики, прибуток, що його одержують підприємці від роботи кожного робітника, підвищився від 111 фунтів 1918 року до 149 фунтів 1924 року, цебто на 28%, тимчасом як реальна зарплата за цей час трохи знизилась. Це дозволило промисловцям за 6 років удвоє збільшити свої капітали, збільшити вартість землі й будівель на 80%, устаткування й машин на 80%, прибутки на 75%[2].

Вартість, додана в процесі продукції, на одного робітника підвищилася з 319 фунтів 1922—23 року до 347 фунтів 1926—27 року.

За річним звітом Union miniere, найбільшого підприємства в справі видобутку міді у *Бельгійському Конго,* 1921 року 12.000 робітників видобули 30.000 тон міді, а 1925 року, в наслідок удосконалення техніки й організації виробництва, 14.000 робітників здобули 90.000 тон при чому 1 робітник давав продукцію на 30.000 франків на рік—удвоє більше, ніж гірник у Бельгії. Не дивно, що це товариство, яке визискує робітників у цілком рабських умовах праці, дає щороку сотні мільйонів франків прибутку і виплачує за звичайні акції 150% дивіденду.

У молодій промисловості *Китаю*, створеній переважно чужоземним капіталом, на основі надзвичайного визиску й

[1] Частка заробітної плати у вартості продукції металюргії знизилась за останні 25 років з 9% до 6%.

[2] „Australian Vear Book", 1925.

дешевини праці, теж можна відзначити за останні роки ряд спроб раціоналізації, цілком аналогічних европейським та американським.

Наприклад, в бавовняній промисловості Китаю за останні роки англійські верстати й машини заміняють досконалішими американськими. Там, де раніш робітник обслуговував 2 ряди веретін, його приставляють до чотирьох. У ткацьких фабриках звичайне ще до 1925 р. обслуговування одним робітником одного верстату тепер цілком зникло, замінившись 2—4 верстатами на одного робітника.

На тютюнових фабриках Шанхаю до 1925 року застосовано цигаркові машини, кожну з яких обслуговувало 5 робітників з продукцією в 250 цигарок за хвилину. Потім запроваджено нові американські машини, які виготовляють 560 цигарок за хвилину при обслуговуванні лише трьома робітниками. При цьому колишніх дорослих кваліфікованих робітників замінили діти з відповідним зниженням зарплати.

Ще швидше відбувається раціоналізація в металообробних підприємствах Шанхаю. У шанхайських трамвайних майстернях капітальний ремонт вагону, що тривав раніш 2 місяці, скорочено до 2 тижнів, при чому для прискорення праці вживається хронометражу та інших нових метод спонукання. Електролямповий завод Американської компанії „Едісон" неухильно підвищує продуктивність праці. Як і в усіх китайських підприємствах, застосування новітніх машин сполучається не тільки з „азіятською" зарплатою, але й з кріпацькими формами підтримки дисципліни і нагляду, здійснюваного наглядачами за допомогою київ, а іноді револьверів.

Далі ми дамо, на основі матеріялів робітничих організацій, докладніший опис впливу раціоналізації на визиск трудящих в трьох країнах Европи: в *Німеччині,* яка є найяскравішим зразком раціоналізації в Европі, і де раціоналізація супроводилась найбільшими технічними реформами; в *Англії,* де перші спроби раціоналізації здаються буржуазії одним із найважливіших заходів припинити ростучий занепад, але де застарілий основний капітал ставить великі перешкоди технічному прогресові, й основний потік раціоналізаторських прагнень спрямовується в бік одвертого посилення експлуатації праці. Нарешті, в *Польщі,* де фашистська диктатура Пілсудського забезпечила буржуазії можливість величезного підвищення продуктивности праці майже без усяких технічних змін. Як ми побачимо, не вважаючи на всі ці ріжниці, наслідки раціоналізації позначаються на робітничій клясі майже однаково в усіх випадках, спричинюючись до значного посилення визиску праці.

Практика раціоналізації в Німеччині

Не зважаючи на технічні реформи за останні роки, німецькі капіталісти намагаються досягти збільшення продуктивности, переважно і насамперед, безпосереднім поширенням визиску (зниження відрядних розцінок, преміяльних, понаднормових тощо), лише в останню чергу вживаючи нових технічних устаткувань, що потребують вкладання нових капіталів.

Цим прагненням намагаються дати й відповідне теоретичне обґрунтування. Багато видатних економістів намагаються довести, що німецькій промисловості не до снаги більш або менш широке технічне переустаткування та воно й невигідне, бо відсотки на погрібний для цього капітал перевищуватимуть скорочення виграт.

Один з видатних техніків в наслідок такої аналізи доходить до такого характерного висновку:

> „Повинно стати ясним, що без устаткування новими американськими машинами, без запровадження ідеальної роботи безперервним потоком, що вносить переворот у виробництво, можна досягти значного прискорення і здешевлення продукції і відповідного прискорення збуту і що, з другого боку, ідеальна „безперервна" робота призводить до такого значного прискорення продукції, що практично неможливо відповідним темпом встигати з прискоренням збуту [1].

Дуже яскраві матеріяли про це дають повідомлення фабзавкомів. Наприклад, доповіді підприємств стального тресту дають на-диво подібну картину. На всіх підприємствах тресту відбувалися за останні роки значні скорочення робочого складу, що супроводилося звільненням майже усіх комуністів та інших клясово-активних робітників. На усіх підприємствах за основну методу „раціоналізації" було систематичне зниження відрядних розцінок, що примушувало робітників дедалі сильніше напружувати свої сили для того, щоб не дати знизитися колишній зарплаті. В наслідок цього, крім запровадження десятигодинного робочого дня, гостро збільшилося число понаднормових годин. На деяких заводах взагалі не було певного робочого часу, бо він визначався для кожного робітника лише дуже високою, але часто змінною нормою виробітку. На одному заводі в наслідок невдалого розпису руху потягів робітники могли спати вдома не більше як 3 години, потім повинні були вертатися на завод, де намагалися ще задрімати 2—3 години у дворі або в майстернях до початку робіт.

---

[1] „Technik und Wirtschaft". Жовтень 1926 року, статті Schulz Mehrin.

Всі ці заходи призвели до величезного росту продуктивности, навіть без істотних технічних та організаційних поліпшень метод виробництва. Наприклад, інтенсивність праці зварників при збереженні колишніх умов і дуже кепської організації праці підвищилась у $2^1/_2$ рази. Це спричинило, правда, зниження якости роботи, на яке адміністрація, звичайно, відповідає лише збільшенням браку, що примушує ще дужче підвищувати напруження. З більшости заводів делеґати повідомляють про „цілком божевільний темп роботи", що створює неймовірну втому і за короткий час остаточно виснажує робітників.

Це відбивається в першу чергу на збільшенні числа нещасних випадків і захорувань, про що повідомляють з усіх заводів без винятку.

Крім того, надзвичайна утома робітників, поряд з іншими причинами, створювала в багатьох випадках велике послаблення активности робітників у професійних і політичних організаціях. Робітники просто не мають змоги відвідувати збори. Число членів профспілок знизилося, і на всіх заводах організовано тепер лише меншість робітників. Вузька група висококваліфікованих і значно краще оплачуваних робітників також стоять осторонь від спілки. На багатьох заводах адміністрація примушує робітників під загрозою звільнення вступати в фашистську організацію „Стальний шолом". Всі повідомлення відзначають також значне збільшення сторожів, портьє і наглядачів, розвиток шпигунства серед робітників, на деяких заводах спроби цілковитої мілітаризації. На деяких заводах відзначається збільшення числа підлітків з сільських місцевостей, що підпадають ще під більший визиск.

На нараді фабзавкомів анілінового тресту, що відбулася восени 1926 року, делеґати 12 підприємств дали цілком подібну картину практики раціоналізації. За окремими винятками, раціоналізація зводилася і на цих підприємствах до витончених систем відрядщини і преміяльних, підвищення норми виробітку й широкого розвитку понаднормових. Це спричинилося на всіх підприємствах до скорочення персоналу й піднесення продуктивности. В одній з майстерень із 160 робітників звільнено 60, але залишені збільшили продуктивність удвоє, одержавши за надвиробіток лише половину звичайної зарплати. У виробництві штучних добрив на Баденському заводі до війни 120 робітників продукували 250 тон в день. А тепер 60 робітників продукують 700—750 тон, переважно в наслідок запровадження преміяльної оплати. І на цій конференції більшість делеґатів повідомляють про шалений темп „роботи", величезне виснаження робітників і підвищення захорувань. Хорих робітників повинні заміняти залишені в цеху, а це

обурює їх проти хорих і часто спонукає останніх залишатися на роботі, поки вони можуть працювати. На Баденському заводі щорічно трапляється 2—3 тяжких поранення. Треба відзначити, що в наслідок майже цілковитої непотрібности кваліфікації на Баденському заводі майже 80% робітників є с. г. робітники з 458 околишніх селищ, що наймаються лише на зимовий сезон.

Ще яскравішу картину впливу раціоналізації на посилення визиску праці дають матеріяли спеціяльної анкети, переведеної німецькою компартією серед фабзавкомів, що охопила понад 100 підприємств.

Навіть такі завзяті пропагандисти раціоналізації, як проводирі АДГБ, мусили визнати, що в наслідок перших років раціоналізації становище робітників погіршало.

Наприклад, за даними спеціяльного обслідування АДГБ, число робітників, що працюють понад 48 годин на тиждень, за два роки раціоналізації значно збільшилося, досягнувши майже половини усіх обслідуваних членів профспілок. В окремих галузях виробництва цей відсоток значно вищий (наприклад, у металевій—57,4%, у текстильній—75%). Особливо значне підвищення робочого часу було якраз у тих виробництвах, де відбувалася найпосиленіша й найуспішніша раціоналізація. Таким чином, реформістські надії на скорочення робочого часу в зв'язку з раціоналізацією були марні.

Одночасно посилення інтенсифікації праці збільшило число захорувань робітників і нещасних випадків. За даними статистики лікарняних кас, значно зросло число випадків захорувань і пересічна тривалість хороби, досягнувши в деяких виробництвах рівня утроє більшого, ніж до війни.

У гірничій промисловості число нещасних випадків на 1000 робітників, що становили 1913 року 165,5, підвищилося 1925 року до 195,5, 1926 року—216,2, 1927 року—226,1. Захорування гірників на 1000 застрахованих становили 1913 року 574, 1924 року—683, 1925 року—730, 1926 року—790. Гірники, що працювали раніш до 55—60 років, тепер мусять в 40—45 років переходити на пенсії, що є лише добродійною даткою в 70, максимум 80, марок на місяць. Число нещасних випадків в залізничній промисловості зросло за останні роки більше, ніж на 100%.

Усі ці дані показують, що уславленого „уздоровлення" німецького капіталізму за допомогою раціоналізації досягнено найнещаднішим і найжорстокішим визиском робітничої кляси, який тільки доводилося будь-коли спостерігати.

Перші підсумки раціоналізації в Англії

Особливо позначаються суперечності капіталістичної раціоналізації у Великобританії.

Раціоналізація робить там лише перші кроки. Ще недавно в англійській робітничій пресі відбувалася теоретична дискусія про те, чи можлива хоч би яка раціоналізація при сучасному стані британського капіталізму.

Життя само відповіло на цю дискусію, показавши, що процес раціоналізації майже в усіх галузях виробництва уже почався, хоч і відбувається повільніше, ніж в основних конкурентних країнах—Сполучених Штатах і Німеччині, з іще більшими перешкодами й суперечностями.

Якраз безвихідь британського капіталізму, відсталість його технічно-економічної бази, радикальна зміна становища на світових ринках примушують капіталістів вбачати в раціоналізації надію вийти на основний шлях до рятунку.

Меморандуми британського Руху меншости[1] дають яскраву картину підсумків і тенденцій розвитку цих перших спроб англійської раціоналізації. Раціоналізація в Англії супроводиться безперечними технічними реформами, особливо значними в, так званих, нових галузях виробництва: електротехнічній, хемічній, автомобільній промисловості. В старих найважливіших галузях виробництва в Англії: вугільній, металюргійній, текстильній, ці реформи покищо незначні, бо натрапляють на тиснення величезних мас „морально зношеного" основного капіталу, нагромадженого за століття промислового розвитку, на створені цією ж промисловістю розпорошеність, хаотичність, консерватизм промисловости. Якраз ті причини, які створили в свій час основу промислової гегемонії Англії, першої майстерні світу, стали тепер за гальмо дальшого розвитку.

Але з тим більшою силою береться британський капіталізм використати інший тип раціоналізації—безпосереднє посилення визиску праці.

Розчистивши собі шлях розгромом гірників і зрадництвом Генради, забезпечивши підтримку не за страх, а за совість реформістського робітничого руху, він десятками метод розвиває наступ на умови праці, добиваючись підвищення її інтенсивности, збільшення додаткової вартости.

Особливо яскраво позначаються перші наслідки цього наступу у *вугільній* промисловості. І тут сталося деяке технічне удосконалення виробничих метод. Машиновий видобуток, що становив 1913 року лише 8,5% загальної продукції, 1920 року дав 13%, 1924—19%, 1925—20%, 1927 року—26%. В Шотляндії він дає понад 60% видобутку. Електрифікація шахт зросла в абсолютних цифрах проти 1912 року утроє, число застосованих у шахтах кон-

[1] What is rationalisation? Memorandum of the British Minority Movement. London, 1928 і Another year of rationalisation. L. 1929.

вайєрів підвищилося з 367—1913 року до 1513 в 1925 році і 2185 в 1927 році. Значно знизився відсоток вугілля, споживаного в самих шахтах.

Останніми часами почалась безперечна концентрація вугільної промисловости, закриття непродуктивних шахт (часто з виплатою допомоги їхнім власникам з фонду, складеного з націнок на вугілля, продаване на внутрішньому ринку). Проте, основою раціоналізації вугільної промисловости є все-таки значне скорочення зарплати, збільшення робочого часу, зріст інтенсивности праці при одночасному обмеженні виробництва й масовому звільненні робітників.

Вартість зарплати на тонну вугілля знижена від 1924 року більше ніж на 25%, число гірників зменшилося від 1923 року до 1928 року на 17,7%, число відроблених днів на 24%. Відсоток безробітних зріс з 5,7% 1924 року до 15,8% 1925 року, 18% 1927 року і 21% в травні 1928 року. За 1928 рік число гірників, що мають роботу, скоротилося на 45.000, тимчасом як продукція зросла на $1^3/_4$ мільйона тон. В деяких районах понад 50% гірників не мають роботи. В усій країні 200—300 тисяч гірників не мають жадних надій одержати працю.

Не зважаючи на значне зниження собівартости вугілля, ринки скоротилися, а не поширилися. Дальший розвиток раціоналізації обіцяє англійським гірникам найтрагічніші перспективи.

Більш-менш аналогічні тенденції розвитку в *залізній й у стальній* промисловості. І тут стався деякий технічний поступ Від 1920 до 1927 року збудовано 37 великих домн, устаткованих за останнім словом техніки. Річна пересічна продуктивність домни зросла з 30.000 тон 1917 року до 41.000—1925 року і 46.000—1927 року (проте, це в три рази менше, ніж у Німеччині, і майже в 5 разів менше, ніж у Сполучених Штатах). Досить значно скоротилося споживання палива на тонну чавуну. Майже всюди запроваджено механічне завантаження доменних печей. Проте, всі ці зміни значно відстали від поступу в основних конкурентних країнах Тягар застарілого основного капіталу й тут гальмує технічний поступ в Англії дужче, ніж у будь-якій країні. В зв'язку з цим, підприємці намагаються максимально знизити зарплату і скоротити персонал. Реальна зарплата тепер нижча від 1906 року. Пересічне число робітників на домну зменшилося за останні 4 роки на 32%, а продуктивність на робітника збільшилась на 36%. Аналогічні зміни сталися в сталеливарнім, вальцівнім та інших виробництвах. Одночасно раціоналізація ані трохи не поширила ринку. Експорт занепадає, внутрішнє споживання застигло на місці, і, таким чином, дальші, навіть незначні, успіхи раціоналізації прискорено витискуватимуть робочу силу з ви-

робництв. *У суднобудівництві* число робітників скоротилося від 1924 до 1928 р. на 50.000, при тому самому тоннажі збудованих суден.

Хемічна промисловість в Англії, як і в інших країнах, раціоналізується якнайширше і найвикінченіше. І одночасно суперечності раціоналізації позначаються в ній найяскравіше. Від 1923 до 1927 року індекс продукції хемічної промисловости зріс з 142 до 144 (за 100 взято 1913 рік). Одночасно число робітників скоротилося на 9%. Заробітна плата від 1924 року не відмінилася, не зважаючи на значний зріст інтенсивности праці. Для переважної більшости робітників, і особливо робітниць, зарплата дуже мала, зокрема, нижча від текстильної та інших нераціоналізованих індустрій. Робітничі акції спільні з підприємцями „ради" та інші фокуси „американізації" жадного впливу на поліпшення становища робітників не зробили. Величезні прибутки хемічної промисловости (наприклад, „Імперський хемічний трест" одержав за 1928 рік майже 6.000.000 фунтів прибутку, так що сума прибутку на кожного робітника дорівнює пересічній заробітній платі) в значній частині використовується для створення нових підприємств в імперії і закордоном, які дадуть англійському пролетаріятові дальше зменшення числа тих, хто має працю, і в наслідок гострої конкуренції—уперті атаки на зарплату.

Розглядаючи загальні підсумки перших спроб раціоналізації в Англії, меморандум Руху меншости робить такі основні висновки: 1) Раціоналізація в тих чи інших формах почалася вже майже в усіх галузях промисловости. 2) Концентрація виробництва, поліпшення техніки тощо теж відбувається, але повільніше, ніж в основних конкурентних країнах. 3) Ці поліпшення та інтенсифікація праці в наслідок підвищують продуктивність праці, а це при скороченні ринків дедалі більше витиснює робочу силу. 4) Основою раціоналізації в Англії є безпосереднє посилення визиску праці, встановлюване навіть офіційними цифрами. Становище робітничої кляси за останні роки, безперечно, погіршало. Загальна сума виплачуваної зарплати скоротилась на сотні мільйонів фунтів. Зріс щоденний робочий час при одночасному поширенні неповного робочого тижня, що ще дужче знижує зарплату. Зростає число безробітних, кількість тих, хто одержує допомогу, бідним тощо. Цілі шари робітничої кляси засуджені на надмірну втому, зубожіння й фізичну звиродніліcть. 5) Наступ на умови праці супроводиться обмеженням державних соціяльних заходів. 6) Не зважаючи на всі ці „ощадження" для капіталістів, ринки не поширилися і жадної тенденції до поширення не виявляють. 7) Не зважаючи на спричинене раціоналізацією зниження собівартости, капіталові вдається перевести підвищення

цін (і, отже, підвищити прибутки при тому самому обороті) за допомогою монополій, оборонних тарифів і свідомих обмежень виробництва. 8) Прибутки, одержані від раціоналізації, в значній частині використовується для розвитку підприємств закордоном і в колоніях, а це ще дужче загострює конкуренцію на міжнародніх ринках, зріст імперіялістичної активности й підсилює наступ на робітничу клясу. 9) Дальший розвиток раціоналізації, не маючи змоги при сучасному міжнародньому становищі запобігти скороченню ринків і продукції, приносить для робітничої кляси Англії лише дальше витиснення робочої сили в ряди безнадійно безробітних, погіршення становища трудящих, зростання небезпеки війни.

Ми бачимо, отже, що перші кроки раціоналізації не змогли припинити загальної тенденції занепаду британського капіталізму. Дальший її розвиток, що йде в першу чергу шляхом безпосереднього підсилення визиску праці, неминуче спричиниться до ще більшого загострення суперечностей.

Раціоналізація в Польщі [1]

У *Польщі* раціоналізація йшла майже цілком по шляху інтенсифікації праці з одночасним зниженням реальної зарплати. Підприємці самі кажуть, що для хоч трохи істотної технічної раціоналізації підприємств у них немає ні капіталу, ні часу, і ставлять своїм завданням підвищення інтенсивности праці за допомогою безпосереднього визиску, безпосереднього тиснення на робітників. За останні роки їм удалось добитися цією стороною значних успіхів. Наприклад, у видобутку вугілля число робітників від 1923 до 1926 року скоротилося на 47%, тимчасом як продукція зменшилася лише на 4%. Продуктивність вибійника на 29% вища 1913 року. Зарплата зменшилася за останні 2 роки на 20%.

У *металюргії* число робітників 1927 року на 28,7% нижче від 1923 року, продукція на 25% вища. 17.000 робітників викинуто з виробництва, восьмигодинний робочий день ліквідовано, зарплату знижено.

У *нафтовій* промисловості за той самий час число робітників скоротилося на 36%, продукція виросла на 8%.

На *залізницях* перевози зросли на 92%, персонал скорочено на 10%; не зважаючи на значний зріст продуктивности праці, зарплату скорочено на 30—35%.

У *текстильній* промисловості продуктивність праці зросла за цей час на 35—40%, без усяких змін техніки виробництва. Причиною цього зросту є збільшення числа

[1] Матеріяли взято з брошури тов. Е. Стефанського—„Підсумки раціоналізації і оборонча боротьба робітничої кляси в Польщі". Варшава, 1928. р.

верстатів, обслуговуваних одним ткачем, скорочення числа робітників у прядильнях на 30% і підвищення робочого часу до 10—12, іноді навіть 14 і 16 годин на день.

На найбільшому *хемічному* заводі Польщі у Хоржеві продукція виросла за ці самі 3 роки на 50%, при скороченні числа робітників на 19%.

У *сірниковій* промисловості продукція зросла на 46%, при меншій, ніж 1923 року, кількості робітників.

Ми навели лише кілька характерних прикладів з докладного огляду тов. Стефанського, заснованого цілком на даних офіційної статистики. Майже в усіх цих випадках зріст продуктивности ґрунтувався не на застосуванні нових машин і реорганізації техніки виробництва, а, насамперед, на інтенсифікації праці за допомогою найрізноманітніших заходів. Сюди стосуються збільшення числа обслуговуваних машин, значне поширення відрядщини і преміяльних, організація змагання різних груп робітників, величезний зріст жіночої праці і праці підлітків.

Ця інтенсифікація праці дала польському пролетаріятові лише значне підсилення визиску, погіршення становища тих, хто має роботу, і загострення безробіття. Безробіття цілком відмінило свій характер. Воно спричинюється не бездіяльністю фабрик підчас кризи, а зростом продуктивности праці, що витиснює значну частину трудящих в лави „зайвої" робочої сили. Приблизно 100.000 робітників не потрібні більше гірничій промисловості, не зважаючи на те, що кризу 1926 року переможено і це джерело безробіття зникло. Таке саме витиснення робочої сили є і в усіх інших галузях. Число зареєстрованих безробітних зросло на березень 1929 року до 180.000, при чому за 1923—1926 роки 450.000 позбавлених роботи емігрували з Польщі. Еміґрація має не сезонний характер, як до війни, а постійний і складається здебільша не з селян та наймитів, а з позбавлених всякої надії вернутися на виробництво промислових робітників. На становищі залишених на роботі наслідки раціоналізації позначилися тим, що від восьмигодинного робочого дня лишилася лише згадка, дванадцятигодинний день трапляється часто, реальна заробітна плата знижена за роки раціоналізації на 15—20% і навіть, за урядовими даними, не досягає голодного бюджетного мінімуму, установленого статистичною управою Польщі для робітничої родини. Велика перевтома робітників спричинюється до зросту нещасних випадків (наприклад, у гірничій промисловості 1927 року на 368% більше, ніж 1925 року, і на 700% більше, ніж 1924 року). Від охорони праці, по суті, нічого не залишилося, і навіть урядовий інспектор праці г. Крахельдська дає разючий опис умов праці в раціоналізованій лодзинській промисловості.

Такі підсумки трьох років раціоналізації для польського пролетаріяту. Основний висновок огляду тов. Стефанського зводиться до того, що „потреба витримати конкуренцію з боку держав з геть розвиненішою і могутнішою промисловістю, величезні витрати на утримання державного й особливо військового апарату спонукують польську буржуазію максимально використовувати ту перевагу, яку вони мають у конкурентній боротьбі, найдешевшу в Европі робочу силу". Але, як ми бачили, до тих самих наслідків для робітничої кляси призводить капіталістична раціоналізація і в країнах з могутнішою промисловістю і з більшими технічними реформами.

VI. ЗМІНИ СТРУКТУРИ РОБІТНИЧОЇ КЛЯСИ

Вплив раціоналізації на тип праці

Раціоналізація створює глибокі й часто суперечні зміни в складі робітничої кляси, типі праці й характері взаємовідносин на фабриці, отже, і в психології робітничих мас. При надзвичайній складності і строкатості цих впливів вони в загальному підсумку сприяють установленню єдности переважної більшости робітничої кляси й скороченню в наслідок цього масової бази реформізму. Правда, раціоналізація тимчасово підвищує ролю в виробництві майстрів і вузького шару висококваліфікованих робітників: установників, монтерів, інструментальників тощо, а також збільшує відносну кількість і ролю службовців. Але основна маса службовців, у наслідок механізації і їхньої праці, легкости готування і перебільшення пропозиції над попитом, дедалі більше пролетаризується і наближається до основної маси робітничої кляси. А вузький вершковий шар так само, як скорочена висококваліфікована верхівка робітників, посилено підкуповуваних капіталом, лишаються пасивними у соціяльній боротьбі або відограють ролю одвертих агентів капіталу в жовтих фашистських та інших спілках і організаціях.

Особливо яскраво позначаються ці зміни складу пролетаріяту в Сполучених Штатах, де вже перепис 1920 року показав, що з 32 мільйонів найманих робітників було[1]:

4.914.651	(15,0%) кваліфікованих робітників
6.384.567	(19,5%) підучених робітників (semiskilled)
11.072.171	(34,1%) чорноробів (laborers)
5.638.144	(17,1%) клерків і подібних професій
2.434.123	(7,4%) слуг
1.608.488	(4,9%) висококваліфікованих робітників
658 351	(2,0%) державних і громадських службовців
32.710.495	(100%)

[1] Am. Labor Year-book. 1925.

Підучені і ненавчені робітники (до яких треба додати певну частину слуг і частину клерків, тип праці яких дедалі наближається до підучених робітників) становлять, таким чином, переважну більшість пролетаріяту. Технічні реформи, що відбувалися від 1920 року, абсолютною безперечністю дуже збільшили кадри підучених робітників і службовців коштом інших категорій. Ми вже наводили окремі характерні випадки з автопромисловости Сполучених Штатів.

Основна маса, переважна більшість робітничої кляси, під впливом раціоналізації, безперечно, нівелюється, робиться однорідніщою. Кількість кваліфікованих робітників старого цехово-ремісничого типу, а також і некваліфікованих, сутомускульних робітників скорочується коштом, так званої, підученої праці. Цей підучений „робітник" стає найхарактернішим типом робітника в сучасній механізованій промисловості. Його основними рисами є надзвичайний поділ праці і спеціялізації, що не потребує тривалого навчання: наслідком цього є небувала раніш рухливість і змінність робітників, знищення колишніх професійних меж [1].

Услід за Сполученими Штатами, де ця рухливість і змінність робочої сили завжди була великою, досягаючи найбільших розмірів в найбільш механізованих і раціоналізованих галузях виробництва, ті самі явища маємо від 1924 року і в Німеччині.

Наприклад, зміна робочої сили в берлінській металопромисловості 1913 р. була 50% на рік, цебто половину робітників протягом року замінено новими. Від 1923 року вона неухильно підвищується і влітку 1925 року перебільшує довоєнну норму уже втроє. Виборочні обслідування безробітних, переведені міністерством праці 1926—28 р.р. також констатують надзвичайні зміни робітників, що мають роботу, і безробітних.

Величезна маса робітників раціоналізованого виробництва здебільша не вміщається в рямці й завдання цехових профорганізацій, одночасно являючи собою потенціяльну основу широкого загальноклясового руху.

Коли легка змінність основної маси робітників і непотрібність тривалого професійного навчання послаблюють сили опору капіталові, оскільки кожному робітникові завжди загрожує звільнення, то зате вся система виробництва стає складніша й чутливіша, а порушення її ходи в одному пункті порушує весь процес.

---

[1] Ми не спиняємося тут на подробицях цієї „декваліфікації" робітничої кляси й особливостях нового типу праці, докладно розглянених нами в книгах „Социальные корни реформизма" і „Современный капитализм и организация труда". Є українське видання 1925 року „Сучасний капіталізм і організація праці".

Одночасно робітник, перетворюваний раціоналізацією ніби у ґвинтик складного виробничого механізму, геть безпосередніше, ніж при колишній відносній самостійності у виробництві, відчуває свій зв'язок з колективом, залежність від нього, що з такою надзвичайною виразністю виявляється в майстернях з роботою „безперервним потоком".

Таким чином, не зважаючи на прагнення капіталу використати раціоналізацію для розпорошення та ізоляції робітників і, безперечно, тимчасові небезпеки цього роду, новий тип праці, кінець-кінцем, полегшує можливість широких масових виступів.

Треба також відзначити, що надзвичайна одноманітність трудових процесів в раціоналізованому виробництві є для більшости робітників надзвичайно пригнобною. За зауваженням одного американського буржуазного спостерігача [1], ця одноманітність сучасної часткової праці гірша за рабську працю на галерах. Вона пригноблює і підбурює проти суспільного ладу дужче, ніж мізерна зарплата й тяжкі умови праці. Нормальна людина не може без протесту миритися з цим абсолютним підкоренням його особистости машині. Багато намагається рятуватися від гноблення цієї одноманітности, кидаючи при першій змозі роботу.

Новий тип праці, безперечно, посилює незадоволення й обурення мас, не зважаючи на величезну втому, спонукує передові шари робітників до соціяльної активности й у відповідних умовах поривае за ними маси.

Усі ці можливості є, проте, лише потенціяльні, бо їхнє здійснення в значній мірі залежатиме від активности компартій і революційного крила профруху, уміння їх зв'язатися з масами робітників раціоналізованого виробництва, що вимагають нового підходу, інших метод організації та агітації для того, щоб в сприятливих умовах керувати їхньою боротьбою.

Одночасно основна маса кваліфікованих робітників колишнього типу переживає глибоку кризу, що порівняно швидко і прикро відміняє всю їхню психологію, навички, побут, традиції. Лише дуже незначна частина колишньої маси кваліфікованих робітників після досить довгого процесу „переучування" потрапляє в ряди нової робітничої аристократії—„надійних", відповідальних і незамінних майстрів, бригадирів, установників, монтерів, інструментальників, рахівників тощо. Значна частина кваліфікованих робітників безнадійно викидається раціоналізацією з виробництва, бо зменшення потреби в кваліфікованій праці є один з основних наслідків і завдань раціоналізації. Зокрема, цілком втрачають надію на залишення на роботі старі робітники, що стають,

[1] Arthur Pound. The iron man in industry, 1925.

за висловом офіційних звітів німецьких бірж праці, „дедалі проблематичнішими постатями на ринку праці". При цьому „старість" розуміється дуже широко, приміром, з 40, а то й менше років, цебто в тому віці, коли робітник старого ремісничого типу досягав високостей свого професійного мистецтва й кваліфікації. Багато американських залізниць не приймають робітників старших від 40 років, а окремі підприємства навіть старших за 35 років.

Важко уявити тяжче й одночасно символічніше видовище, ніж ці старі робітники, що віддали американському капіталові усе своє життя, передчасно витратили свої сили на каторжній роботі раціоналізованих підприємств і потім, викинуті на призволяще, оббивають пороги нічлігів і добродійних організацій.

Процес дедалі більшого „омоложення пролетаріяту" є тепер цілком безперечним в усіх основних промислових країнах. Щодо праці підлітків цей процес зв'язаний з глибокою кризою, в багатьох випадках з цілковитою ліквідацією учениництва в його колишніх формах. На великих американських підприємствах з багатьма тисячами робітників можна знайти лише кілька учнів. Підлітки безпосередньо входять у виробничий процес, підучуючись в роботі так само, як і дорослі робітники.

Нарешті, незначна частина залишених на виробництві кваліфікованих робітників повинна переучуватися, пристосовуючись до форм праці підучених, при чому за численними зданнями підприємців і техніків це зробити їм геть важче, ніж усякій свіжій людині „з вулиці".

„Індустріялізація недоумків"

(Психотехніка на службі капіталу)

Завідатель американського урядового бюра статистики праці Етельберт Стюарт зробив на весні 1928 року на конференції робітників відділів праці цікаву доповідь під вищезазначеною назвою. Як він сам сказав, описувана ним тенденція відкриває „жахливі перспективи", але він вважає її широкий розвиток в найближчому майбутньому цілком неминучим.

Зовнішнім приводом до доповіді був, за словами Стюарта, такий випадок. Кілька років тому велика компанія виробництва ґудзиків звернулася до однієї з міських управ Сполучених Штатів з пропозицією дати їй на 50 років звільнену від усяких податків дільницю землі для спорудження фабрики. При цьому компанія заявила, що вона остільки удосконалила машини для виготовлення ґудзиків, що робота на них стала цілком автоматичною і не потребує жадного розуму. Компанія пропонує тому прийняти на фаб-

рику усіх недоумків і дефективних міста обох статів і всякого віку і звільнити, таким чином, міську добродійність від потреби утримувати їх. Вона обіцяє практично збезлюднити всі відповідні заклади—божевільні, притулки для недоумків тощо—і цим вернути виплатникам податків геть більше, ніж давали б податки з земельної дільниці.

Цей випадок, у свій час одинокий, тепер є, за словами Стюарта, характерним прикладом дедалі ширшої тенденції в практиці й теорії передових „підприємців".

Одною з основ цієї теорії є такі своєрідні підрахунки. Підчас світової війни військове міністерство Сполучених Штатів переводило за певною програмою широкі психотехнічні іспити призваних. Ці, так звані, „тести інтеліґентности" охопили 1700 чоловіка найрізноманітніших професій з усіх частин країни, до того ж за найкращого віку. Наслідки цих іспитів поділили всю цю масу на 7 типів або кляс за розумовими здібностями і розвитком. Три ніжчі групи, що становлять разом майже 45% усіх випробуваних, „мають розумовий розвиток, в кращому разі, десяти-дванадцятилітніх дітей" і в значній мірі визнані тому непридатними для військової служби. Сучасні психотехніки поширюють наслідки цих дослідів на всю дорослу людність, заявляючи при цьому, що на ділі відсоток недоумків і взагалі людей нижчих за нормальний рівень серед усієї людности повинен бути більший, ніж серед призваних. Але навіть не беручи це на увагу, вони роблять такий приємний для американської культури і „процвітання" висновок, що майже половина людности Сполучених Штатів, в усякому разі десятки мільйонів чоловіка, стоять значно нижче від дуже скромного „нормального" рівня розумового розвитку [1]. Всі ці міркування набули останніми часами досить несподіваного і дедалі ширшого застосування у промисловій практиці.

Тейлористські специ ухопилися за вищеописані „досліди" й почали ретельно проповідувати їхнє широке використання. Текстильні фабриканти перші сказали, що, мовляв, текстильні фабрики в свій час були вже майже цілком заповнені дітьми, а від того часу механізація виробництва зробила великі успіхи, отже, немає жадних підстав, щоб дорослі, з розумовим розвитком дитини, не могли працювати коло верстатів, і після дослідів потвердилось, що справді можуть і добре упоруються з своїми обов'язками.

Підприємці інших галузей теж не хочуть відстати. Вони кажуть, що механізація в автомобільній і багатьох інших

[1] Ми не обмірковуємо цих дослідів і міркувань посутньо. Наукова цінність їхніх метод і ще більш відповідних узагальнень більше, ніж сумнівна. Але нас в даному випадку цікавлять ті висновки, для яких американським підприємцям і їхнім прибічникам знадобилася ця „наукова" база.

галузях промисловости створила нечисленну кількість робіт, для яких зовсім не потрібно жвавого розуму—радше навпаки. І в новітній літературі з „наукової“ організації праці з'явилась сила пропозицій і натяків про бажаність „наймати на роботу жінок і чоловіків нижчих груп“ вищезазначеної клясифікації, цебто тих, яких армійські іспити визнали за непридатних навіть для армії.

Вони, мовляв, упоруються з роботою не гірше від „нормальних“ і одночасно „геть слухняніші, задоволеніші і завжди вдячні підприємцеві за те, що він дає їм хоч щось заробити“.

На цьому, проте, дивовижні досягнення сучасної психотехніки не спиняються. Ця шановна наука і з другого боку притягається до справи для того, щоб стати чинником загального наступу капіталу на умови праці. Ті самі міркування застосовуються до аналізи страйків (взагалі, страйковою „стратегією“ займаються за останній час не тільки революційний профрух, але й підприємці).

Одно з виниклих останніми часами в Сполучених Штатах аґентство в справі „реорганізації підприємств“, „промислового миру“, розв'язання проблеми праці тощо дослідило недавно причини страйку текстильників в Новій Англії. Воно послало туди „експертів промислової психології“, які установили, що страйк нібито спричинений незадоволенням приблизно 25% робітниць, здібних і розвинених дівчат, що були на автоматичній, надзвичайно одноманітній роботі, яка не потребувала розвитку. Ці робітниці запекло боролися за підвищення зарплати, скорочення робочого дня тощо. Одночасно більша частина відсталих робітниць були, за впевненням експертів, навіть задоволені умовами праці (це за персонального опиту!). Так чи інакше аґентство повідомило текстильні фірми, що вся справа в тому, що наймають робітниць, у яких „надто багато мозку для їхньої роботи“ і з свого боку запропонувало приставити належну кількість недоумків на їхні місця. Угоду було складено, і аґентство реклямує наслідки.

У щільному зв'язку з цими висновками реклямних аґентств стоїть практика всеможливих урядових і „громадських“ бюр у справі вибору професії, наймання робочої сили тощо. Наприклад, директор бюра в справі вибору професії в Нью-Йорку говорить: „Можна легко улаштувати на роботу сотні тисяч дорослих з розумовою дефективністю. Зрозуміло, вони повинні одержувати зарплату дітей“.

Стюарт досить одверто визнає, що всі ці шахрайські психотехнічні іспити на ділі застосовуються для зниження зарплати. Але він передбачає геть ширші перспективи. В міру розвитку автоматичних машин, вищезазначені тенденції, на його думку, набудуть загального поширення. А що,

мовляв, число людей з низьким розумовим розвитком і здібностями вже тепер більше, ніж удвоє, перевищує чисельність робітників у промисловості, то всі місця їх можна передати дефективним, а всіх, у кого „надто багато мозку для їх роботи", можна викинути на вулицю.

Певна частина всіх цих міркувань Стюарта ґрунтується на дійсно наявній тенденції, що заслуговує на пильну увагу.

Чи правда, що переможний похід автоматичних машин, а також автоматизації виробничого процесу в цілому (конвайєри, реєстраційні й контрольні прилади тощо) з неминучістю перетворюють робітників у ґвинтик машини, в живих автоматів, робота яких не потребує жадного вияву розумових здібностей? Чи правда, що цей процес є іманентною складовою частиною технічного розвитку?

Ні, неправда! Механізація виробництва й тенденція до дедалі більшого його автоматизму діє в своєму кінцевому розвитку якраз навпаки. Вони звільняють робітника від найневдячнішої, утомної, непродуктивної мускульної роботи.

Вже за теперішнього розвитку одержання й використання механічної енергії (особливо в її найдосконалішій—електричній формі) робота людини як двигуна стала суто-технічною стороною безглуздим марнотратством.

При цілковитому автоматизмі людина з раба, з слуги машини перетворюється в її пана, в дійсного організатора і провідника виробничого процесу.

Вже тепер на багатьох прикладах, особливо на нових механізованих електростанціях, ми можемо бачити прообраз праці майбутнього.

Роблячи непотрібною колишню кваліфікацію ремісничого типу, з її роками одноманітного досвіду (що часто передавався з покоління в покоління), нова техніка вимагає ґеть вищого загального розвитку робітника. Вона вимагає інтелектуальної рухливости і пристосованости до складних комплексів машин і хемічних апаратів, до безнастанної зміни, щонайбільшої динамічности виробничих процесів, які руйнують старі межі професій, старі рямці незмінної одноманітної роботи.

Надзвичайний поділ і спеціялізація виробництва і праці сполучаються з надзвичайно виразним характером організації, об'єднання, зв'язку спеціялізованих виробничих процесів.

В сучасних підприємствах з, так званим, послідовним груповим поділом майстерень, що змінили колишній професійно-цеховий, кожна майстерня є ніби викінчена фабрика тієї чи іншої частини продукту. В деяких американських підприємствах колишній поділ на майстерні взагалі зникає. У цих підприємствах і майстернях (особливо при

конвайєрній системі) весь хід виробничого процесу видно як на долоні кожному робітникові, хоч би якою спеціялізованою роботою він був зайнятий.

Одночасно сам капіталізм створив, особливо в Сполучених Штатах, надзвичайно широке розповсюдження в масах елементарних технічних знаннів. Важко переоцінити відповідне значіння автомобіля, радіо, міських споруд тощо. Усе життя сучасного великого міста і промислового центру з його напруженістю і динамічністю діє в той самий бік.

Але на певному етапі розвитку механізації справді виявляється тимчасова, ніби зустрічна тенденція. До краю поділений і спеціялізований і механізований (але не до кінця механізований) виробничий процес потребує значної кількости „робочих рук" для кількох одноманітних рухів (подача матеріялу, пуск і зупинка машини, зв'язування нитки тощо). Одноманітний механічний характер цих рухів робить в переважній більшості випадків технічно цілком можливою і відносно дуже легкою механізацію і цих робіт. Але якраз на цьому етапі особливості капіталістичного характеру застосування машин дуже часто спричинюють довгу „зупинку". На цьому розвиток механізації в багатьох виробництвах ніби спиняється на довгі строки. Дуже часто капіталізм свідомо не спрямовує уваги винахідницької думки і роботи свого винахідницького апарату на ці завдання. Ще й надто: він часто й густо не використовує вже наявних відповідних винаходів і пристосувань.

Причини цього цілком зрозумілі. Якраз спеціялізований характер вищезазначених робіт дозволяє широко застосовувати ненавчену (радше, підучену) робочу силу, яку легко підготувати за кілька місяців, іноді тижнів і навіть днів, використати „свіжих" еміґрантів, вчорашніх фармерів, жінок, які щойно кинули хатнє господарство, підлітків і дітей. Обставини структурного безробіття, масового витиснення фармерської людности в місто, економічного розкладу родини, експропріяції широких кадрів дрібної буржуазії тощо створюють цілком необмежені резерви робочої сили цього ґатунку. Це дозволяє капіталові затримувати доведення механізації до кінця, зберігаючи, таким чином, нові вкладання основного капіталу. З другого боку, це створює можливість добору робітників за всякими ознаками й дуже полегшує капіталові постійне тиснення на умови праці, систематичне зниження рівня життя.

Доповідь Стюарта змальовує жахливу утопію. Але ця утопія при збереженні капіталізму так само може стати правдою, як стала й мабуть ще раз стане дійсністю імперіялістична різанина, що теж здавалася багатьом лише страшною утопією.

Ці картини „чудового" майбутнього людности за капіта-

лізму, змальовані самими капіталістичними апологетами, зайвий раз показують, як далеко зайшов процес всебічного загнивання і розкладу капіталізму, не зважаючи на всі його технічні успіхи. Ці утопії будуть лише новим поштовхом до рішучої боротьби трудящих проти всього капіталістичного ладу, проти його майбутнього, його перспектив „наукового" поневолення та імперіялістичних воєн.

Раціоналізація і службовці

Одною з найважливіших сторін впливу раціоналізації на структуру робітничої кляси є збільшення відносної чисельности і ролі службовців у промисловості. Цей процес особливо виразно можна простежити в промисловості Сполучених Штатів, де на 100 робітників припадало службовців 1899 року 7,7, 1904—9,5, 1909—12,0, 1914—13,8, 1919—5,9, 1921—16,5, 1923—15,5, 1925 року—15,9.

Але таким самим темпом він відбувається останніми роками і в Німеччині. Що цей процес, безперечно, зв'язаний з розвитком технічної організації і раціоналізації, показує хоча б той факт, що особливо швидко зростає число службовців, з одного боку, в найбільших підприємствах, з другого боку—в найвищих технічним рівнем галузях виробництва.

1907 року відсоток службовців у промисловості становив 8,4, 1925 року—12,5%.

Щодо всіх зайнятих найманою працею 1925 року робітники становили 76,6%, службовці 16,6% і чиновники 6,3%. Таким чином, один службовець припадав на 5 робітників, тимчасом як до війни був 1 службовець на 8 робітників.

Майже так само зросла відносна кількість службовців у британській промисловості: 1907 року—8,9%, а 1924 р.—12,6%. У хемічній промисловості Великобританії відсоток службовців зріс за той самий період з 13,6 до 20,6, у машинобудівництві з 9 до 15,4, у харчовій промисловості з 13,9 до 18, в газовій та електричній—з 12,4 до 16,8.

Одночасно з цим ростом питомої ваги і значіння службовців у виробничому процесі, а також збільшенням числа службовців у державних, торговельних та інших апаратах, можна спостерігати, як і ця галузь праці охоплюється за останні роки „раціоналізацією майже в тих самих формах, що й на виробництві". Багато робіт, що вважалися привілейованою цариною розумової праці, в значній мірі механізується, спеціялізується і надзвичайно прискорюється. Сучасна контора за методами організації праці починає скидатися на фабрику. Ось, наприклад, як американський спостерігач описує характер праці в великій сучасній конторі.

„Ордери замовлень конвайєр пересуває від головного клерка повз серію службовців і машиністок. Кожен робить лише одну стандартизовану операцію. Один відзначає біжучий рахунок, другий оцінює ордер, третій нумерує і вносить в щоденний звід, четвертий вносить інформацію в алфавітний індекс, п'ятий ставить штамп, шостий робить на спеціяльній машині копію, сьомий наклеює адресу і посилає тим самим конвайєром на склад. Продуктивність службовців вимірюється циклометрами, числом виконаних ордерів або квадратними цалями надрукованого паперу. Усякий особистий момент (в тому числі і в визначенні зарплати) цілком зникає. Машини, масове виробництво, відрядщина, премії за швидкість, зникнення всяких можливостей підвищення („нам потрібні клерки, які назавжди залишаться клерками"), витиснення чоловіків жінками й підлітками, падіння зарплати тощо роблять конторську працю цілком подібною до фабричної. Раніш від службовця здебільша вимагали середньої освіти. Тепер спрощення робіт зробило її цілком непотрібною. Цілком досить початкової школи і тримісячного тренування; для багатьох професій в об'явах просто говориться: „Потрібні некваліфіковані жінки". Навіть знання аритметики по суті непотрібне. Реальна зарплата конторників, за обчисленнями професора Дугласа, знизилася від 1890 до 1924 року на 5%. Від того часу її дедалі знижує величезний зріст пропозиції робочої сили з шкіл, спеціяльних курсів „спілок християнської молоді" тощо, з родин кваліфікованих, підучених і навіть ненавчених робітників. З кожним роком швидко зростає продуктивність праці, темп якої визначається машиною"[1].

Таким чином, розумова праця теж стає здебільша підученою. Кадри робітників розумової праці починають готуватися або „продукуватися" ніби фабричним способом в усяких кількостях.

Аналогічні реформи відбуваються в організації торговельних службовців, особливо в зв'язку з ростом величезних універсальних магазинів і поширення системи спеціялізованих „ланцюгових" крамниць. В Сполучених Штатах швидкого розвитку набула за останній рік цілковита механізація всіх функцій продавця—запровадження всеможливих автоматів, що продають стандартний крам. Організуються цілі універсальні магазини без продавців, що продають стандартні пакети найрізноманітніших товарів. В тютюнових магазинах механічні продавці з радіоапаратом видають то-

[1] N. 1. Times, квітень 1929.

вар, здачу й вигукують „дякую“ і кілька слів реклями відповідних цигарок. Оскільки спеціяльні досліди показали, що 60% рухів і слів продавця тютюнових крамниць цілком стандартні, автоматичні, тютюновий трест має намір в широкому маштабі передати ці функції машині. Широке застосування магазинів з єдиною ціною („5 і 10 центів“ Вульворта тощо) значно спрощує роботу продавців, касирів, але зате доводить її до нечуваної інтенсивности й ущільнення.

Таким чином, ці зміни структури трудящих під впливом раціоналізації не тільки виробництва, але й конторської праці, з одного боку, відкидають верхівку службовців цілком в табор буржуазії, роблячи її основним знаряддям переведення раціоналізації і клясового панування капіталу, з другого—вони швидко пролетаризують основну масу службовців, нівелюють їх так щодо зарплати й постійної загрози безробіття, як і щодо типу праці з широкими масами підученого пролетаріяту. Не зважаючи на величезні історичні, побутові, психологічні та інші перешкоди, ці процеси неминуче призводять до дедалі більшого втягання пролетаризованої маси службовців в загальноклясові виступи пролетаріяту.

VII. СТАВЛЕННЯ РЕФОРМІСТІВ ДО РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Як ми бачили, раціоналізація здається капіталістам окремих країн за основний вихід з економічної скрути, за найважливіший засіб підтримати занепад капіталізму.

Вже з цього видно, що капіталістична раціоналізація повинна тому зустріти цілковиту підтримку міжнароднього реформізму.

Адже в усій своїй теорії і практиці реформізм намагається стати одною з останніх підпор капіталізму, останньою спробою усунути суперечності його й затримати крах. В основних імперіялістичних країнах він намагається перевести стале погодження робітничої верхівки з капіталом, поліпшити становище невеликого шару висококваліфікованих робітників і робітничої бюрократії коштом величезних мас пролетаріяту так всередині країни, як і за її межами.

За визначенням Леніна, реформізм „є принесення в жертву тимчасовим інтересам мізерної кількости робітників корінних інтересів маси, або інакше—спілка частини робітників з буржуазією проти маси пролетаріяту“. Чи можна було сумніватися, що підчас повоєнної, дедалі більшої кризи капіталізму, реформісти, що зв‘язали себе з капіталом на життя і смерть, ухопляться за облудну надію у вигляді раціоналізації? Так воно й було на ділі в усіх країнах Европи.

Особливо яскраво органічна участь реформізму у переведенні капіталістичної раціоналізації позначилася звичайно в Сполучених Штатах—в цій країні найвитонченішого, найодвертішого і найпослідовнішого реформізму. Ми бачимо там за останні роки з боку Американської Федерації Праці цілковиту підтримку капіталістичної раціоналізації у всьому обсязі, аж до трохи модернізованого тейлоризму та інших потогонних систем. На чотирьох останніх з'їздах Американської Федерації Праці урочисто проклямується це „нове ставлення праці до наукового керування". Особливо виразно воно фіксується в промові голови АФП Гріна на конференції Тейлорівського товариства, що обіцяє органічну участь профспілкових організацій в капіталістичній роботі для підвищення продуктивности. Та й чи може бути інакше, коли за ідеал АФП став „профспілковий капіталізм", придбання робітничими страховими організаціями промислових підприємств, організація банків, страхових компаній, купівля акцій тощо?

Підтримка і навіть безпосереднє переведення профспілками капіталістичної раціоналізації в особливо викінчених формах виявилась у практиці, так званого, пляну Балтімора-Огайо, офіційно ухваленого з'їздом АФП[1]. Цей плян зводиться до перетворення спілок в знаряддя переведення капіталістичної раціоналізації, спілкових чиновників і представників—в свого роду безплатних (або дешевих) тейлорівських майстрів, що з доброї волі підганяють робітників до інтенсифікації їхньої праці. Своєрідні „виробничі наради", хронометраж, визначення норм виробітку за роботою спеціяльно добраних „зразкових" робітників, викидання робітників, що не встигають за шаленим темпом, змагання однієї колони з другою, нацьковування різних майстерень одна на одну,—все це провадиться за пляном Б.-О. за органічної активної участи спілки, часто з її ініціятиви. Не дивно, що Тейлорівське товариство на спеціяльному засіданні визнало план Б.-О. за „безперечне і важливе удосконалення системи Тейлора" і що директор найбільшої у Сполучених Штатах Пенсільванської залізниці останніми часами гостро змінив політику правління в бік співробітництва з профспілковою верхівкою.

Раціоналізація та „американізація" німецького виробництва супроводиться відповідною „американізацією" німецького профруху. Німецька профбюрократія під маркою „ділового співробітництва" і „господарської демократії" давно вже намагалася втягти профрух у роботу відновлення і розвитку капіталістичного виробництва, зробити його органічною складовою частиною капіталістичного апарату.

[1] Див. М. Рубінштейн—„Социальные корни реформизма", розд. II.

Американські подорожі діячів німецького профруху остаточно сповнили їх ентузіязмом щодо метод американського капіталу і його профспілкових помічників.

Офіційний орган АДГБ в нападі нестримного захоплення доходить до твердження, що кожен крок раціоналізації визначає „частину шляху до повернення до споживчого господарства, правда, в великих капіталістичних організаційних формах, але без велико-капіталістичного духу, і, отже, становить великий шматок практичної соціялізації. Тисячолітня мрія робітничої кляси буде цим виконана“ [1].

Не обмежуючись цим безглуздим захопленням, той самий автор жадібно шукає хоч будь-яких можливостей прислужитися німецькому капіталові, полегшити йому запровадження раціоналізації і, особливо, послабити незадоволення, що його спричинює новий тип праці, „вічна одноманітність одноманітних рухів“. Щоб послабити це незадоволення, треба знайти для робітників якийсь сурогат (Ersatz), і автор знаходить його в „соціяльній політиці вільного часу“— садочках, городах і власних будиночках, спорті, самоосвіті (це після 10—11-годинного робочого дня), „господарській демократії“, кооперативах, профспілках і „політиці“ (зрозуміло, соціяль-демократичної).

Надто багато місця довелося б дати, щоб простежити розвиток цієї підготовчої роботи реформістів і цитувати їхні численні офіційні та офіціозні виступи з цього питання: доповідь Іеккеля на Бреславльському з'їзді АДГБ, відому програму (Denkschrift) АДГБ, доповідь с.-д. фракції рейхстагу, заяви делегатів у Сполучених Штатах, несчисленні статті в профспілкових журналах. Всі вони зводяться до обґрунтування і розвитку заяви Іеккеля:

> „Профспілки—не вороги метод раціоналізації, навпаки, вони завжди допомагають їм. Саме тому, що я додержуюсь того погляду, що робітники є елемент господарства, який прагне рівноправности, на мій погляд, робітник всередині своєї організації повинен разом з підприємцями відшукувати всі форми раціоналізації, типізації, тейлоризації, які будуть корисні для господарства“.

З великою стараністю намагаться реформісти відтягти увагу робітничої кляси від конкретної капіталістичної раціоналізації до створюваної ними утопії—раціоналізації, що супроводиться при збереженні капіталізму загальним підвищенням зарплати і зниженням цін. З ретельністю, гідною кращої долі, вони намагаються умовити при цьому „розумних“ підприємців, сумно кажучи, що інакше „раціоналізація втрачає всякий зміст“, „стає безглуздям, гідним божевільні“.

---

[1] „Die Arbeit“, 1926, № 2.

Реформісти зважаються навіть на показові заклики до оротьби з окремими наслідками раціоналізації, виставлення гасла скорочення робочого часу й підвищення зарплати,—всюди, проте, одверто саботують цю боротьбу там, де вона виникає, топлять її наслідки у вирі арбітражних інстанцій. Ця видимість опозиції, заклики до виправлення прогріхів капіталістичної раціоналізації, прикрашування її тенденцій, умовляння робітників, що услід за трудним „переходовим періодом" вони одержать від раціоналізації всілякі блага,—все це в нових обставинах є ще кориснішою для капіталу службою.

Ці спроби реформістів умовити робітників, що спричинені раціоналізацією муки, в першу чергу безробіття, тільки „тимчасові" і що після трудного „переходового періоду" виробництво вбере в себе безробітних, внутрішній ринок поширіться, заробітна плата підвищиться, робочий час скоротиться,—блискуче здійснюють місію „попів" буржуазії, що закликають „перетерпіти" у земному житті все заради добробуту на тому світі.

Вони слово в слово нагадують цілком аналогічні упевнення буржуазних економістів на перших етапах машинового виробництва, що з них так їдко іронізував Маркс, який показав, що „ці тимчасові злидні посилюють і зміцнюються швидким і безупинним удосконаленням машин", і викинуті машинами робітники, „*покалічені розподілом праці*", в найкращому разі „*зможуть знайти приступ лише в нечисленні нижчі, завжди переповнені* в наслідок своєї простоти *і кепсько оплачувані галузі праці*" [1]. Ще Маркс спростував і висміяв теорію „компенсації щодо робітників, витиснюваних машинами"—„огидну теорему" про те, що по „закінченні більш-менш тривалого „переходового часу" та сама фабрика починає мучити ще більшу кількість робітників, ніж ту, яку вона спочатку викинула на брук" [2].

Його гнівні рядки написані проти „кретинізму" буржуазних вульгарних економістів—філантропів, що вірять в „одвічність і природну доконечність капіталістичного способу продукції". Але вони б'ють не в брів, а в око, б'ють, у наслідок сучасного розвитку викритих Марксом суперечностей, з іще більшою силою нинішніх німецьких реформістів, що в парадних випадках (правда, дедалі менше) сміють називати себе марксистами.

Німецька соціяль-демократія і реформістська верхівка профспілок залишаються, не зважаючи на свою показну видимість опозиції, одним з основних знарядь капіталістичної раціоналізації, що уторовують їй шлях, послаблюють скруту її запровадження.

[1] „Капітал", том I, стор. 428, 431 і 437
[2] „Капітал", том I, стор. 445

Ми обмежимося Сполученими Штатами і Німеччиною, як ілюстрацією ставлення реформістів до капіталістичної раціоналізації, бо в усіх інших країнах, де раціоналізація стоїть на черзі дня, ми знайдемо в іншому маштабі те саме.

Верхівка англійської Генради стояла на чолі руху за „раціоналізаторські" пропозиції комісії Самуеля, проводирі профспілок одверто провадять і підтримують капіталістичну кампанію реорганізації промисловости. Спілки текстильників пропонують робітникам „зробити все, що в їхніх силах, для одержання найвищої можливої продукції за робочий час і... дати свою лепту у великі зусилля, спрямовані до того, щоб поставити промисловість на ноги". Робітнича партія „бореться в перших лавах за підвищення продуктивности".

„Мондізм", що з'явився в англійському робітничому рухові від 1927 року, знаменує собою остаточне перетворення Генеральної ради профспілок в один з ґвинтиків апарату буржуазії для переведення раціоналізації, в найважливіше знаряддя капіталу для того, щоб розчистити їй шлях і перемогти першу скруту.

Взявши владу, уряд Мекдоналда тільки оформив цей процес, що так яскраво відбився на останньому конґресі тред-юньйонів. „Робітничий" уряд Англії—це в першу чергу уряд капіталістичної раціоналізації.

У Франції Жуо заявляє, що ми, мовляв, завжди були за раціоналізацію, і проводить на пленумі реформістської конфедерації праці резолюцію, що прямо пропонує великому капіталові співробітництво в справі „американізації" виробництва.

Бельгійський конґрес профспілок вставляє в свою програму вимогу переведення раціоналізації, мотивуючи це тим, що коли Бельгія не візьме участи в переведенні раціоналізації, вона відчуватиме тяжкі наслідки міжнародньої конкуренції, а також тим, що в завдання робітничої кляси не входить протидія раціоналізації. Австрійський з'їзд профспілок також вважає раціоналізацію за свою справу і чекає від неї усяких благ для робітничої кляси.

Чеські соціяль-демократи провадять в пресі широку кампанію за раціоналізацію за німецьким взірцем тощо.

Польські реформісти одверто кажуть, що „поліпшення і здешевлення продукції є основне завдання профспілок", і дуже непокояться недостатнім переведенням раціоналізації.

Орган ППС з цього приводу висловився так:

„Деморалізація і лінь, спричинені війною, швидко минають. Основне гасло народів, що брали участь у війні,—„усе для війни"—тепер замінено гаслом „працювати". Відбуваються перегони в галузі праці. На чолі йдуть німці, американці, англійці, французи й лише

десь на задньому пляні... Польща. Чому ж ми в цих перегонах стоїмо на останньому місці? Адже в Польщі так багато роботи. Польські робітники здібні і працьовиті. Що значить це трагічне непорозуміння?.. Тільки невеликі кола польського суспільства здають собі справу, що ми живемо тепер в період „змагання" в галузі праці і що в цьому головна причина нашої відсталости".

Навіть у Японії доморослі реформісти поспішають не відстати від своїх американських та европейських братів. На останньому конґресі реформістської федерації профспілок Содомей (восени 1928 року) в питанні про капіталістичну раціоналізацію група Судзукі запропонувала „визнати раціоналізацію, засновану на гармонійному співробітництві праці з капіталом, за практичний вираз господарської демократії".

Таких прикладів з діяльности реформістів в усіх без винятку капіталістичних країнах можна навести сотні. Цілком тим самим шляхом іде й „економічна програма", ухвалена недавно Амстердамським Інтернаціоналом.

Жадна дійсна оборона робітничої кляси від згубних наслідків раціоналізації не буде тому можливою без боротьби з руїнницьким впливом реформістів, без викриття їхньої підтримки капіталістичної раціоналізації і служби капіталові навіть в тих випадках, коли їх маскує показна опозиція. Фашизація соціяль-демократії, перетворення міжнароднього реформізму в соціяль-фашизм робить це завдання ще важливішим. Для боротьби проти капіталу й капіталістичної раціоналізації потрібна жорстока боротьба проти соціяль-фашистів.

VIII. СУПЕРЕЧНОСТІ КАПІТАЛІСТИЧНОЇ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

За сучасного становища світового капіталізму створювані раціоналізацією зріст продукційности й посилення визиску праці призводять лише до відтворення на ширшій основі тих суперечностей, з яких капітал кожної окремої країни намагається вийти.

Насамперед, спричинені раціоналізацією пониження життевого рівня трудящих мас і їхньої частини в продукції ще дужче знижують купівельну спроможність величезної більшости людности і, таким чином, посилюють труднощі збуту на зовнішніх ринках, загострюють кризу „перепродукції і недоспоживання".

В переважній більшості випадків раціоналізація виробництва і зниження собівартости зовсім не призводять до пониження цін. Концентрований капітал використовує мо-

нополії всередині країни й окремі міжнародні угоди для того, щоб збільшити ріжницю між собівартістю раціоналізованої промисловости і продажною ціною.

Як ми вже казали, дуже часто вся раціоналізація „зводиться до закриття або скорочення частини підприємств для утримання цін на високому рівні, до, так званої, раціоналізації зупинки (Stillegungsrationalisierung).

Той факт, що основна мета, для якої, за впевненнями капіталістичної реформістської преси, раціоналізація переводиться,—а саме, пониження цін,—на ділі майже ніколи не досягається, є одною з основних особливостей сучасної капіталістичної раціоналізації.

Наприклад, у Німеччині в галузях виробництва, що перевели раціоналізацію якнайширше,—калієвій, вугільній, залізній,—ціни не тільки не знизилися, а навіть кілька разів підвищувались. Ціна на вугілля підвищена Рейнсько-Вестфальським синдикатом від 1 жовтня 1926 року на 10—12%, 1928 року знову на 10—15%.

Загальний індекс гуртових цін протягом 1927 року збільшився з 135 до 139,4, а в серпні 1928 року становив уже 141,7. Індекс індустріяльних готових продуктів, що становив на початок 1927 року 141,6, на кінець року підвищився до 155,6, а на серпень 1928 року—159,5. Підвищення восени 1928 року залізничних тарифів негайно викликало новий зріст цін на залізо, цемент та інші продукти, за яким почнеться загальне підвищення цін. Таким чином, цією стороною раціоналізація спричинила цілком негативні наслідки. Те саме було в Англії, Франції, Чехо-Словаччині. Підвищення цін відбувалося не тільки на внутрішніх ринках. Не зважаючи на підсилений експорт, створення за останні роки багатьох міжнародніх картелів дозволило удержати на тому самому рівні і навіть підвищити ціни на світових ринках.

Наприкінці 1929 року, з розвитком світової економічної кризи, світові ціни на сировину і продукти сільського господарства раптово знизилися, але це зниження оптових цін майже не відбилося на роздрібних. Ріжниця цілком пішла в руки торговельного й фінансового капіталу.

Концентрованому промисловому капіталові звичайно удається удержувати ціни на тій самій висоті, не зважаючи на безперечне зниження собівартости, і цим шляхом збільшувати прибуток. І не зважаючи на упевнення ліберальних буржуазних і реформістських капіталістів, що при такому становищі „раціоналізація втрачає всякий зміст“, капіталісти якраз у цьому збільшенні ріжниці між собівартістю і ціною вбачають для себе справжній зміст раціоналізації.

При цьому треба відзначити, що капіталістичні картелі

визначають собівартість і ціни, ґрунтуючись на найвідсталіших технічно й найдужче заборгованих (з фіктивно збільшеним капіталом) підприємствах. Ці підприємства штучно підтримуються сучасними формами концентрації капіталу, за яких вони одержують ніби премію коштом продуктивніших підприємств.

Німецький економіст Піннер зауважує з цього приводу: „Раніш картелі обмежували виробництво так технічно досконалих, як і відсталих виробництв. Тепер трести зосереджують виробництво лише на найпродуктивніших підприємствах, залишаючи гірші як резерв на випадок швидкого зросту коньюнктури. Але картелі збереглися і по-давнішому забезпечують і відсталим підприємствам деяку квоту. В зв'язку з цим розвивається скуповування цих „мертвих" квот трестами. Рівень цін обтяжується відсотками на капітал припинених і непродуктивних підприємств. Замість боротися за знищення непридатних, їм виплачують ренту коштом усього народнього господарства. Ця рента підвищується зростом цін вище над рівень, який забезпечила б раціоналізація, і це в значній мірі знищує наслідки раціоналізації, внутрішній ринок дедалі більше скорочується, експорт не дає відповідного зросту, не зважаючи на всі старання" [1]. Як ми бачили, аналогічні випадки є в інших країнах.

Цікаво відзначити, що в Сполучених Штатах дедалі голосніше лунають заклики капіталістів та економістів, що обслуговують їх, до відмовлення від збільшення і здешевлення продукції і пропонують добиватися підвищення прибутку шляхом зниження ріжниці собівартости й цін.

Наприклад, провідний орган раціоналізації виробництва в Сполучених Штатах у передовиці про промислові перспективи, заявляє, що „розумний підприємець наших днів не тільки в автомобільній, але і в усіх галузях промисловости не зосереджує думок на збільшенні продукції. Коли він досягає цього збільшення—добре; коли ні—теж добре, бо він сподівається мати, коли можна, більше прибутку на меншій продукції" [2].

В зв'язку з посиленим створенням за останні роки міжнародніх картелів і трестів, ці тенденції до свідомого обмеження виробництва теж набувають міжнароднього характеру. Европейський стальний трест, міжнародні угоди в галузі рейкової, мідної, хемічної промисловости—всі вони намагаються добитися міжнароднього регулювання виробництва відповідних продуктів наданням кожній країні певної квоти й підтриманням в такий спосіб світових цін на

---

[1] „Berliner Tageblatt", 1/IX, 1928.
[2] „Industrial Management" 1926, липень, стор. 5.

високому рівні. На учасників угод, що перевищують свою квоту, накладається великі штрафи, і навпаки, ті, хто не виконав квоти, одержують премію. З особливою яскравістю ці свідомі обмеження виробництва позначаються у видобутку сировини.

Все це показує, які глибокі неминучі суперечності створює раціоналізація в сучасних капіталістичних обставинах.

В разі обумовлених раціоналізацією успіхів капіталу в якійсь країні або галузі виробництва на зовнішніх ринках, при сучасному становищі світового господарства криза послаблюється в даній країні лише коштом інших. Треба відзначити, що всі ці суперечності раціоналізації, особливо характерні для країн занепадного капіталізму, ніби переносяться у своїй „останній формі“ і в галузі ростучого капіталізму. Зокрема, суперечності між створюваним раціоналізацією зростом продуктивности і скороченням внутрішніх ринків поряд з дедалі тяжчою конкуренцією на зовнішніх спостерігається в дуже виразних формах в Сполучених Штатах, Японії, Австралії.

Таким чином, всі наслідки сучасної раціоналізації виробництва призводять до: 1) швидкого наростання невідповідности між виробничою здібністю і виплатоспроможним попитом (особливо споживанням широких мас), цебто до підготовлення нових криз; 2) надзвичайного підсилення суперечностей між окремими капіталістичними державами та іншими групами (не вважаючи на концентрацію капіталу в міжнародньому маштабі); 3) у великому загострені клясових суперечностей всередині кожної країни.

Не зважаючи на складні форми цього загострення, що іноді тимчасово замазують для робітничих мас його характер і значення, воно, проте, неминуче призводить до посилення і загострення клясових сутичок.

Правда, масове безробіття тимчасово послаблює боєздатність пролетаріяту. Але, кінець-кінцем, його тривалість, безпорадність (неможливість еміґрації) і труднощі для капіталістичної держави довго підгодовувати безробітних, одночасно несталість становища більшости робітників, їхня плинність тощо, перемагають спричинену першою хвилею безробіття депресію в робітничій клясі.

Оскільки раціоналізація у величезних розмірах підвищує продуктивність, одночасно понижуючи купівельну здібність мас, і швидко перекидається з однієї країни в іншу у своїх останніх формах, країни, що перевели її в широкому маштабі, лише короткий час мають цю перевагу, натрапляючи потім на ще завзятішу конкуренцію.

Основне завдання капіталістичної раціоналізації—припинити (підвищенням норми визиску) невпинне падіння норми прибутку. Але на певному етапі розвитку раціона-

лізації в умовах сучасного капіталізму воно призводить до зворотних результатів.

Одночасно, оскільки раціоналізація ґрунтується, насамперед, на посиленні інтенсивности й визиску праці, вона дуже часто натрапляє на непереможні перешкоди, навіть суто-фізіологічною стороною, не кажучи вже про труднощі значного зниження історично складеного рівня життя трудящих. Наближення до цих меж, зумовлюючи неможливість дальшого зниження собівартости, створює безпосередню неминучість воєнних сутичок для насильницького опанування ринками, знищення товарових запасів і „зайвої" людности. Таким чином, *раціоналізація безпосередньо збільшує небезпеку нових воєнних сутичок і збільшує підготовку до них.*

Усі вищенаведені матеріяли ясно показують найглибшу суперечність процесу капіталістичної раціоналізації. Раціоналізація в її сучасних формах є не випадковість, а логічний розвиток усіх тенденцій капіталістичного виробництва і, разом з тим, найяскравіший вияв багатьма сторонами ніби завершення капіталістичних суперечностей в галузі організації праці. Вона відбиває і відтворює ці суперечності в особливо концентрованому вигляді. При цьому, як система, що є одним з останніх слів капіталістичного розвитку, характерна для періоду його занепаду і розкладу, вона яскраво відбиває ростучу перевагу розкладових, реґресивних сторін цього розвитку над прогресивними. Ведучи, з одного боку, до найбільшого розвитку основних тенденцій технічного прогресу й неминуче зв'язаних з ним форм організації праці, вона одночасно неухильно веде до запровадження рафінованих метод капіталістичного визиску.

Різними витівками вона намагається витиснути з робітника найбільшу кількість праці, підганяє його інтенсивність, що далеко перевищує колишню, коштом перенапруження організму і прискореного його зношування. Створюючи потенціяльну можливість величезного розвитку продуктивних сил, раціоналізація в економічних обставинах занепадного капіталізму надзвичайно посилює суперечності між продукцією і виплатоспроможним попитом і тому сприяє знищенню і зупинці виробничого апарату, величезному збільшенню резервової армії безробітних, перманентности і безпорадности цього безробіття. Використовуючи цю армію безробітних і „зайвих" робітників для тиснення на тих, хто працює, вона ставить ставку на наймолодшого й найздоровішого робітника, при першій змозі викидаючи всіх інших. Вона за найкоротші терміни виснажує робітника фізично й духовно, руйнує його здоров'я і скорочує життя.

Для піднесення продуктивности праці вона на практиці йде лінією найменшого опору, насамперед, шляхом поси-

лення інтенсивности праці, що веде, кінець-кінцем, до виснаження живої робочої сили. Не можна також забувати, що раціоналізаторські експерименти робиться тепер над робітничими поколіннями, що безпосередньо пережили війну або виросли в умовах воєнної скрути, голоду, небувалого нервового напруження, а в Німеччині пережили, крім того, інфляцію, окупацію Руру, неодночасні припливи й відпливи революційної війни, в Англії—тривале безробіття, виснаженими і змученими.

Витискуючи з робітника додаткову працю, раціоналізація збільшує неоплачену частину цієї праці, підвищуючи, таким чином, норму додаткової вартости і ступінь визиску. Надзвичайно яскраво й напружено раціоналізація виявляє загальний закон капіталістичного розвитку—закон падіння відносної зарплати, обумовлений піднесенням продуктивности праці.

Переводжуване раціоналізацією скорочення оплачуваної частини праці, зниження вартости робочої сили діялектично веде технічний прогрес у своєму розвитку до власного заперечення, ставить дедалі більші перешкоди до дальшого зросту виробничих сил і запровадженню нових технічних удосконалень, звертається до варварського використання, радше, марнування, робочої сили.

Посилюючи капітал і даючи йому нову зброю для визиску, раціоналізація одночасно неминуче посилює опір пролетаріяту, загострює його боротьбу, показує навіть найвідсталішим шарам робітничої кляси, що для них немає поради, немає рятунку без повалення капіталізму. Руйнуючи цехову й вузько-професійну солідарність робітничої верхівки старого напівремісничого типу, раціоналізація посилює доконечність і передумови для згуртування основної робітничої маси як кляси, що тільки революційним шляхом може урятуватися від поневолення й визиску капіталу. Таким чином, за єдину й неминучу відповідь робітничої кляси на розвиток раціоналізації може бути лише дальше згуртування своїх сил для одсічі, перебудування спілок за виробничим принципом, втягування в спілки неорганізованих мас, втягнення безробітних, боротьба за скорочення робочого часу й підвищення реальної зарплати, відповідно до зросту продуктивности праці, а найголовніше—вкорінення в робітничі маси свідомости того, що усунення згубних наслідків раціоналізації, подолання закону зниження відносної зарплати можливе лише шляхом боротьби з капіталістичним ладом в цілому. Тільки перемога над капіталізмом може урятувати робітничу клясу від створюваного раціоналізацією вимирання і звироднілости цілих її шарів, постійного „баляисування між життям і смертю“ ростучих мас безробітних.

Вже тепер розвиток суперечностей капіталістичної раціоналізації зрушив вліво широкі робітничі маси, спричинившись до величезних сутичок праці з капіталом. Ці сутички визначаються небувалою упертістю, напруженістю і гостротою боротьби, а також найактивнішою участю неорганізованих робітників. Дальші „успіхи“ капіталістичної раціоналізації будуть, не зважаючи на всі старання реформістів, основою ще більшого поширення виступів пролетаріяту, піднесення руху на вищий ступінь, розвитку нової хвилі революційного піднесення.

З другого боку, переможний пролетаріят зможе в нових обставинах використати прогресивні сторони раціоналізації для невиданого зросту продуктивних сил, економії людської праці і швидкого підвищення рівня життя трудящих. Це робить уже тепер Радянський Союз, в якому соціялістична раціоналізація є одним з найважливіших знарядь небувалого за маштабом і темпом будівництва, плянового перебудування всієї економіки країни.

ЗМІСТ

Стор.

Передмова до українського видання 3

Передмова до другого видання 9

I. Вступ 11

II. Технічні реформи сучасности 15

Прискорення виробництва 26

III. Робота „безперервним потоком" 28

Конвайєри в Сполучених Штатах 29
Вплив конвайєрів на виробничі процеси 30
Вплив на робочу силу 31
Інтенсивність праці коло конвайєра 32
Конвайєри в Европі 36
Суперечності роботи „безперервним потоком" 37

IV. Технічні реформи і раціоналізація сільського господарства 39

V. Вплив раціоналізації на становище робітничої кляси 43

Раціоналізація і безробіття 43
Кризове безробіття 50
Боротьба безробітних 53
Зміни заробітної плати 54
Зріст продуктивности праці і зменшення частини зарплати в продукції 57
Практика раціоналізації в Німеччині 61
Перші підсумки раціоналізації в Англії 63
Раціоналізація в Польщі 67

VI. Зміни структури робітничої кляси 69

Вплив раціоналізації на тип праці 69
„Індустріялізація недоумків" 72
Раціоналізація і службовці 77

VII. Ставлення реформістів до раціоналізації 79
VIII. Суперечності капіталістичної раціоналізації . . 84

Вп30629

Ціна 65 коп.
Р.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ СКЛЕП ВИДАВНИЦТВА—ХАРКІВ, ПАЛАЦ ПРАЦІ